

İLK ÇAĞ ANADOLU DEVLETLERİNDE ORDU

Hazırlayan: Koray ŞERBETÇİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU

Lisansüstü, Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2008

ÖNSÖZ

İlkçağ Anadolu'sunun siyasi tarihi, insanlık tarihinin beşiği olan Ön Asya tarihinin anlaşılması için vazgeçilmez bir parçadır. Kuşkusuz siyasi tarihi de savaşlar olmadan anlamak mümkün değildir. Bu çalışma, İlkçağ Anadolu'sunda özellikle Tunç ve Demir Çağında egemen krallıkların ordu kavramına; misyonu, donanımları, yapısı ve psikolojik dayanakları bakımından ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda, "İlkçağ Anadolu Devletlerinde Ordu" adlı tezimi, elverdiği ölçüde döneme ait kaynaklara ve bu konuda yapılmış çalışmalara dayanarak, İlkçağ Anadolu devletlerinin ordularını bir bütün olarak ortaya koymasını sağlayacak biçimde hazırlamaya çalıştım.

Tezimin hazırlanması sırasında bana yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr.Tilla Deniz BAYKUZU'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Koray ŞERBETÇİ

Tezin Adı: İlk Çağ Anadolu Devletlerinde Ordu

Hazırlayan: Koray ŞERBETÇİ

ÖZET

Savaş olgusu, Taş Devri'nden modern çağlara kadar, insanlığın farklı amaçlar uğruna çeşitli biçimlerle sürdürdüğü, uygarlık tarihinin en somut gerçeğidir. Savaşlar, oluşum, gelişim ve sonuçlanma bakımından; amaca, silahlara, tarafların sosyo-ekonomik ve politik profillerine göre farklı boyutlarda gerçekleşirler. Bu noktada savaş olgusu, kör bir şiddet olmayıp, devletlerin, belli amaçları gerçekleştirmek için sınırları çizilmiş bir takım faaliyetler çerçevesinde uyguladığı planlı şiddet etkinliğidir. Devletler, bu etkinliği yine belli bir düzen ve sınırlılıkla oluşturdukları ordu dediğimiz kurum aracılığı ile yürütmektedirler.

Kamu silahlı gücü olan ordu, tabiatı gereği siyasal erkin doğuşu ile birlikte kurumsallaşmıştır. Kurumsallaşan ordu, varlığını borçlu olduğu devletle ilgili ekonomik ve politik misyonları da üstlenmiştir. Çünkü devlet, var oluş amacı gereği meta üretimini destekler, ticaretin yapılacağı ekonomik ortamı ve güvenliği sağlar, hukuk düzenini kurar. Bu aşamadan sonra devlet büyümek zorundadır. Devleti var eden güçler onu genişlemeye zorlar, ondan daha güçlü olmasını ister. Böyle yeni devlet, sonul sınırlarına ulaşmış doymuş olsa bile yok olma tehlikesi karşısında genişleyip büyümeye zorlanacaktır. İşte bu noktada ordu, hem ekonomik hem de politik misyonu sürdürecektir.

Ordunun bu tarihsel rolü ışığında, İlkçağ Anadolu'suna bakıldığında, Hitit, Urartu, Lidya, Frigya ve İyonya ordularının ortak ve farklı yönleri kaynakların elverdiği oranda tespit edilebilir. Tarihsel misyonlarının ve teknik donanımlarının bu devletlerin ordularında pek çok ortak payda yarattığı görülür. Tunç ve demir madeninin silah teknolojisinde kullanımı, savaş arabalarının etkin bir savaş aracı haline dönüştürülmesi, İlkçağ Anadolu devletlerinin izini taşır. Bunun yanı sıra, her devletin var olduğu coğrafi mekanın getirdiği kültürel farklılıklar ve pratik ihtiyaçlar da orduya yansımıştır. Kuşkusuz denizci kent devletleri olan İyonyalıların savaş donanımlarından, stratejilerine

kadar sahip oldukları askeri ögeler, çetin dağlık bir coğrafyaya egemen olmaya çalışan Urartularda farklı bir biçimlenmeye uğramıştır. Doğal olarak bir kavimler köprüsü olan Anadolu, doğudan ve batıdan gelen insan topluluklarının kültürel dalgaları sonucu sürekli yeni askeri kavramlarla tanışmış, bunlardan etkilenmiş ama sonuçta onları bünyesinde özgün hale getirerek üzerine kendi uygarlık mührünü vurmuş ve bu özgün değeri diğer uluslara da yayabilmiştir.

İlkçağ Anadolu Devletlerinin bu ortak ve farklı ögelerle oluşturdukları ordu kavramının kurumsal ve sistemli varlığı, Anadolu yarımadasında egemen olmak isteyen tüm devletlerin tarih boyunca askerlik olgusu ile birincil boyutta ilgilenmeleri gerektiğinin ilk kanıtı olmuştur. Zira, bu coğrafyada var olanın başat koşulu bu siyasal kurumun varlığına belki de her şeyden önce gereksinim hissettirmiştir. İlkçağ Anadolu Devletlerinin orduları, sistemli, dinamik, çağın silah teknolojisine uyumlu, kendine has saldırı ve savunma yapan, iktisadi ve politik misyonları olan birer kurum olarak tarih boyunca bu siyasal iklimde yaşam savaşı verecek devletlerin biçimsel değişikliklerine rağmen anlam ve işlev bakımından hep aynı kalacak bir oluşumun ilk tarihsel örneği olmuştur.

Name of the thesis: Army in the first age anatolian states

Prepared by: Koray ŞERBETÇİ

ABSTRACT

The concept of war has been the most remarkable fact throughout the history of civilization. It has been used in various types for different aims from Stone Age to Modern Ages. The wars in terms of formation, development and results, take place in different situations according to the aim, weapons, socio-economic and political profiles of the sides in the war. At this point the concept of war is not a pointless violence but a planned violence that nations apply to reach their aims. The nations carry out this activity by means of army which is formed with a special order and restrictions.

Army, the public armed force, has constitutionalized naturally with the birth of political power. The constitutionalized army has undertaken economic and political missions of its own state. Because the state, by its nature, supports production, provides the economic atmosphere of trade and safety, and makes up constitutional order. Following this phase, the state has to improve. The powers that create the state, force it to expand and be much more powerful. Such a new state, even it has reached its ultimate borders, will be compelled to expand and improve when faced the risk of falling. At this point, the army will continue both its economic and political missions.

Considering the historical role of the army, in the First Age Anatolia, the common and different features of the Hittite, the Urartu, the Lydian, the Frigian, the Ionian armies can be settled as much as possible. It is seen that their historical missions and technical equipments create several common points in the armies of these states. The use of bronze and iron in weaponry technology and conversion of war-carts into effective war machines have the traces of First Age Anatolian States. Furthermore, cultural differences and practical needs, coming with the geographical areas of each state, also reflect to the army. Of course, military components, such as war equipments and strategies, that Ionians, a maritime state, was formed differently compared to the Urartus who tried to dominate hard mountainous regions. Anatolia, a natural bridge for people, always met new military concepts which resulted from the cultural waves of

people coming from East and West; at the same time Anatolia was affected by these waves but in the end, it converted these military concepts into original ones to Anatolia, then it spread this original value to other nations.

Constitutional and systematic existence of the army concept that the First Age Anatolian States composed with common and different components has been the first proof of necessity that all the states, which always wanted to dominate the Anatolian Peninsula, should deal with the military concept in the first place throughout the history. However, for those in this geography, the dominant condition has been primarily necessary for the existence of this political constitution. The armies of the First Age Anatolian States were systematic, dynamic and suitable for the weaponry technology of the time. They were constitutions which had their own offense and defense powers and also economic and political missions. Throughout the history they have become the first historical example of a formation which will always be the same in terms of meaning and function despite the formal changes of the states that will survive in this political climate.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
RESİM, ŞEMA, HARİTA CETVELİ	viii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

1.1. Problem	4
1.2. Amaç	5
1.3. Önem	5
1.4. Sayıtlılar	5
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar	6
1.7. Kısaltmalar	6
1.8. Araştırma Yöntemi	7
1.8.1. Araştırma Yöntemi	7
1.8.2. Evren ve Örneklem	7
1.8.3. Veriler ve Toplanması	7

BÖLÜM I.

2. ANADOLU’NUN YAPISI	8
2.1. Anadolu’nun Coğrafi Yapısı	8
2.2. İlkçağ Anadolu’sunun Tarihi Coğrafyası	11

BÖLÜM II.

3. İLKÇAĞ ANADOLU'SUNDA DEVLETİN OLUŞUMU VE ORDUNUN İŞLEVİ.....	20
3.1. İlk Çağ Anadolu'sunda Devletlerin Oluşumu	20
3.2. Ordunun Ekonomik İşlevi	23
3.2.1. Hititler	23
3.2.2. Urartular	30
3.2.3. Frigya, Lidya ve İyonya	35
3.3.Ordunun Politik İşlevi.....	40
3.3.1.Hititler	40
3.3.2.Urartular	43
3.3.3.Frigya, Lidya ve İyonya	44

BÖLÜM III.

4. ORDUNUN YAPISI, YAPILANMASI VE DONANIMI.....	50
4.1.Ordunun Yapılanması	50
4.1.1.Ordunun Düzenlenmesi	50
4.1.2.Ordudaki Rütbeler, Konumları ve İşlevleri	53
4.2.Ordunun Fiziki Yapısı	56
4.2.1.Ordunun Sınıfları.....	56
4.2.2.Yaya Kuvvetler	58
4.2.3.At Yetiştiriciliği	63
4.2.4.Savaş Arabaları	65
4.2.5.Süvariler	74
4.3.Ordunun Donanımı	77
4.3.1.Kıyafetler.....	77
4.3.2. Silahlar	81

BÖLÜM IV.

5. SAVAŞ VE SAVUNMADA ORDU.....	88
5.1.Savaş Sırasında Ordu.....	88
5.1.1.Hititler	90
5.1.2.Urartular	95
5.1.3.Frigya, Lidya ve İyonya	97
5.2.Kale Savunması ve Kent Surları.....	106
5.2.1.Kent Surları	106
5.2.1.1.Hitit Öncesi	106
5.2.1.2.Hititler	108
5.2.1.3.Urartular	109
5.2.1.4.Frigya, Lidya, İyonya.....	113
5.2.2. Savunma	114
5.2.3. Kuşatma	124

BÖLÜM V.

5.ORDUNUN PSİKOLOJİK DAYANAKLARI.....	131
6.1.Savaş Tanrıları.....	131
6.2.Törenler, Marşlar ve Bando	137
SONUÇ	141
KAYNAKÇA.....	146
DİZİN	149
RESİMLER VE HARİTALAR	155

RESİM, ŞEMA VE HARİTA CETVELİ

- Resim.1.** a) Acemhöyük kırık banyo kabı ve üzerinde Hitit piyade figürü
(Anadolu Medeniyetleri Ansiklopedisi,)
b) Urartu savaş arabası (Salvini, 2006)
- Resim.2.** a) Savaşa giden Urartu süvarileri ve savaş arabaları
b) Urartu savaş arabası rekonstrüksiyonu (Sevin, 2003)
- Resim.3.** a) Hitit savaş arabası
b) Mısır kaynaklarına göre Hitit savaş arabası (Akurgal, 1998)
- Resim.4.** a) Hitit savaş arabası rekonstrüksiyonu (Ceram, 2002)
b) Frigya süvarileri (Sevin, 2003)
c) Frigya savaş arabaları (Uçankuş, 2002)
- Resim.5.** a) Frigya piyadeleri (Uçankuş, 2002)
b) Frigya piyadeleri (Akurgal, 1998)
c) Frigya piyadesi (Akurgal, 1998)
- Resim.6.** a) Geç Dönem Hitit piyadeleri
b) Geç Dönem Hitit piyadeleri (Akurgal, 1998)
- Resim.7.** a) Hattuşa'nın doğu kapısındaki savaş tanrısı kabartması (Akurgal, 1998)
b) Savaş donanımları ile fırtına tanrısı Teşup (Ceram, 2002)
c) Geç dönem Hitit okçusu (Akurgal, 1998)
- Resim.8.** a) Yazılıkaya'nın silahlı on iki tanrı kabartması (Akurgal, 1998)
b) Erken krallık dönemi Hitit savaşçı figürü (Macqueen, 2001)

- Resim.9.** a) Lidyalı piyadeler (Akurgal, 1998)
b) Urartu savaşçıları (Focus Dergisi, 2006)
- Resim.10.** a) Hoplit denilen Helen piyadesi
b) Spartalı bir savaşçı
c) Ahillevs ile Aias'ın dama oynama sahnesi (Mansel , 2004)
- Resim.11.** a) Kadeş savaşı'nda Hititlerin Mısır ordugahına baskını (Ceram, 2002)
b) Urartu miğferleri (Yermukhamedova, 2004)
- Resim.12.** a) Frigya miğferleri ve kalkanları (Uçankuş, 2002)
b) Urartu miğferleri (Yermukhamedova, 2004)
- Resim.13.** a) Hitit zırh pulları
b) Hitit silahları (Macqueen, 2001)
- Resim.14.** a) Urartu kılıçları
b) Urartu hançerleri (Yermukhamedova, 2004)
- Resim.15.** a) Urartu bıçakları (Yermukhamedova, 2004)
b) Hitit tören baltası (Akurgal, 1998)
- Resim.16.** Hattuşa surlarının rekonstrüksiyonu (Akurgal, 1998)
- Resim.17.** : a) Hattuşa surları ve kalesinin rekonstrüksiyonu (Sevin, 2003)
b) Pazarlı'daki Frig şatosunun rekonstrüksiyonu (Focus Dergisi, 2006)
- Resim.18.** a) Urartu kale betimleri (Sevin, 2003)
b) Erken dönem Hitit ok uçları (Ertem, 1988)
- Resim.19.** a) Erken dönem Hititlerin orak biçimli silahları
b) Erken dönem Hitit kılıcı (Ertem, 1988)

- Resim.20.** a) Urartu kalkan örnekleri
 b) Proto Korint vazosu üzerindeki saf halinde Helen piyadeleri
 (Mansel, 249)

- Resim.21.** Balavat Kapısı Rölyefi
 (<http://www.arthistory.upenn.edu/spr03/422/April24/24.JPG>)

- Resim.22.** a) Balavat Kapısı Rölyefinden, kuşatma aracı (Yermukhamedova, 170)
 b) Balavat Kapısı Rölyefinden, Asur koçbaşı
 (http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://www.biblepicturegallery.com/Thumbs/la/World/armies/assyrian/Assyrian%2520war%2520chariot%2520soldiers%2520with%2520bow.jpg&imgrefurl=http://www.biblepicturegallery.com/pictures/AssyrianA.htm&h=120&w=160&sz=8&hl=tr&start=6&um=1&tbnid=i8rIms3GU5PcBM:&tbnh=74&tbnw=98&prev=/images%3Fq%3DBALAWAT%2Bwar%26um%3D1%26hl%3Dtr%26rlz%3D1T4SUNA_enTR261TR262%26sa%3DN)

- Resim.23.** a) II.Sarduri'nin Bronz sadak'ı (Yermukhamedova, 178)
 b) Bir Asur kuşatmasının rekonstrüksiyonu
 (http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://intranet.dalton.org/ms/6th/archaeotype_library/images/battering5.jpg&imgrefurl=http://intranet.dalton.org/ms/6th/archaeotype_library/batteringx.html&h=441&w=737&sz=71&hl=tr&start=3&um=1&tbnid=gbPf2BjTnbzaBM:&tbnh=84&tbnw=141&prev=/images%3Fq%3DBalawat%2Bdoor%26um%3D1%26hl%3Dtr%26rlz%3D1T4SUNA_enTR261TR262)
 c) II.Assurnasirpal dönemi, Asur kuşatma kulesi (Yermukhamedova, 170)

- Resim.24.** Asur kralı III.Tiglatpilesar Sarayı rölyeflerinden, bir kuşatma sahnesi
http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://intranet.dalton.org/ms/6th/archaeotype_library/images/battering5.jpg&imgrefurl=http://intranet.dalton.org/ms/6th/archaeotype_library/batteringx.html&h=441&w=737&sz=71&hl=tr&start=3&um=1&tbnid=gbPf2BjTnbzaBM:&tbnh=84&tbnw=141&prev=/images%3Fq%3DBalawat%2Bdoor%26um%3D1%26hl%3Dtr%26rlz%3D1T4SUNA_enTR261TR262

Harita.1. Hititler ve Komşuları (Macqueen, 12)

Harita.2. Urartu, Frig ve Lidya Egemenliğinde Anadolu

Harita.3. Urartu, Frig ve Lidya Egemenliğindeki Anadolu'nun Fiziki Yapısı

(<http://www.tebe.org/tr/dosyalar/index.htm>)

Harita.4. İyonya Kent Devletleri

([http://images.google.com.tr/imgres?imgres=http://z.about.com/d/atheism/1/0/s/greeceasia minor](http://images.google.com.tr/imgres?imgres=http://z.about.com/d/atheism/1/0/s/greeceasia%20minor))

Harita.5. Anadolu'nun Bitki Örtüsü (Ceram, 12)

GİRİŞ

Savaş olgusu, Taş Devri'nden modern çağlara kadar, insanlığın farklı amaçlar uğruna türlü biçimlerle sürdürdüğü, belki de uygarlık tarihinin en yadsınamaz gerçeğidir. Savaşlar, oluşum, gelişim ve sonuçlanma bakımından, amaca, silahlara, tarafların sosyo-ekonomik ve politik profillerine göre farklı boyutlarda gerçekleşirler. Bu noktada savaş olgusu, kör bir şiddet olmayıp, devletlerin, belli amaçları gerçekleştirmek için sınırları çizilmiş bir takım faaliyetler çerçevesinde uyguladığı planlı şiddet etkinliğidir. Devletler, bu etkinliği yine belli bir düzen ve sınırlılıkla oluşturdukları ordu dediğimiz kurum aracılığı ile yürütmektedirler.

Ordu kavramı, kamunun halktan ayrı silahlı kuvvetleri ve devlet egemenliğinin caydırıcı gücü ve hatta sembolü olarak, devlet olgusunun ortaya çıkması ile var olmuştur. Çünkü devlet olmadan bir ordudan bahsedilemez. İnsanlık, sosyal anlamda en büyük sıçramasını gerçekleştirmiş, aile birliklerinden, birbirlerine daha sıkı bağlanmış, doğayı denetim altına alan ve düşmanlara karşı kendilerini koruma yetenekleri daha yüksek olan bir insan kitlesini temsil eden üst bir sosyal organizasyon türü olan devleti meydana getirmiştir. Bu arada devletin doğası gereği egemen olabilmesi için ayrı bir silahlı güç kavramı doğmuştur. Herkesin silah taşıyabildiği toplumda devlet ve ordu kavramından söz etmek olanaksızdır. Devletleşme olunca, tabiatı gereği siyasal erki temsilen bir ordu da hemen ardınca boy gösterecektir. Çünkü devlet, var oluş amacı gereği meta üretimini destekler, ticaretin yapılacağı ekonomik ortamı ve güvenliği sağlar, hukuk düzenini kurar. Dolayısıyla tüm bunlardaki düzenlemelerinde egemen güç olabilmesi için caydırıcı rolü üstlenmelidir. Bu da silahlı kamu gücünü kurumsallaştırmayı beraberinde getirir. Böylece ordu denilen kurumsal kavram ortaya çıkmış olur. Devletin doğası gereği yerleşik tarımcılarla onları aşılamanı çoban-savaşçıların sentezi ile oluştuğu göz önünde bulundurulursa, oluşan ordu kurumu, ilk elde temsil ettiği siyasal erki ve onu var eden topluluğu dış tehditlere karşı koruma görevini yüklenir. Bunun yanı sıra, yabancıların yani ortak düşmanların topluma dıştan yaptıkları baskılar, ordunun kurumsal kimliğinde aristokratlar ile köylüleri birbirine kenetleyerek toplumsal birlik bilincini sağlar ve böylece toplum kurucu vazifeyi de ordu

eliyle gerçekleştirir. Siyasal zeminde ise ordu, merkezkaç güçleri siyasal erke boyun eğdirerek merkezileşmeyi sağlamlaştırır. Bu aşamadan sonra devlet büyümek zorundadır. Devleti var eden güçler onu genişlemeye zorlar, ondan daha güçlü olmasını ister. Böyle yeni devlet, sonul sınırlarına ulaşmış doymuş olsa bile yok olma tehlikesi karşısında genişleyip büyümeye zorlanacaktır. *“Yükselmelisin, yoksa düşersin, fethetmelisin yoksa fethedilirsin, çekiç olmaya bak yoksa örs olursun!”* anlayışı tabiatı gereği ordunun varlığı ve aracılığıyla gerçekleştirilecektir.

İlkçağ Anadolu’sunun devletleri de teşekkül etmeleri ile birlikte ordu kavramını doğal olarak filizlendirmeye başlamışlardır. Öncelikle kent devletleri çapında bir silahlı muhafız gücü olarak ortaya çıkan ordu, gitgide daha da uzmanlaşacak ve sosyo-politik düzlemde başat bir rol üstlenecektir. Yukarıda bahsedilen toplumsal gelişim çizgisi doğrultusunda, fetihler başlayacak ve ordular temsil ettikleri siyasal yapıları yaşatmak için üstlendikleri politik ve iktisadi vazifeleri yerine getirmeye çalışacaklardır. Bu noktada, İlkçağ Anadolu’su gibi köklü bir uygarlık havzası, bünyesinde var ettiği devletler ve onun ordularına da kendi kültürel rengini verecektir. Zira İlkçağ Anadolu Devletlerinin orduları, içinden çıktıkları bölgenin kendilerine tanıdığı imkanları ve sınırlılıklarını bünyelerinde taşıyacaklardır. Bu onları diğer uygarlık havzalarındaki örneklerinden ayırıcı temel unsur olacaktır. Bu farklılaşma sadece maddi donanım boyutuyla değil, stratejiden psikolojik yapıya kadar tüm alanlarda kendisini göstermektedir. Bunun yanında yaşadığı çağın kendilerine tanıdığı imkanları ve sınırlılıkları ise diğer uygarlık havzalarındaki örnekleri ile maddi ve psikolojik zeminde bir ortak renk ve biçim yaratacaktır. Bunun yanında, kitlesel iletişimin ve hareketliliğin çeşitli boyuttaki oluşumları ise orduların birbirlerinden esinlenip evrilmelerine olanak tanıyan ve izinin sürülmesi gereken sosyal bir gerçekliktir.

Bu çalışmada; yukarıda değinilen dönemde yani İlkçağ Anadolu’sunda, devletleşmenin oluşumu ile birlikte ortaya çıkan ordu dediğimiz kurumun Hitit, Urartu, Frigya, Lidya ve İyonya sitelerindeki örnekleri esas alınarak, bunların maddi donanımları, stratejileri, ekonomik ve politik amaçları, psikolojik dayanakları boyutu incelenmeye çalışılmıştır. Konu, dönemin yapısı göz önünde bulundurularak, döneme

ait kaynaklardan ve döneme ilişkin incelemelerden ordu, savaş ve askerlik gibi kendisiyle ilişkili olgulara ait bulguların toplanıp incelenmesi ve sınıflandırılmasıyla çerçevelenmiştir.

Birinci bölümde; konunun ana kavramlarına giriş yapılmış, ordu-devlet ilintisi ve gerekliliği vurgulanarak çalışmanın içerik sınırlarının ve çerçevesinin çizimi yapılmıştır.

İkinci bölümde; ordunun mekânsal boyutu olan Anadolu dediğimiz coğrafi sahanın fiziksel ve tarihsel coğrafyası anlatılmış, bu bölgenin coğrafya-tarih ikilisinin etkileşim noktaları da anlatılarak kendine özgü koşulları ve sosyo-politik yapıyı biçimlendirici nitelikleri anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde; Devletleşme süreci ve ordunun oluşumu anlatılarak, sürecin İlkçağ Anadolu'sundaki işleyişi incelenmiş, Hitit, Urartu, Lidya, Frigya ve İyonya ordularının kendi zaman ve bölgelerinde üstlendikleri ekonomik ve politik işlevlerinin benzer ve farklı çizgileri ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde; Hitit, Urartu, Lidya, Frigya ve İyonya ordularının yapıları, sınıfları, yapılanması, silah, kıyafet donanımları ele alınmış, dönemin arkeolojik bulgularına ve dönemin kaynaklarına bağlı kalınarak konu karşılaştırmalı yöntemle detaylı olarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde; Hitit, Urartu, Lidya, Frigya ve İyonya ordularının savaş stratejileri, savaş meydanındaki konumları ve hareket yetenek ve özellikleri, kale savunma ve kuşatma yöntemleri ayrıntılı biçimde ele alınmış ve dönemin kaynakları doğrultusunda konu incelenmiştir.

Altıncı bölümde; Hitit, Urartu, Lidya, Frigya ve İyonya ordularının dinle ilintisi, savaş tanrıları, törenleri ve varsa bununla ilgili askeri birimleri incelenmiş, böylece ordunun psikolojik dayanakları da bulgular ışığında ve dönemin anlayışı çizgisinde ele alınmıştır.

1.1 Problem :

Üzerinde yaşadığımız ve Türkiye diye adlandırdığımız ülkemizin tarihsel önemi insanlığın uygarlık birikimi ile doğru orantılı olarak bir seyir izlemektedir. İlkçağ sürecinde “Anadolu Uygarlıkları” çerçevesinde ele alınan bu tarihsel dönemde, yaşadığımız topraklardaki kültürel birikim, tarihsel bulgular ışığında bilimsel bir süzgeçten geçirilerek nesnel sonuçlara ulaşılmakta, Türkiye’deki kültürel devamlılık, bu bilimsel zemin üzerinde kanıtlanmaktadır.

Anadolu Uygarlıkları dediğimiz ilkçağ toplumlarının siyasal ve kültürel gelişimleri bu anlayışla özenle incelenmeli ve kültürel devamlılığın izleri saptanmalıdır. Özellikle ilkçağ Anadolu toplumlarının siyasal egemenlik kurma aracı olan ordu ve bunun etrafında oluşan, gelişen maddi ve manevi kültür öğeleri yine bu toplumları anlamaya yarayan en önemli araçlardan birisidir. İşte bu doğrultuda ordu kavramı ele alınmalı, ilkçağ Anadolu Devletlerinin siyasal egemenlik erkini orduyla nasıl ilişkilendirdikleri, genişleme aracı olarak orduyu hangi yaklaşımlarla kullandıkları, savunma aracı olarak orduyu hangi düzlemde kullandıkları, oluşturulan kültür ve uygarlık birikiminin olanak sağladığı ölçüde ordunun donanımı, savaş tanrıları aracılığıyla ordunun dinsel ve toplumsal rolü saptanmalı, göçlerle birlikte Orta Asya ile Türk kültüründeki askerlik ve savaşçı kabiliyet olgusunun İlkçağ Anadolu Devletlerine ne denli etki yapıp yapmadığı bu bulguların askerlik boyutunda ele alınmalı ve ordu penceresinden M.Ö.2000 ile M.Ö. 600 yılları arası esas olarak İlkçağ Anadolu Uygarlıklarına bakılarak Hitit, Frigya, Urartu, Lidya, Likya, İyonya Devletlerine ve bunların yarattıkları kültür birikimine ışık tutulmalıdır. Bunlar esas teşkil ettikten sonra da, Pers ve Büyük İskender istilalarının da yalnızca askerlik boyutunda bıraktıkları etki ele alınmalı, İlkçağ Anadolu Uygarlıklarının askeri yapılarının benzer ve farklı yönleri, Orta Asya ile ilintisi, istilalardan etkilenimi ve askerlik bağlamında yarattığı değerler ortaya konulmalıdır.

1.2 Amaç :

Hitit, Frigya, Urartu, Lidya, Likya, İyonya Devletlerindeki ordu yapısını, ordunu oluşumunu, askerlik kavramını, askerlerin donanımını, kullanılan silahları, din ile savaş anlayışının etkileşimini inceleyerek, M.Ö.2000 ile M.Ö. 600 yılları arası esas olarak İlkçağ Anadolu Devletlerinde ordu kavramını ve bunun siyasal, kültürel etkisini düzenli bir biçimde ortaya koymak, bu boyutta Anadolu'daki kültürel birikime vurgu yapmak, askerlik kavramının göçlerle Orta Asya kültüründen etkilenip etkilenmediğine ilişkin sorulacak sorulara bulgulara dayanarak bir zemin hazırlamak olacaktır.

1.3 Önem :

Türkiye'nin İlkçağında var olan ordu kavramını irdelemek ve böylece bu topraklar üzerinde askerlik anlamında yaratılan kültürün hazırladığı zemin üzerinde Türk ulusunun kültürel anlamda kökleşip, zenginleştiğini, askerliğin Anadolu topraklarındaki binlerce yıllık köklü geleneğini bilimsel bir zeminde ele almak, yine bu topraklarda oluşturulan siyasal ve medeniyet kavramlarının binlerce yıllık derinliğine vurgu yapmak, İlkçağ Anadolu Devletlerinin askerlik yapısını düzenli bir bilgi bütünü haline getirmek ve Orta Asya kültürü ile askerlik bağlamında İlkçağ Anadolu'suyla benzerlik taşıyıp taşımadığına yönelik yanıt aramak.

1.4 Sayıtlar :

1. Kaynak taraması yapılmıştır.
2. İnternet araştırması yapılmıştır.
3. Kütüphaneler taranarak konu ile ilgili yazılmış kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.
4. İlkçağ Anadolu'suna ilişkin belgelere ve bununla ilgili çalışmalara ağırlık verilmiştir.
5. Konu; askeri açıdan incelenerek, uygarlık bağlamında bütün olarak ele alınmıştır.

1.5 Sınırlılıklar:

Bu çalışma;

1. Konu ile ilgili döneme ait kaynaklar ve inceleme eserleri çerçevesinde araştırılmıştır.
2. M.Ö. 2000 ile M.Ö. 600 yılları arası esas olarak, İlkçağ Anadolu'sundaki Hitit, Frig, Urartu, Lidya krallıkları ile İyonya siteleri incelenmiştir.
3. Konu, ordu kavramı, ordunun etkinlikleri ve onunla bağlantılı alanlarla sınırlandırılmıştır.
4. Konu askerlik tarihi ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar:

İnterval : Dinlenme aralıkları önceden belirlenmiş, belirli yüklenmelerden oluşan antrenman Kikkuli'nin atların eğitiminde kullandığı sistem

Kompozit : Bileşik yaylara verilen isim

Mina: Hititlerde ağırlık ölçüsü. 336 gram

Pırazvana: Kılıç veya bıçak gibi silahların kabza içinde kalan kısmına verilen isim

Sadak : Askerlerin ok koyak için kullandıkları araç

Sitadel : Bir yerleşim yerinin dini ve idari yapılarının bulunduğu kısma verilen isim.

Syrnix: Bir tür basit flüt. Yunan mitolojisinde tanrı Pan'ın çaldığına inanılan sazdan yapılma çalgıdır.

1.7 Kısaltmalar:

D.T.C.F: Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi

Bkz: Bakınız

Res. : Resim

1.8. Araştırma Yöntemi

1.8.1. Araştırma Yöntemi

Araştırma alan yazın taraması niteliğindedir. M.Ö. 2000 ile M.Ö. 600 yılları arası esas olarak İlkçağ Anadolu devletlerine ait kaynak eserlere bakılarak buradaki askerlikle ilgili bulgular ve daha önceden bu kaynaklara dayanılarak elde edilmiş askerlikle yani ordu ile ilgili bilgiler toplanmış, uygarlıklar arasındaki bu konuda varolan benzerlikler ve farklılıklar kendi dönemi içerisinde karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

1.8.2. Evren ve Örneklem

Çalışmamızın evreni M.Ö. 2000 ile M.Ö. 600 yılları arası esas olarak İlkçağ Anadolu'sudur.

1.8.3. Veriler ve Toplanması

Çalışmamızda kullanılan veriler; yazılı kaynaklar (kitap ve makaleler), yüksek lisans ve doktora tezleri, bildirimler, kaynak niteliğindeki eserler ve bunların incelenmesinden elde edilen araştırma eserlerdir. Elde edilen materyaller doğruluğu iyice araştırıldıktan sonra bölümlere ayrılan tezde uygun başlıklar altında değerlendirilmiştir.

BÖLÜM I.

2. Anadolu'nun Yapısı

2.1. Anadolu'nun Coğrafi Yapısı

Anadolu adı verilen yarımadanın, kendisini çevreleyen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında doğal bir köprü görevini yerine getirdiği görülür. Bu doğal köprü, yalnızca fiziki mekânları birbirine bağlayıcı bir işlevi yerine getirmemekte, aynı zamanda Eski Doğunun Mezopotamya, Mısır, İran gibi uygarlıklarını, Kafkasya bağlantısı ile Orta Asya uygarlığını ve Akdeniz medeniyeti kapsamında eski batı uygarlığını da birbirine bağlamaktadır. Açıkça izlenebileceği gibi Anadolu, tarih sahnesinde yalnızca fiziki değil, kültürel bir köprü olma görevini de yerine getirmektedir.¹

Bu yapı, coğrafi nitelikleri açısından, J.G.Macqueen'in tanımlamasıyla kabaca şöyle tasvir edilebilir; *“Anadolu ya da Küçük Asya adını verdiğimiz bölge, Himalayalar'ın ardından Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika'nın Atlantik kıyı şeridinde kadar uzanan büyük bir dağ kuşağının parçasıdır. Ortasında deniz seviyesinden ortalama 1000 metre yükseklikte çok eski kayalardan oluşan yüksek bir plato yer alır; kuzey ve güneyden Pontus ve Toros dağlarının jeolojik olarak daha yeni kıvrımlarıyla çevrilidir. Van gölü çevresindeki dağlardan Ege Denizi'ne doğru batıya ilerledikçe eğim azalmakta, kaya sırtları sonunda denize ulaşır sular altında kaybolmaktadır. Güneydoğuda Suriye ve Mezopotamya, kuzeybatıda ise Avrupa'yla komşu olan Anadolu, kaçınılmaz olarak birçok halkın saldırısına tanıklık etmiştir.”*²

Anadolu'nun tarihini biçimlendirecek olan coğrafi özellikler tekdüze bir yapı göstermez. Bu köprü biçimindeki yarımada, kendi içinde farklı coğrafi oluşumları barındırmaktadır. Bu farklı coğrafi yapı şöyle betimlenebilir:

¹Ekrem Memiş, (2002) : *Genel Tarih*, Tablet Yayınları, Konya : s.205

²J.G. Macqueen, (2001) : *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara : s.11

“ Mitolojiye göre denizde öldüğü zannedilen oğlu Theseus'un kederinden kendini suya atıp boğulan kral Ege'nin ismini taşıyan bol adalı ve kayalık deniz, arasında bulunduğu iki benzer kıyıyı sıkıca birbirine bağlar. Bıçakla oyulmuş gibi kıyılar, aynı oranda körfezler, burunlar, ilkçağlardan beri yeşilliğini kaybetmiş benzeyen orman şekilleri, yumuşak yağışlı kışların sıcak ve yağmursuz ancak serin deniz rüzgarı sayesinde serinleyen yazların meydana getirdiği tipik Ege iklimi, (...) kısaca iki yakada aynı ışık aynı renk. Ege dünyasının son bulduğu yer, dalgaların yıkadığı kıyılar değildir. Daha doğuya yönelmek, içlere doğru girmek istersek engelleyici hiçbir güçlüklerle karşılaşmadan nehir yataklarını takip etmemiz kafidir. Kıyıdan hemen sonra 1000-2000 metre yüksekliğe erişen dağların hepsi doğu-batı doğrultusuna uzandıklarından aşılması gereken geçitler diye bir problem yoktur. (...)”³ Kienitz' in tasvirini yaptığı Ege dünyası, kuzeybatı Anadolu yani Marmara ile aslında bir bütünlük arz eder. Bilhassa Çanakkale ve İstanbul boğazları yolu ile birçok kavim, Tuna nehri'nden Sakarya nehrine dek uzanan sahada hamleler yapmış özellikle Thraklar ve Frigler'de olduğu gibi İç Anadolu'ya doğru hareketlerinde burada yer alan eski kara yollarını kullanmışlardır. Batı ve kuzeybatı Anadolu'dan içerilere doğru sokulduğumuzda bambaşka bir dünyaya adım atmış oluruz. Burada meskun kavimlerin yaşamlarını, siyasal örgütlenmelerini ve özellikle bu çalışmanın konusunun esasını teşkil eden ordu ve savaş yapılarını ciddi anlamda biçimlendirecek olan coğrafi özelliklerin farklılaşmasını Kienitz takip edilerek şöyle aktarılabilir : “Burası yüksek, denizden uzak, her şeyiyle tipik bir step ülkesidir. Kenar bölgeleri dışında hemen hemen hiç yeşillığe rastlanmaz. Deniz seviyesinden ortalama olarak 800 ila 1000 metre yükseklikte bulunan İç Anadolu'nun bitki örtüsü ve hayvanları, diğer kuru step ikliminin hâkim olduğu ülkelerle benzerlikle gösterir. Isı fazlaca düşer, tozlu, kuru ve sıcak geçen yaz gündüzlerini, kuru soğuk yaz geceleri izler. Sıfırın altında 20 derece, kar, her zaman kuru olan su yataklarını uyandıran fırtınaya benzer yağmurlar. İşte İç Anadolu'nun karakteristik özelliği.” (Kienitz: 30) Bu özellikleri ile var olan İç Anadolu'dan sonra yine kendine özgü coğrafi yapısı ile Doğu Anadolu'ya ulaşılmış olunur. “ Burada söz hakkı 3000–4000 metreyi geçen dağlardadır. Dağlar arasına serpiştirilmiş ovaların dahi 1500 metre yükseklikte olduğu bu bölgede, Büyük Ağrı 5145 metreye ulaşır. Eksi 30–40 derece soğuk, sekiz ay yerden kalkmayan kar, uzun ve soğuk geçen Doğu

³ F.K Kienitz,(tarihsiz) : *Büyük Sancağın Gölgesinde*, (çev. Seyfettin Halit Kalkınç), Tercüman 1001 Temel Eser : s. 27-28

Anadolu kışının alışılmış manzaralarındandır. (...) İnsan ve kültür düşmanı gibi gözüken bu donuk ve karanlık bölgeye ışık tutan, dağların arasında kendini koruyabilmiş, tahıl ve meyvecilikle uğraşan birkaç ovadır.” (Kienitz: 27–28–30)

Anadolu'nun güneyinde, sarp Torosların ardında Çukurova'ya doğru genişleyen dar bir kıyı şeridinde sahiptir. Toroslardan gelen akarsuların durulduğu, bataklık haline geldiği Çukurova'da bölgesinde ısı çok yüksek düzeydedir. Ama bu kıyı şeridinin batısına doğru gidildikçe tabiat güzellikleri kendisini göstermektedir. Anadolu'nun kuzeyi ise başta doğu kısmı olmak üzere en yeşil ve yağışlı bölgedir. Senenin hiçbir mevsiminin yağışsız geçmediği bu bölge sık ve gür ormanlarla kaplıdır.⁴

Anadolu, ulaşım bakımından da kendi içinde farklı bir yapı arz etmektedir. Ege ve Marmara bölgeleri, batıdaki dağların hepsi doğu-batı doğrultusuna uzandıklarından İç bölgelere bağlanma konusunda geçitlere gereksinim duymamaktadır. Doğu Anadolu'da ise Transkafkaslar yolu ile Hazar'ın batısından geçip bu denizin kuzey ve doğusundaki uçsuz bucaksız ovalara, yine Azerbaycan yolu ile Hazar'ın güneyinden Horasan ve Afganistan'a ve Ön Asya'nın kadim kültür havzası olan Mezopotamya'ya ulaşan eski yollar bulunmaktadır. Bunun yanında İç Anadolu'nun güney ve kuzeye ulaşımı ise daha zorlu bir yapıyı gerektirmektedir. Kuzeyde Kuzey Anadolu dağları ile güneyde sarp Toroslar, ancak sayılı geçitler aracılığı ile İç Anadolu'dan kuzey ve güney Anadolu'ya ulaşımına izin vermektedirler.⁵ Anadolu'nun coğrafi yapısı, başta belirtildiği gibi onun bir köprü örneğiyle tanımlanmasına yol açmaktadır. Köprü metaforu Anadolu'nun siyasal-ekonomik değerini tam anlamıyla anlatamasa da genel bir değerlendirme için uygun bir yere oturmaktadır. Tabiat tarafından çekilen çizgiler, bölgeden bölgeye geçip binlerce mil boyunca, Ege ve Marmara denizi ülkelerini kurak İç Anadolu steplerine, yüksek Doğu Anadolu dağlarına ve nihayet doğunun büyük sonsuzluğuna ulaştırıyorlar.⁶ Tüm bu coğrafi betimlemede ortaya çıkan yeryüzü şekilleri ve iklim, kuşkusuz Anadolu'nun politik coğrafyasını, burada filizlenen uygarlıkları, ama daha önemlisi burada yaşayan ve uygarlıkları var eden insan

⁴ Kienitz: 32.

⁵ Kienitz: 30–31.

⁶ Kienitz: 31.

toplumlarının hayata karşı duruşunu oluşturan psikolojisini etkileyen ve hatta saptayan çok güçlü bir etkidir.

2.2. İlkçağ Anadolu'sunun Tarihi Coğrafyası

Güneydoğuda Suriye ve Mezopotamya, kuzeybatıda ise Avrupa'yla komşu olan Anadolu, kaçınılmaz olarak birçok halkın saldırısına ve yönetim değişikliğine tanıklık etmiştir. Ancak Anadolu'yu yalnızca Asya ve Avrupa arasında bir köprü olarak görmek yanlış olur. Bu toprakların çekimine kapılan halklar, yalnızca daha elverişli bölgelere bağlantı sağlayan uygun kestirme yol olduğu için değil, sunduğu zengin olasılıklar ve önemli hammadde kaynaklarıyla üstün bir merkez durumunda olduğu için gelmişlerdir Anadolu'ya.⁷ Peki, tüm bu kavimler niçin Anadolu'ya yönelmişlerdir? Onları buraya çeken şey nedir? Bu soruların yanıtı olarak, öncelikle Anadolu'nun kereste ve tarım ürünleri bakımından zengin bir bölge olması verilebilir. Fakat bu yargı, tek başına bu çekiciliği açıklamaya yetmez. Anadolu'ya akan kavimleri cezbeden bir diğer etken, uygarlığın gelişimiyle önemi artan minerallerin bolluğudur. Zira Anadolu'nun maden yatakları bakımından zengin dağları, bu bölgeyi, Yakındoğu tablosunda tüm kavimler için çekici kılacak bir merkez haline getirmekteydi.⁸

Anadolu'daki en eski insanlık yerleşimi Paleolitik çağa dek uzanır. Zira bu devirde insanlar, değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardı. Mesken olarak önce mağaraları, kaya altı sığınaklarını ve giderek açık havada, dal, çalı çırpı ve hayvan postlarından yaptıkları çok ilkel barınakları kullanmışlardı.⁹ Üretim bakımından avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan bu dönemin insanları, Anadolu'da; Küçük Çekmece Gölü'nün kuzey ucundaki Yarımburgaz Mağarası¹⁰, Antalya'nın 30 km kadar kuzeybatısındaki Karain Mağarası¹¹, Kars yakınlarındaki Çamuşlu Mağarası, Elazığ'daki Küllününini, Gaziantep'te İkizini, Dülük vadisindeki Şarklı, Antakya'da Kanal, Üçağızlı, Tıkalı, Merdivenli, Altınören, Şenköy, Diyarbakır'da Malikli, Isparta'da Kapalıin, Adıyaman yöresindeki

⁷ Macqueen, 2001: 11.

⁸ Macqueen, 2001: 14.

⁹ Veli Sevin, (2003) : *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul: s.7

¹⁰ Sevin, 2003: 8.

¹¹ Sevin, 2003: 9.

Şehremuztepe, Pirun, Ankara’da Keçiören Uzağıl, Etiyokuşu, İstanbul’da Pendik, Göksu, Haramidere ve Ağaçalı mevkilerinde Paleolitik döneme ait mağara ve açık hava yerleşimleri meydana getirmişlerdir.¹² Eski bir yerleşim yeri olarak Anadolu, Neolitik dönemde de yoğun kültürel faaliyetlerin beşiği olmuştur. Neolitik devrim diye adlandırılan bu gelişmede esas olan insanların tarımcı köyler biçiminde örgütlenip, yerleşik yaşama geçmeleri ve hayvanları evcilleştirebilmeleridir. Ama bundan da önemli bir gelişme, Neolitik dönem köylerinin uygun doğal koşulları bulduğunda kolayca daha gelişmiş toplumsal birimlere dönüşebilme yeteneğinde yatmaktadır. Anadolu, Neolitik dönemde Çayönü yerleşmesi adı zikredilebilecek önemli bir köy topluluğudur. Tahtadan kap kacak oyan, alçıdan yararlanan, çakmak taşı ve obsidiyen kullanan Çayönü insanları, hayvanları ilk defa evcilleştirmiş ve tahıl yetiştirmeye başlamıştır. Ama kuşkusuz Neolitik dönemin en parlak merkezi Konya yakınlarındaki Çatalhöyük kent yerleşmesidir. 8500 yıl önceye dayanan Çatalhöyük varlığını, Konya ovasında var olan çanak gölün kuruması ve ardında bıraktığı sulak ve verimli alanın hayvan ve tarım işletimine elvermesine borçludur. Çatalhöyük sakinleri kent yakınlarındaki Hasan dağının obsidiyeni yanında Erganiden gelen madenleri de işleyerek ekonomilerini yalnızca tarıma değil maden işleyiciliğine de dayandırmışlardır.¹³

Anadolu’nun zengin madenleri, İç Anadolu’daki yerleşim merkezlerini hızla artırdı. Örnek olarak tipik bir Ön Asya köyü olan hacıların etrafı surlarla çevrili ekonomik-politik bir merkeze dönüşümü madenlerin etkisini açıkça gözlemleyebileceğimiz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Madenlerin işlenmesi, Anadolu’yu neolitik çağdan Kalkolitik çağa sıçratmıştır. “*Geç Neolitikten Erken Kalkolitik çağa geçişte Anadolu’da teknik gelenekler açısından kültürel bir kesintiden söz edilemez aksine bir gelişim, devamlılık söz konusudur.*” (Sevin, 2003: 78) Bakır aletlerin giderek taşın yerini aldığı bu dönemde Anadolu basit köy topluluklarınca bölüşülmüştü. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu’da nüfus artmış, Doğuda Van, Erzurum, Kars, Muş ve Bayburt’ta ise olumsuz iklim koşullarından ileri gelen bir içe kapanıklık söz konusuydu. Ama bu kapalılığın yanında, Mezopotamya’dan ulaşan

---

¹² Sevin, 2003: 12.

¹³ Macqueen, 2001 : 14-15.

Ubeyd kültürü de Güney ve Güney Doğu Anadolu'yu etkisi altına almaya başlamıştı.¹⁴ Kalkolitik Çağ Anadolu'sunda olasılıkla kuzeybatıdan gelen Balkanlar ve boğazlardan gelen göçlerle Hacılar, Can Hasan, Köşhöyük ve Kuruçay yerleşmeleri yakılıp yıkılmış, Çatalhöyük ise ıssızlaşmıştı. Ama buna zıt olarak kuzeybatı göçleri, Anadolu'da yeni yerleşim birimlerinin de artmasına yol açmıştır.¹⁵ Gerçekten Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi bu yönlerden yapılacak olan birçok kavimler göçüne imkân tanımazken, Batı Anadolu bölgesindeki dağların denize dik uzanması, pek çok istilacının, bu dağ oluklarından geçit bularak, Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır.¹⁶ Tabii bu dönemde Anadolu'da homojen bir kültürden bahsetmek olanaksızdır. Farklı sosyo-ekonomik düzenleri yansıtan bir Anadolu tablosu çıkar karşımıza.

Kalkolitik Çağda normalleşen iklim Anadolu nüfusunun artmasına neden oldu. Tunç madeninin kullanılmasıyla artan üretim ticareti de geliştirir. Zira tunç elde etmek için bakır ile kullanılması gereken kalay madeni Anadolu'da olmadığından, kalayı uzak ülkelerden ithal etmek gelişmiş bir ticaret ağına ihtiyaç vardır. Bu dönemde yani tunç çağında artan ticaretle birlikte etkin bir siyasal organizasyon da kendini göstermiştir. Bu sırada yani M.Ö. 4 binde yazının da icadı ile izole toplum yapısı sona ermiş, ticaret aracılığıyla birbirleri ile ilişki kuran daha organize toplumların çağı başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'da yazı henüz bilinmemekle beraber, eski köylerden daha gelişmiş kasaba biçimli yerleşim birimleri tarzında ve doğal olarak alüviyal ovalar etrafında kümelenmiş siyasi-ekonomik merkezler oluşmuştu. Bu tarz merkezlerin orta ve güney Anadolu'da yöresel kimliklerle var olmaya başlamasına karşın, yalçın dağlarla örülü Doğu Anadolu'da ise tam bir kültürel birlik söz konusuydu.¹⁷

M.Ö. 1940 civarında Anadolu'da Asur ticaret kolonileri çağı başlamıştır. Asurlarla ile ticareti başlatan temel unsur, Anadolu'da kalay kaynaklarının yoksunluğuna bağlanabilir. Bakır açısından zengin olan Anadolu, tunç yapımı için gerekli kalay kaynaklarını dışarıdan ithal etmekteydi. Bu nedenden dolayı, Asurlu tüccarlar ile Anadolu'yu yerel hükümetler arasında sağlam bir ticaret boy verdi. Bu kent

---

¹⁴ Sevin, 2003: 95.

¹⁵ Sevin, 2003: 102.

¹⁶ Memiş, 2002: 205.

¹⁷ Sevin, 2003: 116–117.

hükümetleri, başta bu çağın zenginliğine kanıt olacak Kayseri yakınlarındaki büyük ticaret merkezi Kaneş olmak üzere, Hattuş, Neşa, Mama, Puruşhanda, Kuşşara, Urşu, Landa, Zalpa ve Şalativar'dır.¹⁸ Asur Kolonileri Ticaret çağı diye adlandırabileceğimiz bu dönemde Anadolu'nun siyasi yapısı, irili ufaklı kent devletlerince parçalanmış bir tablosundan ibarettir. Birbirleri üzerinde egemenlik kurma mücadeleleri veren bu beylikler, henüz kapsayıcı bir merkezi otorite şemsiyesine kavuşamamışlardı.¹⁹ Burada, Doğu Anadolu'da yaşanan Orta Tunç Çağı'nda farklı bir sürece rastlanır. Bu süreç çerçevesinde, M.Ö. 3 binyılında gelişmiş bir yerleşik yaşama sahip Malatya-Elazığ bölgesi, göçlerle tahrip edilmiş, böylelikle yerleşmeler bin yıl süreyle terk edilerek, coğrafyanın da mümkün kılması nedeniyle küçükbaş hayvan besiciliğine dayalı göçebe aşiret düzenine geçiş yaşanmıştır.²⁰ Bu sırada, Mezopotamya'daki politik gelişmeler sonucu Asur-Anadolu ticaret bağlantısı kopmuştur. Asur, Babil tarafından yutulmuş, güçlenen Huriler Güneydoğu Anadolu ve Orta Toros bağlantısına tam anlamıyla bir set olmuşlardır. Böylece tek kalay ithalatı bağlantısı Kilikya üzerinden sağlanır oldu. Bu da ticaretle seğrilen pek çok Anadolu kentini bir daha belini doğrultamaz hale getirdi. Ama bu yeni politik tablo ileride Hitit krallığını kuracak olan Kuşşara krallarına yaradı.

Anadolu siyasi yapısını kendi egemenliği etrafında kümeleyerek ilk merkezi otoriteyi kuracak olan Hitit Devleti işte bu politik zemin üzerine bina edildi. Hitit Devleti'nin kurucu kadrosu olan Nesiler, Anadolu'ya geldiklerinde, burada farklı diller konuşan bir çok halkla karşılaştılar. Ama esasta coğrafyanın tayin ettiği bir özellik olarak Anadolu'nun politik tablosunda kıyı bölgelerle iç bölgeler arasında elle tutulur bir başkalaşma vardır. Kuzey Kafkas bozkırlarından gelen Nesiler, yerli Anadolu'lu oldukları kabul edilen ve Kızılırmak yayı içinde meskun Hattilerle karışarak, Hitit toplumunu oluşturmuşlardır. Bu sırada Doğu Anadolu'da, Sami ve Hint-Ari kökenli olmayan bir dil konuşan Huri toplumu etkinleşmeye başlamıştı. Bunu Hititlerin kuzeybatısında meskûn Hint-Ari bir toplum olan Pala toplumu ile yine aynı kökten ve Hititlerin güneybatısında yer alan Luvi toplumu izlemekteydi.

---

¹⁸ Macqueen, 2001: 19.

¹⁹ Sevin, 2003: 151.

²⁰ Sevin, 2003: 161.

Hititlerin, türlü ırktan ve dilden toplulukların yaşadığı Anadolu’da, bir kent devletinden merkezi devlete doğru dönüşümü ve gelişimi, kuşkusuz Anadolu’nun siyasal gelişiminde önemli sonuçların doğmasına neden olacaktır.²¹

Hititler, Kızılırmak yayının iç kısmını yurt tutan ve I.Hattuşili ünvanını alan Tabarna döneminde ele geçirdikleri Hattuşa’yı başkentleri yapan Anadolu’nun ilk merkezi otoritesi olmuşlardır. Daha sonraki Demir Çağı Anadolu devletlerinde de görüleceği üzere bir su kenarı uygarlığı olan Hititler, yapılanmalarında yaşadıkları coğrafyanın derin izlerini taşımaktadırlar. “ *Ege denizcinin, İç Anadolu ise atlı yayla insanının dünyasıdır. Alışılmışın dışında bir insandır bu. Nil ovasındaki ya da Mezopotamya’daki insana benzemez. Sert, hürriyetine fazlaca düşkün ve diğerlerinden daha mağrur insandır o.*” (Kientz: 30) “ Burada garip bir onur, bir ağırbaşlılık gözünüze çarpar; aynı duygu bu topraklara, bu dağlara, bu yaylalara baktığınız zaman da içinizde belirir. Burada insan davranışlarına toprak yön vermiş, onları kendisine benzetmiştir.”²² Bu temel üzerine M.Ö. 16. yüzyılda kurulan Hitit Devleti, I.Hattuşili döneminde Torosları aşan sınırlara ulaşmışken, I.Murşili zamanında Babil’i alarak Mezopotamya’yı elinde tutan bir imparatorluğa dönüşmüştü. Bir süre sarsılan imparatorluk, I.Şuppiluliuma tarafından görkemine kavuşturulmuş ve Ön Asya’nın kaderine hükmeder bir pozisyona yükseltilmiştir. Çalışmanın ileri sayfalarında detaylı biçimde ele alınacak olan M.Ö. 1280 tarihli Kadeş Savaşı’yla Hitit sınırları Beyrut’un kuzeyindeki Nehrül Kelb denilen akarsuya dek uzandı. Ayrıca bu gelişme, Yakın Doğu’nun bir diğer büyük gücü Mısır ile ciddi bir bilek güreşiydi. Büyüyen imparatorluk, kuzeyde Karadeniz, batıda Ege bölgesi ve doğu’da Bingöl dağlarına değin güçlü bir egemenlik kurmuştu.²³ Fakat bu güçlü imparatorluk, Asurlar’ın güçlenerek Güneydoğu rotasını tıkaması, Fırat nehrine dek egemenliklerini genişleterek İşuva bakır madenlerini Hititlerden alması ile iktisadi bir bunalıma düşmüştür. Bunun yanı sıra, kötü geçen hasadın yarattığı kıtlığın bir hayli yıpratıcı etkisi ve batıdan gelen “Deniz Kavimleri”nin darbeleri ile imparatorluğun bünyesi tamamen tükenmiş bir hale gelmişti. Tüm bu süreç sonunda, Hitit imparatorluğu, kuzeydeki ezeli düşman Kaşkaların öldürücü darbesi ile tarih sahnesinden çekilmiş ama Güney Anadolu ve

²¹ Sevin, 2003: 167.

²² C.W Ceram, (2002) : *Tanrıların Vatanı Anadolu*, (çev. Esat Mermi Erendor) Remzi Kitabevi, İstanbul: s.12

²³ Ceram, 2002: 175.

Kuzey Suriye’de “Geç Hitit” ya da “Syro-Hitit” beylikleri denilen kent devletleri halinde 7. yüzyıla dek varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁴ Anadolu’da Hitit egemenliğini sağlayan ögelerden birisi, Tunç Çağı Anadolu’sunun parçalanmış ve merkezi bir yapıdan yoksun politik tablosu ise, bir diğeri de demirin silah teknolojisinde kullanılması ve ileriki konularda irdeleneceği üzere güçlü bir ordunun yaratılıp etkin biçimde kullanılması olmuştur.

Anadolu’nun politik ve sosyal yaşam merkezleri İlkçağ dünyasının hemen her bölgesinde olduğu gibi su kenarlarında kurulmuştur. Yukarıda vurgulanan, Hititlerin Kızılırmak çevresini yurt tutmasına benzer biçimde, Anadolu’nun Demir Çağı devletleri olan Urartu Devleti; Van ve Urumiye Gölü arasını, Lidya Devleti; Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirlerinin akış sahasını, Frigya Devleti Sakarya Irmağı bölgesini ve İyonya’nın kent devletleri de Ege kıyılarını ve adalarını yurt tutmuşlardır. Demir madeninin II. binyıldan başlayarak kullanımı, IX. yüzyıla değin yaygınlaşmıştır. Bu dönemde silah teknolojilerinden törenlere ve tarımsal üretime kadar her alana giren demir, Tunç Çağını sona erdirerek Anadolu’da Demir Çağını başlatmıştır. XIII. yüzyılda Doğu Anadolu’da bir takım şeflerin idare ettiği ve Asur kaynaklarında sayılarının 60’a kadar çıktığını söylediği bir takım aşiretler yaşamaktaydı. Bu aşiretler kendi aralarında gevşek federasyonlar kurmuşlardır. Bu aşiretler, Hitit ve Asur baskısı karşısında birbirlerine daha sıkı kenetlenerek X.yüzyılda Urartu Krallığına dönüşmüşlerdir. Her ne kadar ilk kralları Aramu olarak söylene de, krallığı asıl niteliğine kavuşturan ve yalçın kayalıklar üzerindeki Tuşpa kentini başkent yapan I.Sarduri’dir.²⁵ Kral Minua, I.Argiştı ve II. Sarduri zamanında gücünün doruğuna ulaşan Urartu Krallığı, kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan’a, Kuzeybatıda Erzincan’a, güneydoğuda Urumiye Gölü’ne, batıda Fırat Irmağı ve Toros silsilesine dek egemenlik kurmuştu. Bu sahada coğrafi yapının da zorlayıcı etkisiyle ekonomik ve askeri amaçlı pek çok Urartu kenti/kalesi kuruldu.²⁶ Urartu Krallığının, kral II. Sarduri zamanında Suriye’ye dek uzanan etkinlik alanı, bu dönemde Asurlular karşısında alınan ağır mağlubiyet sonucu büyük bir darbe yemişti. II. Sargon zamanında kuzeyden gelen Kimmer saldırıları karşısında daha güç duruma düşen krallık, I. Rusa zamanında Kimmer saldırılarına dayanamayarak etkinliğini yitirip kendi kabuğuna çekildi. Kuzeyli

²⁴ Sevin, 2003: 195.

²⁵ Sevin, 2003: 203–204.

²⁶ Sevin, 2003: 205.

göçebelerin bu akınları, M.Ö. VIII. yüzyılda Anadolu'da bir kaosa yol açtı. Her ne kadar yıkılmayı önleyici önlemler alındıysa da süreç durdurulamadı ve VII. yüzyılda Asur darbesi ile krallık tarih sahnesinden çekildi.²⁷

Anadolu siyasi coğrafyasının bir diğer unsuru olan Frigya krallığı, Sakarya Nehri ile Menderes nehrinin yukarı kaynakları arasındaki küçük platoyu merkez almıştı. Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında Anadolu'ya akmaya başlayan kavimlerden birisi olan Frigler, Makedonya'dan gelmişlerdi. M.Ö. X.asırda sonradan başkent yapacakları Gordion'a ulaşan Frigler, yaklaşık iki yüzyıl boyunca siyasi bir hamle yapmadan kabileler halinde yaşamışlardır. Bu karanlık dönemden sonra M.Ö. VIII. asırda kral Gordios'un önderliğinde bir krallık haline gelen Frigya, Anadolu'nun güçlü politik figürü olarak kral Midas dönemini beklemek zorunda kalacaktı. Midas döneminde Frigya, doğudaki Urartularla Asur yayılımına karşın bir ittifak kuran, Yunanistan'la ve Lidya krallığı ile iyi ilişkiler yürüten etkin bir krallık karşımıza çıkmaktadır. Kral Midas'ın akıllı bir politikacı olduğu, doğudan saldıran Kimmerlere karşı ezeli düşmanı Asurla ittifak kurabilecek öngörüye sahip olmasından anlaşılabilir. Her ne kadar Kimmer saldırısı karşısında tedbirler alınsa da , önlemler onu ve krallığını kurtaramamış ve hatta trajik sonunu hazırlamıştır. Kral Midas, Frigya krallığını batıda Burdur, doğuda Amasya, kuzeyde Samsun ve güneyde Niğde'ye değin yayan kral olarak bilinecektir.²⁸ Kimmer saldırısından sonra çöken Frig hakimiyeti ile Frigler tamamen tarih sahnesinden çekilmedi. Tıpkı Hititler gibi daha dar alanda ve parçalanmış olarak varlıklarını Pers istilasına değin sürdürdüler. Eskişehir ile Afyonkarahisar arasındaki Sakarya vadisinde yaşayan Frig kentleri, Thrak kökenli, savaşçı ve bir o kadarda üretken insanları ile Anadolu kültür yapısının bir ögesi olarak yerini almış oldu.

Kimmer saldırısından sonra çöken Frig hâkimiyetini, Anadolu'nun batısında doğan yeni bir krallık ele geçirmekteydi. Bu krallık Lidya idi. Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirlerinin akış sahasında egemen Lidya krallığı ile ilgili bilgilere, M.Ö.7 yüzyıldan itibaren ulaşılmaktadır. Ondan öncesi için kesin bulgulardan söz

²⁷ Sevin, 2003: 209.

²⁸ Hasan Tahsin Uçankuş ,(2002) : *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara: s.15-16

etmek olanaksızdır. M.Ö. 680 yılında kral Giges'in hükümdarlığı ile tanınmaya başlanan Lidya krallığı, egemenliğini savaşçılığı yanı sıra İyonların deniz ticaretiyle bütünleyici bir niteliğe getirdikleri kara ticaretine ve başkent Sardes'de işlenmeye başlayan altın madenlerine borçlulardı. Tarihte ilk sikke kestiren devlet olarak bilinen, zengin ticaret kentlerinin ve altın madenlerinin üstünde yükselen Lidya, yalnızca İlkçağ Anadolu'sunun değil, Yakındoğu'nun da önemli bir siyasal yapısıydı.²⁹

Kral Giges, Kimmer yayılışına karşı Asurlularla diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmış, bunun yanında da kuzeye ve kuzeybatıya doğru ülkesinin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. Hükümdarlığı sırasında Lidya egemenliğini Marmara Denizi'nin güney kıyılarına ve Çanakkale Boğazına dek yayan Giges, Kimmerlilerle yaptığı bir savaş sırasında ölmüştür. Giges'den sonra başa geçen Ardys ve Sadyattes'in hükümdarlığının ardında Lidya kralı olan Alyattes, tehlikeleri savuşturmuş ve hatta krallığın sınırlarını Kızılırmak'a dek genişleterek Lidya'yı Yakın Doğu'nun güçlü devletlerinden birisi haline getirmiştir. Alyattes zamanında Medlerle yapılan uzun savaşlar sonucu Kızılırmak sınır olarak kabul edilmişti. Fakat son Lidya kralı Krezüs zamanında Medlerin yerini alan Persler, hükümdarları Kyros komutasında Lidyalıları bir hile ile yenilgiye uğratmış, başkent Sardes'i on dört günlük kuşatmadan sonra ele geçirerek Lidya krallığına son vermişlerdir.³⁰

Troya ve Likya arasındaki Anadolu'nun batısının kıyı şeridinde sıralanmış kent devletlerinde, M.Ö. XI. yüzyıldan itibaren boy veren İyon Uygarlığı görülmektedir. Ekrem Akurgal, bu sıralı kentlerden oluşan uygarlığı Helenlerin yarattığını, bunlara Doğu Helenleri adının verilmesini doğru bulur. Akurgal'a göre Batı Anadolu kıyılarında Helencenin üç lehçesi olan Dor, İyon ve Aiol bu kentlerde yaşatılmaktaydı.³¹ Genel kabul bu olmakla beraber örneğin Cevat Şakir Kabaağaçlı dilin kültür için önemli bir faktör olduğunu fakat genellemelerden kaçınılması gerektiğini vurgular ve hatta dilin her zaman bir kültürü oluşturmaya yeten yegâne olgu olmayacağını iddia eder. Bu savına paralel olarak Kabaağaçlı, İyonların doğudaki diğer toplumlarla birlikte batı

²⁹ Sevin, 2003: s. 267

³⁰ Sevin, 2003: s. 269

³¹ Ekrem Akurgal , (2005) : *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara: s.310

Anadolu'ya göç yoluyla geldiklerini ve burada yaşayan halkla karışarak bir özgün Anadolu-İyon kültürü yarattığını belirtir.³² Herodot'un andığı on iki adet İyon kentinin adları şunlardır: Samos (Sisam), Khios (Sakız), Miletos, Miyus, Priene, Efesos, Kolophon, Lebedos, Theos, Erythrai, Klazomenai. Bunun yanında yine on iki Aiol kentinden Larissa, Kime, Myrina, Aigai, Neonteichos, Temnos, Gryneion, Pitane, Elaia gibileri İzmir'in güneyinde kurulmuşlardı.³³ İyon ve Aiol kentlerinin çoğunun yarımada kıyılarında ve deniz kıyısında kurulmuş olması, Helenlerin denizciliği ile ilgiliydi. Kentlerin stratejik konumları ise, onları hem kara hem de deniz saldırılarına karşı korumaya olanak verici bir özellikteydi. İyonya kentleri bu konumları paralelinde Akdeniz yolu ve Şark dünyasını buluşturdıklarından dolayı, iktisaden ileri bir yaşam düzeyine ulaşmışlardı. Bu gönenç doğrultusunda İyonlar, M.Ö. VII. asırdan itibaren Karadeniz ve Akdeniz'de kolonizasyon hareketlerine başladılar. Bu yayılım zaten konumları itibarıyla yüksek bir konuma ulaşan İyonları, M.Ö. 650-545 tarihlerinde dünyanın en ileri kültürü haline getirdi. İdari bakımdan İyon kentlerinin tarım ve armatörlükle uğraşan asillerin etkin olduğu ama krallarca yönetilen bir politik düzene sahip olduğu varsayılmaktadır.³⁴ Batı Anadolu kıyılarının bu medeniyetin, Yunanistan'da filizlenen demokrasi düşüncesinin gelişimine de öncülük etmiştir.³⁵ İleri bir medeniyet biçimi oluşturan bu Batı Anadolu kent kümesi, M.Ö. 545 senesinde Anadolu'nun Pers yayılışına teslim olması nedeniyle Perslerin eline geçmiştir. Bu durum, İyon kentlerindeki ileri uygarlık yaratıcı unsurların Yunanistan'a kaymasına neden olmuştur. Fakat İyon kültür bölgesi hemen sönükleşmemiş, Pers egemenliği altında da özellikle Kral Yolu'nun etkisiyle yine parlak bir dönem geçirmiştir.³⁶ Büyük İskender'in seferleri ve Helenistik dönemde de altın çağındaki gibi olmasa bile İyon kültür merkezinin daha uzun süre insanlık tarihindeki ileri kültür düzeyini rahatlıkla sürdürdüğü söylenebilir.

³² Halikarnas Balıkcısı, (2002) : *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara: s. 32

³³ Akurgal, 2005: 310.

³⁴ Akurgal, 2005: 317.

³⁵ Akurgal, 2005: 318.

³⁶ Akurgal, 2005: 339.

BÖLÜM II.

3. İLKÇAĞ ANADOLU'SUNDA DEVLETİN OLUŞUMU VE ORDUNUN İŞLEVİ

3.1. İlk Çağ Anadolu'sunda Devletlerin Oluşumu

İlkçağ Anadolu devletlerinde ordu kavramını irdelenmeden önce, “devlet” olgusunu ele almak gerekir. Yalnızca devletin oluşumuyla halktan ayrı bir silahlı kamu gücünün ortaya çıkabildiği sosyolojik bir olgudur. Bu, aynı zamanda devleti devlet yapan öğelerin olmazsa olmaz koşullarındandır. Toplum bilim açısından her silahlı teşekkül ordu olamayacağı gibi her siyasal erk de devlet olarak tanımlanamaz. İşte bu doğrultuda İlkçağ Anadolu devletlerinin ordusunu ele almak için, İlkçağ Anadolu devletlerinin nasıl ortaya çıktığını, nasıl bir yapıya sahip olduklarını ve bu devletlerin ordu denilen birimlere niçin gereksinim duyarak onu nasıl kullandıklarına bir bakmak gerekecektir. Devlet denilen sosyal teşkilatın var olması konusunda, toplumbilimci Oppenheimer'in tezine bakılırsa, bu siyasal organizasyon, çoban kavimlerle köylü kavimler arasındaki çatışmadan doğmaktadır. Ona göre, insan toplulukları göçebe yaşam biçimi çerçevesinde, avcılık ile uğraştığı sürece bir devlete kavuşamaz. Çünkü göçebe- avcı toplumun üretimi sınırlıdır ve toplumsal işbölümü dardır. Bu etkenler avcı toplulukların hamle yapıcı niteliklerini törpüler. Biraz ileride bahsedileceği üzere göçebe formda gelişmiş sosyal birim, çoban kavimlerdir. Çoban kavimler, teşkilatlanmaları ve sosyal yapılarının gelişmeleri sonucu devlet tohumlarını bünyesinde taşırlar. Peki çoban kavimlerin devletleşme süreci nasıl gerçekleşir? İşte burada ikinci bir toplumdan bahsedilmesi gerekir. Bu toplum da köylü topluluklarıdır. Tıpkı göçebe- avcı topluluklar gibi yerleşik köylülerin de devletleşme olanakları yoktur. Oppenheimer bu durumu şöyle açıklar ; *“Köylü hareketli değildir, yetiştirdiği bitkiler gibi toprağa bağlanmıştır. Tarlada çalışmak, yasalarla toprağa bağlanmış olmasa, bir yerden bir yere gitme özgürlüğü bulursa bile kendisini toprağın tutsağı (glebae adscriptus) kılar. Avcılar ve çobanlar yaşam biçimleri yüzünden çeviklik ve harekete geçmede çabukluk yeteneklerini geliştirmişlerken, köylü hareketlerinde hantal, bir*

karara varmakta ağırdır. Bu nedenle ilkel köylü genellikle avcıdan ve çobandan daha yumuşak huyludur. Özetle köylülerin yaşadıkları bölgelerin ekonomik ve toplumsal koşulları altında daha yüksek düzeyde bir bütünleşmeye yol açacak etkiler yaratan bir farklılaşmayla karşılaşmaz. Buralarda, Komşulara savaşıyla boyun eğdirilmesi yolunda ne bir iti ne de bir olanak bulunmaktadır. Dolayısıyla buralarda herhangi bir devlet doğamaz ve şurası bir gerçektir ki şimdiye dek bu tür koşullardan tek bir devlet bile doğmuş değildir.”³⁷ Peki, çoban topluluklar doğrudan devletleşebilirler mi? Bu tarihin kimi noktalarında olagelmıştır. Ama çoban toplulukların devletleşebilmesinin genel kuralı köylü topluluklar üzerine yaptığı akınlar, köylüleri tahakküm altına alması ve bu sentezin devleti doğurmasıdır. “Deneyimsiz savaşçılardan oluşan disiplinsiz köylü orduları da sayıca üstün durumda olsalar bile uzun dönemde tepeden tırnağa silahlanmış çobanların saldırılarına karşı koymakta avcılardan daha yetenekli görünmezler (...) toprağında kalır, boyun eğer ve kendini yenenlere haraç öder. Eski dünyada kara devletlerinin oluşumu böyle olmuştur.”(Oppenheimer, 2005: 61) Bu durum, geçimlerini farklı yollardan sağlayan iki zıt unsurun sentezidir. Toplumsal hayatın yapısı gereği geçim olanağı arayan insan, gereksinimlerini karşılayabilmek için birbirine taban tabana zıt iki yoldan birine başvurmak zorundadır. Bunlar çalışmak ve fethetmektir.³⁸ Bu anlayışla, köylülerin çalışma yollu oluşturduğu cezbedici zenginliklere hayvan yetiştiriciliği yanı sıra fetihle geçinen çoban kavimler talip olacaklardır. Bu durum, devlet denilen insanlık tarihinin en ileri sosyal birimini yaratacaktır. Bu durumu Oppenheimer şöyle somutlaştırır; “Aile birlikleri ile karşılaştırıldığında, kuşkusuz devlet, birbirlerine daha sıkı bağlanmış, doğayı denetim altına alma ve düşmanlara karşı kendilerini koruma yetenekleri daha yüksek olan bir insan kitlesini temsil ettiği için çok daha üst bir türdür.” (Oppenheimer, 2005: 83) Çoban kavimlerin saldırısı ile onların tahakkümünü kabul eden köylü toplulukları, devletin gereken kıvamını oluştururlar. Bundan sonra, Düzenin, hukukun ve barışın sağlanıp sürdürülmesinin sağlayacağı ortak yararlar aynı devlete ait olma bilinci olarak adlandırılabilir güçlü bir dayanışma duygusuna yol açar.³⁹ Oluşan devlet, meta üretimini destekler, ticaretin yapılacağı ekonomik ortamı ve güvenliği sağlar, hukuk düzenini kurar. Tüm bunlarda caydırıcı rolü üstlenirken silahlı kamu gücünü de

³⁷ Franz Oppenheimer, (2005) : *Devlet*, (çev. Alâeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), Phoneix yayınları, Ankara: s.47

³⁸ Oppenheimer, 2005: 44.

³⁹ Oppenheimer, 2005: 87.

kurumsallaştırır. Böylece ordu dediğimiz kurumsal kavram ortaya çıkmış olur. İlkçağ Anadolu'sunun devletleri de bu doğrultu üzere teşekkül etmiş olurlar. Tabii bu oluşumda ordu kurumu köylüler üzerinde egemen çoban kavmin emrindedir. Önce yerel beylerin gevşek bağıyla bir arada duran devlet, gitgide merkezileşir. Eğer devlet bilincinin merkezi güçleri olmasa genç devlet merkezkaç güçlerin zoruyla paramparça olurdu. Yabancıların yani ortak düşmanların dıştan yaptıkları baskılar, bu bilinci merkezileşmeyi sağlamaştırır ve ilk bakışta ortada duran aristokratlar ile köylüleri birbirine kenetler. İşte bu merkezileşmeden sonra devleti orduyu kullanarak fetihlere başlar. *“Tek başına büyüme bile önemli değişikliklere yol açar ve genç devlet büyümek zorundadır. Devleti var eden güçler onu genişlemeye zorlar, ondan daha güçlü olmasını ister. Böyle bir genç devlet, birçok çağdaş devletin ileri sürdüğü gibi, sonul sınırlarına ulaşmış doymuş olsa bile yok olma tehlikesi karşısında genişleyip büyümeye zorlanacaktır. (...) Yükselmelisin, yoksa düşersin, fethetmelisin yoksa fethedilirsin, çekiç olmaya bak yoksa örs olursun”* (Oppenheimer, 2005: 95) Kara devleti için bu fetihler bir varlık nedenidir denilebilir. Devletin prensleri, barış bölgesini, pazarları, kara yollarını, tüccarları da içine alacak biçimde genişlettikleri gibi dış ticareti de genellikle kendi tekelleri içine alırlar. Onların her yerde koruma ve dokunulmazlık sözü vererek insanları yeni pazarlar ve kentler kurmaya çağırma işine daldıkları görülür. Panayırlar ve pazarlar sistemine karşı duydukları bu ilgi fetihlerdeki heveslerini açıklayıcı bir etkidir.⁴⁰ Bunun yanında deniz devletleri de var olma bakımından liman pazarlarına dayalı olarak gelişmiştir. Bu gelişim, muhtemelen iki genel tipten doğmuştur; ya doğrudan ve bir strateji güderek yabancı kıyıları düşmanca yerleşme yoluyla kurulan korsan kaleleri biçiminde ya da yabancı kara devletlerinin limanlarında antlaşmayla sağlanan haklara dayanan ticaret kolonileri kurarak.⁴¹ Kıyıda bu devletlerden bazıları kara devletleri tipinde toprağa bağlı bir devlet olmak yönünde geliştirdiler ve o zaman efendi sınıf bir toprak soyluları haline geldi. Bu değişimi yaratan etkenlerden birincisi, coğrafi koşullar, yani iyi limanların olmaması, buna karşın barışsever köylülerce ekilip biçilen geniş bir iç alanın varlığıydı. İkinci etken ise büyük bir ihtimalle kendileriyle birlikte daha önceki yurtlarından benimseyerek getirdikleri halkın tabakalara bölünmüşlüğüydü.⁴² Kara devletleri ister sık sık ister seyrek olarak ortaya çıkmış olsunlar, güçlerinin çoğunu ticaret ve korsanlığa veren deniz kentleri kadar önem

⁴⁰ Oppenheimer, 2005: 115.

⁴¹ Oppenheimer, 2005: 117.

⁴² Oppenheimer, 2005: 118.

kazanamadılar. İyonya kolonileri için kesin olmak üzere bu kentlerin kurucularının toprak soyluları değil, deniz tacirleri olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır.⁴³

Şimdi genel bir değerlendirme yapılacak olursa, ordu kurumunun devleti oluşturucu temel unsur olduğu görülecektir. Kurumsallaşmış bir kamu silahlı gücü olmadan devletten söz edilmesi olanaksızdır. Devlet, bürokrasi, ticari ağ, meta üretimi yapan meslek gruplarının varlığı (dolayısıyla kentler), yazı, para ve ordu gibi temel ayaklar üzerinde var olabilir. Kurumsallaşmış bir kamu silahlı gücü yani ordu, hem yaşamak için merkezileşen devletin, bu merkezileşmesini sağlayan zorlayıcı güç olarak, hem ekonomik örgütlenmenin yaşaması için uygun güvenlik ortamını sağlayıcı güvence olarak, hem kendisini yutmaya çalışan diğer devletlere karşı temsil ettiği toplumun varlığını savunucu bir kalkan olarak, hemde soyluların, mülklerinden elde ettikleri gelir günlük tüketim gereksinimleri ve lüksleri için yeterli olmaktan çıkınca, bir ek kazanç sağlamanın doğal yolu dediğimiz fetihleri gerçekleştiren bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu görüş ışığında İlkçağ Anadolu Devletlerine baktığımızda Oppenheimer'in devlet oluşum ve gelişim çizgisini izlemek mümkündür. Öyleyse, kara devletleri olarak nitelendirilebilecek Hitit, Frigya, Lidya ve Urartu krallıkları ile deniz devletleri olan İyon kent devletleri, kendi ordularını yerleşik ve çoban toplulukların zıtlığını bütünleyici ve kaynaştırıcı bir politik araç ve doğrudan gelir sağlayıcı ve ticaret yollarını kollayıcı bir ekonomik araç olarak kullanmışlardır denilebilir.

3.2. Ordunun ekonomik işlevi

3.2.1. Hititler

İlk merkezi Anadolu devleti olan Hititler, M.Ö. 3 bin yılında Kafkaslardan gelen göçebe-çoban Nesilerle yerli halkın bir sentezidir. Ekrem Akurgal, mezar buluntularına dayanarak, yerli halkın buraya sonradan göç eden ve daha üstün konuma

---

⁴³ Oppenheimer, 2005: 119.

geçen bir halkla karışmasının izlerini görmektedir. Yanlarında güneş kursu, boğa ve geyik motiflerini de getiren bu halk, büyük bir uyum becerisiyle yerleştikleri topraklardaki halkın adını alarak “Hatti İnsanları” olmuşlardır.⁴⁴ Küçük prensliklerin egemen olduğu Anadolu’da, Asurlu tüccarların da çekilmesiyle büyük bir boşluk doğmuş, bu boşluk ekonomiyi de kaosa sürüklemiştir. Çünkü Anadolu tunç çağındaydı ve tunç için kalay ithali gerekliydi. Doğal olarak bu ticaretin yapılması da güçlü bir siyasi otoriteyi gerektiriyordu. İşte bu boşluğu Hitit krallığının temelini atan Kuşşara kralı Anitta attı. Bu noktadan sonra Hitit krallığı, sürekli fetihler yaparken görülmektedir. Özellikle Kuşşara kralları döneminde ilk olarak Neşa kentinin alınıp başkent yapılması, bu yayılımda ekonominin renginin ne denli belirgin olduğuna bir işarettir.

Hitit krallığı, gerek Anadolu içinde, gerek ülke dışında sürekli savaş halinde bulunmaktaydı. Bu savaşların başarı ile yürütülebilmesi için, insanların savaşçı nitelikler taşımasının yanı sıra iyi örgütlenmiş bir askeri yönetime gerek olduğu kuşkusuzdur. Anadolu içinde her fırsattan yararlanarak Hitit topraklarına saldıran Kaşkalar, devletin her zayıf anında kopmak ve kendi bağımsızlıklarını elde etmek isteyen Anadolu'nun batısındaki yerel beylikler, Hitit ve Hurri etki alanında sıkışıp kalan ve yerine göre bir yanı tutmak zorunda olan Kizzuvatna gibi bölgeler ve bunlardan da önemlisi, Hitit ülkesinin komşusu durumuna gelen Mitanni, Mısır ve Asur gibi büyük güçler ve bunlarla Hitit İmparatorluğu arasında birer tampon devlet oluşturan, Halpa, Amurru ve Ugarit gibi çok kez ikiyüzlü bir siyaset izleyen vassal krallıkların varlığına karşın, Hitit toprakları genişleyebilmiş ve Ön Asya içinde büyük devletler arasına girebilmişse, bunu herhalde en çok askerlik alanındaki yetenekli ve etkin örgütlenmesine borçludur. Kızılırmak yayı içinde teşekkül eden bu devlet, ayrıca, burada tutunabilmek için güçlü bir ekonomik temel üzerinde yükselmeliydi. Doğal olarak tarımsal üretim dönemin en temel etkinliği idi. Fakat, Anadolu’daki tarım alanları, Mezopotamya ve Mısır gibi dev ırmaklara dayalı bir sulama sistemi ile değil, Hititlerce açılan daha mütevazı sulama kanalları ile yürütülmekteydi. Bu da tarımın

---

⁴⁴ Birgit Brandau, Hartmut Schickert (2004) : *Hititler – Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş yayınları, Ankara: s. 18

hayvancılığın ardına düşmesine neden olmuştu. Bunun yanında Anadolu politikasında oynanacak etkin rol, ticaret ve ticaret yollarından geçmekteydi. İşte Hitit Devleti bunu kısa sürede kavramış bulunmaktaydı. Özellikle tunç madeninin yapımı için kalayın ithal edilmesi, bu yolları elde tutmayı daha anlamlı kılmaktaydı. Tüm bu iktisadi koşullar değerlendirildiğinde, Hitit ordusunun ekonomik işlevi olarak ;

- a. Tarım sektörüne fetih-ganimet yoluyla işgücü sağlamak
- b. Fethedilen yerli krallıkları savaş yolu ile vergiye bağlamak
- c. Ganimet yolu ile zenginleşmeyi sağlamak
- d. Ticaret yollarını denetlemek gibi yollar saptanabilir.

Hititlerin her ne kadar batıya yönelik askeri seferleri çoksa da asıl hamle yönleri Kizzuvanda kanalı ile Fırat nehri ve Güney Doğu Anadolu'ya uzanan ve Kuzey Suriye'ye ulaşan bölgeydi. Çünkü Kuzey Suriye'de Hititlere bağlı iyi kar getiren Halep ve Kargamış prenslikleri bulunuyordu. Aynı zamanda bu prenslikler doğrudan Büyük kralın oğluna bağlıydılar. Çünkü bölgeden Yakın Doğu dünyasının en büyük ticaret ve iletişim yolları geçmekteydi. Böylece Hitit kralları, Yakın Doğu'nun diğer büyük krallarıyla en sıcak biçimde bu uluslararası arenada temasa geçer ve çatışmaya girerdi. Hititler, en görkemli zaferlerini hep burada kazandılar ve en zengin ganimetleri buradan elde ettiler. Hitit tarihine bakıldığında, anlatılan duruma uygun şöyle bir tablo çıkarılabilir:

- a. I.Hattuşili'nin Kuzey Suriye ve Fırat'ın ötesindeki talan seferi
- b. I.Murşili'nin Bağdat'ı yağmalaması
- c. I.Şuppuliluma'nın Mitanni merkezini ve bağlı topraklarını fethi
- d. II. Muvatalli'nin Kadeş'te elde ettiği zafer.⁴⁵

Buradan anlaşılacağı gibi, Hitit ordusu bu güzergâhlara, bilinçli bir biçimde gelir getirici ganimet hareketleri yapmıştır. Hitit ordusunun seferden dönüşü ganimetler nedeniyle bir hayli ağır oluyordu. Hemen hemen tüm değerli metalleri ve değerli metallerle yapılmış tanrı heykellerini de getiriyorlardı. Yine ganimetlerin tartışmasız en büyük bölümünü insan ve çiftlik hayvanları oluşturuyordu. Özellikle II. Murşili'nin

---

⁴⁵ Trevor Bryce, (2003) : *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Dost yayınları, Ankara: s.119

zamanından itibaren, insan, koyun ve sığır ganimetlerinin fethedilen ülkeden anayurda taşınması konusu, askeri metinlerde sıkça yer almaktadır. Buna örnek olarak II. Murşili'nin şu sözü örnek olarak gösterilebilir ; “*Saraya getirdiğim insanların sayısı 15 bindi. Ancak Hattuşuş generalleri, piyadeleri ve arabalarının getirdiği esirler, sığır ve koyunlar sayılamayacak kadardı.*” (Bryce, 2003: 120) Fethedilen ülkeden sağlıklı yapılı adamlar, kadınlar ve çocuklar seçilir ve yakın askeri koruma altında fatihlerin ülkelerine dönüş yolculuğuna katılmaya mecbur edilirdi. Hititlerde askeri seferler baharda başlar, kış başlamadan bitirilirdi. Savaştan sonra kral olabildiğince çabuk dönmeye bakardı. Fakat yenilen tarafla barış antlaşması yapılması, kentin yağmalanması ve ganimetin yüklenmesi zaman alabilirdi. Peki Hititler bu kadar tutsağı ne yaparlardı? Hititlerde insan sorunu yaşanmaktaydı. Nüfusun azlığı kralları sefere çıkarken iyice düşünmeye sevk ediyordu. Zira Hitit ülkesinin ana ekonomik etkinliği tarım olduğundan dolayı nüfusun büyük çoğunluğu tarlalarda çalışan çiftçilerdi. Sefer başladığında bu çiftçiler ekim alanlarından aylarca uzakta, esas işlevleri olan yiyecek üretme faaliyetinden koparılmış bir şekilde ordu bünyesinde bulunuyorlardı. Peki ya ekonomiyi bu derece atıl bırakmanın getirisi ne idi? Burada savaşta elde edilen insan-ganimet olan “*Nam-Ra*”⁴⁶ denilen tutsaklar dengeleyici unsurdu. Yani çiftçiler tarlalarından koparılır, savaşa alınır, savaş sonucu insan-ganimet kazanılır, bunlar Hitit ülkesine getirilerek tarlalarda, tapınaklarda, orduda istihdam edilirdi. Hitit kralının ülkeye getirdiği bu canlı ganimetler esasta tarımsal işgücünü açığının kapatılması veya en azından açığın azaltılması amacıyla yönelik kullanılmaktaydı. Savaş sonucu Hitit ülkesine yapılan bu insan akışı tarım temelli Hitit ekonomisi için çok önemli bir rol oynuyordu. Ayrıca kral bu Nam-Raları askeri toprak sahiplerine ayırdığı için bu zümrenin de desteğini sağlamış oluyor ve böylece ülkedeki egemenliğini sağlamlaştırıyordu.⁴⁷ Fakat bunun sonucunda da Hititler şöyle bir açmazla karşı karşıya kalabilirdi: ya savaşta ölen asker kazanılan özgür sınıf ile köleler arası bir statüye sahip Nam-Ralardan fazla olursa? Belki de Hitit krallarının savaşa karşı ayak sürümesinin ve ülke içindeki itaatsiz vassallarla ilgili sorunları genelde diplomatik yollardan çözmeye çalışmalarının nedeni budur.

Bununla birlikte, fethin kazandırdıkları, ülkeye taşıdıklarının neden olduğu masraflara, harcanan zamana ve girilen risklere göre, açıkça daha fazlaydı. Hititler,

⁴⁶ Hititlerde savaş esiri ganimet-halk

⁴⁷ Bryce, 2003: 122.

Yakın Doğunun süper gücü olma niteliklerini yalnızca bu ganimet getirici seferlere değil esas olarak iki yüz elli yıl boyunca çok önemli hammaddeleri kendisine ulaştıran yolları denetim altında tutma politikasıyla sağlamıştı.⁴⁸ İşte burada Hitit ordusunun rolü çok önemlidir. Çünkü Anadolu'yu çevresindeki uygarlık merkezlerine bağlayan bu yolların elde tutulması çok çetin bir işti. Hitit seferlerinde takip edilen rotanın aslında Hatti Ülkesi'nden kuzeybatı Anadolu'ya ve oradan da boğazlar üzerinden Avrupa'ya giden- kuzey ticaret yolunu izlediği görülmektedir. Bu rotanın, Balkanlar'dan Bohemya'nın zengin kaynaklarına kadar uzanan kalay yolu olduğu öne sürülmüştür. Zira Tunç çağında Anadolu'da bol miktarda bulunan bakırın yanı sıra tunç madeni yapımı için kalay hayati bir önem taşımaktaydı. Ama değil Anadolu'da, komşu bölgeler de bile tunç yapımı için gerekli kalay kaynaklarına dair olası bir kalay kaynağından iz yoktur. Peki, kalay nereden geliyordu? Olası bir kaynak olarak Mısır'ın doğu çölleri, Asur, Zağros dağları ve hatta Afganistan'da büyük kalay yatakları olarak tahmin edilmektedir.⁴⁹ Fakat bilinen bir şey varsa, o da kalayın Anadolu'ya ithal edildiğidir. Bu açıdan Hitit seferleri değerlendirildiğinde, I.Hattuşili'nin ilk eylemi, başkent ve Kilikya kapıları arasındaki kentlerin fethedilmesi olmuştu. Bu kentler sağlama alındıktan sonra artık Kilikya'ya inip Akdeniz'e ulaşabilirdi. Böylece Suriye-Mezopotamya dünyasının eşliğindeki bu yörede mersindeki gibi kaleler yaptırabilecek ve ticaret yoluna yapacağı saldırı için hazırlıklarını tamamlayabilecekti.⁵⁰ Hattuşili, bu strateji doğrultusunda Halpa'yı istila etmek istedi. Ama kent güçlü olduğundan önce, onun denize açılan yolu olan Alalah limanını aldı. I.Hattuşili, Asurlu tüccarların Anadolu'dan çekildikten sonra oluşan ekonomik kaosu merkezi bir siyasi otoriteyle doldurmak isteyen Kuşşara krallarının geleneğini sürdürdü. Bu doğrultuda, Hattuşili, hızla krallığı genişletmeye ve politik birlik sağlamaya koyuldu. Bu hamleler, genişlemenin yönünün ekonomik kaygılarla bağlantısı açıklar niteliktedir. Çünkü Asur bağlantısının kaybı, gerekli kalay kaynaklarının da yitirilmesi anlamına geliyordu ve alternatif bir kaynak bulunmalıydı. Belli ki, bu seçenek Babil'den Fırat vadisi boyunca Akdeniz kıyılarına doğru giden rotaydı. Hattuşili ve ardıllarının politikalarını belirleyen hep bu rotanın denetimi olacaktı.⁵¹ Hattuşili'den sonra kral I. Murşili ordularına komuta edecek yaşa gelir gelmez büyük babasının izinden başarıyla yürüdü. İlk hedefi Kizzuvatna (Çukurova) ve

---

⁴⁸ Macqueen, 2001: 56.

⁴⁹ Macqueen, 2001: 45.

⁵⁰ Macqueen, 2001: 39.

⁵¹ Macqueen, 2001: 39.

Halpa'(Halep)dir. Oysa Murşili ve orduları için bu girişim yalnızca iyi bir ön hazırlık niteliğindeydi. Önce doğuya Fırat'a doğru 800 km. yol aldılar. Sonra o dönemlerde meydan okunması çığnık sayılan bir düşmana saldırmak için ırmak boyunca güneye yöneldiler: hedef dünya metropolü sayılan Babil'di. Kaynaklar şöyle anlatır bu hamleyi ; “ *Daha sonra Babil'e yürüdü ve Babili yok etti. Huri ordularıyla da savaştı Babilden Hattuşa'ya tutsak ve hazineler getirdi.*” (Brandau v.d. 1982: 53) Böylece I.Murşili döneminde Güney doğu ticaret yolu Orta Fırat'a kadar Hitit denetimine girmişti. Bu yolu denetim altına almak neredeyse başa geçen Hitit krallarının il uğraşı olmuştu. Bu rotanın yanında Babil'in fethi Hitit kralı için gözü pek bir serüvenden öte anlam taşıyordu. Hedefi tüm ticaret yolunun fiziksel denetimi değildi. Zira o günün koşullarında bunu sağlayacak askeri ve teknik donanımına sahip değildi. Murşili'den sonra Hitit askeri hamlelerinin ilgilendiği bir başka ekonomik alan daha ortaya çıkıyor o da bakır madenlerinin bulunduğu bölgelerdir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere; tunç yapımı için gerekli madenlerden birisi de bakırdır. Fakat bakır, kalay gibi Anadolu'ya dışarıdan gelmez. Anadolu'da bolca bakır madeni bulunur. İşte Hitit kralları bir yandan kalayı Anadolu'ya getiren ticaret yolları üzerinde denetim kurmaya çalışırken, diğer yandan da bakır madenlerini ele geçirmeye çalışır. Bunun elle tutulurcasına açık örneklerinden birisi; Tuthaliya dönemindeki hem Azzi hem de Hayaşa olarak bilinen kuzey doğu ülkesine karşı düzenlenen seferdir. Kralın bu sefer sırasında Elazığ yakınında ve Fırat kıyısında bulunan İşuva'yla da başa çıkması gerekmişti. Bu seferle ilgili az şey biliniyor. İşuva sınırları içersinde yakın doğunun en önemli bakır madenlerinin (Ergani) bulunduğu belirtilmelidir. Bu madenlerin Hatti-Mitanni arsındaki sınır bölgesinde yer alması bu devletlerin düşmanlık nedenlerine de ışık tutmaktadır.⁵² Yakınoğu'nun Charlemagne'ı olarak adlandırılan I.Suppiluliuma, krallığı sırasında çok güçlü Mitanni'ye karşı savaş açtı, Fırat'ı geçip Hurilerin başkentini aldı ve yağmaladı. Suriye'yi fethetti. Halep ve Karkamış krallıklarını tabiri uygunsuz sınır boyundaki bu çibanbaşlarını yıktı. Oğullarını bu ülkelere kral yaptı. I.Suppiluliuma, Karkamış'ı kuşatmış ve sekizinci gün cesurca bir saldırıyla burasını ele geçirmiştir. Savaş ganimeti çok büyüktür. Buradan çok miktarda altın ve sayısız tunç eşya 3300 esir elde etmiştir.⁵³ Görülüyor ki, Hititler tekrar Fırat yolunu denetimleri altına almışlardı. Suriye'deki

---

⁵² Macqueen, 2001: 49.

⁵³ Ceram, 2002: 108-110.

kuvvetlerinin donanımı için kalay kaynaklarına bağımlı olan Suppiluliuma tıpkı selefleri gibi bu ticaret yolunu açık tutmak için elinden geleni yapmıştır.

İmparatorluk devrine erişen Hititlerin bir diğer önemli kralı II.Murşili, tahta çıkar çıkmaz babasının kurduğu düzeni, sürdürmek için hemen silaha sarılmak zorunda kaldı. İki yıl süren seferinde batıda Arzava ülkesinin gücünü yıkmış, doğuda savaşlar yapmış ve kuzeyde eski düşman vahşi barbar Kaşka boylarını bozguna uğratmıştır. Aynı şekilde Ahhiyava ulusunu da yenmiştir. II. Murşili, Halila ve Dudduşkada babası tarafından geliştirilen toprak yakma taktiğini uyguladı: kentler yakılıp yıkıldı, Hattuşaş'a sığır koyun ve tutsaklar götürüldü. Buradaki ekonomik gelişme yalnızca düşmanların sığırlarına, koyunlarına ve insanlarına el koymak ve onları iktisadi zarara uğratmak değildir. Aslında II. Murşili, kuzey batı rotasına yönelerek. Milluvanda'yı çabucak yenip, ardından tüm gücüyle Arzava ülkelerine oldukça başarılı bir saldırı yaparak, bu saldırının sonucunda Arzava, hanedanın tahminen Hitit yanlısı bir üyesine ödül olarak verip, Mira, Hapla ve Şeha Nehri ülkesi ayrıntılı antlaşma ile Hatti ülkesine bağlamak ve böylece, Arzava'yı, hem Hatti ülkesinden, hem de kalay yolundan bir devletler bloğuyla ayırmaktır.⁵⁴ Muvatalli döneminde ise Mısır ile Suriye'de savaşa tutuşmadan önce batıda ve kuzey doğudaki durum sağlamlaştırmaya çalışılmıştır. Detaylarına ileriki bölümlerde değinilecek Kadeş savaşı ve sonunda elde edilen zafer, iyi bir sonuç olarak değerlendirilebilir ama bu arada Asur, meydana boş bulmuş, Mitanni'yi yenmiş ve kendisine bağlamıştır. Bu gelişmeye ek olarak içeride de III. Murşili ve III. Hattuşili arasında taht kavgası patlak verince, batı ülkeleri (Arzava) Hatti'den tamamen kopmuştur. Bu durumda Hititler yalnızca kuzey batıda çok önemli kalay yolu üzerindeki çıkarlarını korumak için çaba göstermeye çalışmışlardır.⁵⁵ Siyasal gelişmeler tam bu noktada Hititlere ağır bir darbe vuracak nitelikteydi. Güçlenen Asur Krallığı, Hititleri tehdit ediyordu. Öyleki, bu ortak tehlike eski rakipler Hitit ve Mısır'a ittifak bile yaptırdı. Ama bu ittifakta sonuçsuz kaldı. Asur kralı I.Salmanassar Fırat'a ulaşarak İşuva bakır madenlerini Hititlerin elinden aldı. Maden kaynağının kaybı, Hitit kralı için ciddi bir darbeydi. Hititler durumu Kargamış'ta Asurluları mağlup ederek dengelemeye çalıştı. Bu gelişmeler karşısında ortaya IV. Tuthaliya'nın Alaşiya (Kıbrıs) seferi çıkmaktadır. Bu seferin ortaya çıkması da, yine takip edilen ekonomik kaygılar

⁵⁴ Macqueen , (2001) : s. 51

⁵⁵ Macqueen , (2001) : s.53

doğrultusunda olmuştur. Hitit ordusu, ekonomik işlevi doğrultusunda büyük olasılıkla Suriye devletlerinden aldığı donanma yardımı ile Kıbrıs'ı ele geçirdi. Buradaki asıl amaç, IV. Tuthaliya İşuva bakır madenlerinin kaybı sonrası Kıbrıs'ı daha fazla bakır kaynağı için ele geçirmesinden başka bir şey değildir.⁵⁶

II. Şuppiluliuma'nın geçici olarak bir canlanma sağladığı görülse de, batıdan gelen deniz kavimleri kuzey batı ticaret yolunu kesti. Kilikya, ardından da Kıbrıs düştü ve Hitit krallığı büyük bakır kaynaklarını yitirdi. İstilacılar Kuzey Suriye'yi de talan ettiler. Böylece Hititlerin ikinci yaşam bağı da kopmuş oldu. Egeli denizcilerin Kızıllırmak'tan yukarı çıkmadığı kesin. Ama ticaret yollarının kaybı yüzünden imparatorluğun merkezi öylesine zayıflamıştı ki, Kaşkalarla kuzey ve doğu komşularının her zamanki akınlarına daha fazla karşı koyamadılar.⁵⁷ Görüleceği üzere yukarıda ifade edilen yargı doğrultusunda nasıl Hititler Yakın Doğunun süper gücü olma niteliğini esasta 250 yıl boyunca çok önemli hammaddeleri kendisine ulaştıran yolları denetim altında tutma politikasıyla sağlamışsa, yine bu yolları yitirdiklerinde de tarihten silinmişlerdir. İşte bu yolları elde tutmasına yarayan biricik iktisadi aygıt ise kuşkusuz ordudur.

3.2.2. Urartular

Urartu Krallığı, XIII. yüzyılda, Doğu Anadolu yüksek yaylasında, özellikle hayvan yetiştirilmesine ve tarıma elverişli olan Van Gölü dolaylarındaki bölgelerde yaşamakta olan birbirlerine komşu ve akraba çeşitli Hurri boylarının Hitit ve Asur baskısı karşısında birbirlerine daha sıkı kenetlenerek birleşmeleri sonucu oluşmuştur. Asurluların verdiği isimle ilk başlarda “Dağlık Ülke” anlamına gelen “Uruatri” sözcüğü zaman içerisinde bir krallığı ve onun tabiiyetindeki halkı ifade etmek üzere kullanılır olmuştur. Krallığın sahası olan Doğu Anadolu yüksek yaylasının güneyinde yer alan Güneydoğu Toroslari, Anadolu'nun batısında bulunan en geniş dağları oluşturmaktadır. Bu dağlar tırmanılması olanaksız dorukları ve sık çalılıklarla örtülü dik yamaçları ile insanların hareket yeteneklerini tümüyle ortadan kaldıran aşılmaz birer engeldir. M.Ö 3.

⁵⁶ Macqueen, 2001: 54.

⁵⁷ Macqueen, 2001: 55–56.

ve 2. binlerde bu dağlar birbirlerinden tamamıyla farklı iki kültür bölgesini ayırmaktaydı: Dağlık bölge ve düzlük alanlar. Dağların güneyinde, şimdiye değin birçok kazı yerinde ele geçirilmiş olan buluntuların da doğrulamış oldukları gibi, Mezopotamya'nın ve düz alanların çok ilerlemiş bir tarım kültürü vardı. Adı geçen bölgede ele geçirilmiş olan bir kabın üzerinde, tarımı ve hayvancılığı yansıtan sembollerin bulunması çok ilginçtir. Dağlık bölgelerde ve Doğu Anadolu yüksek yaylasında üretici güçlerin gelişmesi, güneye oranla daha yavaş gitmekteydi. İşte bu gerçek, yayla topluluklarının sosyal ve siyasal yönden daha yavaş ilerlemesinin başlıca nedenini oluşturmuştur.⁵⁸ Ancak, Openheimer'in tezi doğrultusunda, bu çoban toplumlarla yerleşik köy toplumlarının harmanlanmasıyla devlet denilen gelişmiş modele zemin hazırlanmıştır. Bu koşullar altında Urartu krallığının kurulmasıyla görülen ilk kral, Arzaşkun'da oturan Aramu'dur. Ondaki 12 yıl sonra tahta, başka bir sülaleden gelen I. Sarduri (840–830) çıktı. Bu zamanda devletin başkenti Van Ovası içindeki yalçın kayalığın üzerinde kurulmuş bulunan ve Asurlular'ın Turuşpa dediği Tuşpa'ya taşınmıştı. II. Sarduri (760-730) dönemlerinde Urartu Devleti'nin gücü doruğuna ulaştı. Ülkenin en geniş sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urumiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat ırmağı ve Toros silsilelerine, doğuda da Hazar Denizi yakınlarına değin uzanıyordu. Ele geçirilen ülkelerde askeri ve ekonomik amaçlı pek çok kent kurulmuştu.⁵⁹ Urartu krallığı'nın, egemen olduğu süreçte askeri hamlelerinde, ekonomik kaygıları rahatça okuyabiliriz. Urartu ordusunun da iktisadi alanda gösterdiği faaliyetleri şunlardır;

- a. Madencilik için gerekli maden kaynaklarına el koymak
- b. Ülkenin geçimi için gerekli tarım ürünlerine ve hayvan sürülerine el koymak.
- c. Ülkenin tarımsal faaliyetlerde gereksinimi olan olan insan gücünü tutsaklarla karşılamak
- d. Ülkenin iktisadi hayatı için yaşamsal önemi bulunan ticari yolların denetimini sağlamak.

Urartu ekonomisi önem sırasına göre madencilik, hayvancılık ve tarım sütunları üzerinde yükselmekteydi. Doğal olarak Urartu krallarının gereken iktisadi materyalleri

⁵⁸ Oktay Belli ,(1982) : “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 2, İstanbul: s.148

⁵⁹ Sevin, 2003: 205.

karşılama amacıyla sulama kanalları inşa ettirerek krallığın uzağındaki elverişli sahalarda iktisadi, siyasî ve idarî merkezler oluşturup devletin otoritesini ve egemen olduğu toprakların alanını genişlettikleri görülür. Krallığın yüzyıllar boyunca izlemiş olduğu bu bilinçli ve düzenli politikalar, içinde bir takım amaçlar barındırmaktadır. Kısacası Urartu krallarını yayılmaya iten bazı kımıldatıcı nedenler vardır. Bu nedenlerin başında, ekonomik çıkarlar gelir. Çünkü Urartular için, ülke ekonomisi bakımından gerekli olan hammaddelerin ve tüketim mallarının sağlanması gereği yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu sebeple kralların M.Ö.9. yüzyıldan başlayarak, hemen hemen kesintisiz olarak kuzey ve kuzeydoğuya gerçekleştirdikleri seferlerin en önemli amaçlarından birisinin ekonomik ihtiyaçların karşılanması zorunluluğunun olduğu söylenebilir.⁶⁰ Urartuların esas etkinlik alanları olan madencilik konusunda ileri bir düzeye erişmiş oldukları da bilinmektedir. Urartulu ustalar, madenleri işleyerek kullanılabilir hale getirecek teknik düzeyi yakalamışlardır. Bunun en somut kanıtı, maden ergitme fırınlarıdır.⁶¹ Bu madenlerden de bakır, gümüş ve altının elde ediliyordu ama bunların içinde en başta geleni ise kuşkusuz demirdi. Madenciliğin sürmesinde hammadde sorunu ilk başlarda doğal olarak akarsuların sürüklediği alüvyonlardan doğal yollarla elde edildiği düşünülen demir cevherleri iken zamanla hammadde sıkıntısı ile yüz yüze kalındı. İşte bu noktada Urartu ordusu bir iktisadi unsur olarak devreye girmiştir. Yapılan seferler, yakınlardaki maden yataklarına yönelme durumu ortaya çıkmıştır. Kral Menua'nın gün geçtikçe artan ülke ekonomisinin ihtiyacını karşılamak için Diauehi ülkesi üzerine seferler düzenlediği görülür. Daha sonra da kral I. Arğişti dönemi sonuna değin kuzeydeki Diauehi krallığı ve bu bölgeye çıkan yollara karşı girişimlerin devam ettiği bilmektedir. Örneğin Arğişti I 'in M.Ö. 785 senesinde Diauehi Krallığı üzerine yapmış olduğu seferin kayıtlarında haraç olarak 41 mina⁶² saf altın, 37 mina gümüş, 10.000 mina bakır aldığını belirtmesi, ayrıca her yıl altın, 10.000 mina bakır vergi olarak aldığını bildirmesi kralın bölgedeki madenlere göz diktiğini kanıtlamaktadır.⁶³ Diauehi ülkesine bakıldığında, Doğu Anadolu'nun ikinci zengin demir yatağı olduğu saptanan Divriği-Erzurum-Erzincan bölgelerini kapsadığı anlaşılmaktadır. Burada konu edilen demir yataklarının 400 milyon tonluk rezerve ve potansiyele sahip olduğu dikkate alınırsa o dönemde madenleriyle ünlü olan bu bölgeyi Urartu'nun tanıması doğal

⁶⁰ Oya SAN, (1994) : *Urartu Krallığının Kuzey ve Kuzeydoğuya Yayılımı*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enst.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, s.61–62

⁶¹ Sevin, 2003: 206.

⁶² 1 mina = 336 gram

⁶³ San, 1994: 61.

karşılmalıdır. Oltu çayında iki adet altın madeninin var oluşu ve buraya Urartu krallığınca verilen önem ve Urartu madenciliği üzerinde büyük etkileri olduğu düşünülen ve Karmir Blur'un güneyinde yer alan Metsomar'a ilk kez I. Arğişti tarafından askeri hamle yapılması da yine bu politikayı işaret etmektedir. Urartu ordusunun iktisadi bir unsur olarak kullanıldığı bir diğer alan ise tarımdır. Zira Urartu kralları yazıtlarında bağ, bahçe ve tarlalar kurduklarından söz ederek tarıma vermiş oldukları önemi vurgulamışlardır. Yine tarım konusunda tarım üretiminin gereği olan su sorununu ise kanallar inşa edilerek çözümlenmeye çalışmışlardır. Böylece kralların hem Urartu bölgesinde hem de Kafkas ötesinde yaygınlaşan sulama sistemlerini sağlayarak tarım için gerekli şartları oluşturabildikleri görülmektedir. Böylece hızla artan Urartu halkı nüfusunun gereksinimlerini karşılayacak, tarımsal üretime olanak tanıyan verimli topraklara zamanla gerek duyulmaya başlanmıştır. Bunun yanında Doğu Anadolu bölgesinde uzun geçen kış mevsimi de ziraatı engellediğinden yılda ancak iki kez ürün alınabilmiştir. Tüm bu gelişmeler, ziraata daha az elverişli olan bölgelerde nüfusunun beslenme sorunuyla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca Urartu Krallığı'nın silâh altında tutmak zorunda olduğu ordusunun da beslenmesi gerekmektedir. İşte bu sorunun üstesinden gelmek için Urartu ordusu önemli bir işleve sahipti. Bu yargıya uygun olarak Urartu ordusu, kendisinde olmayan veya yetersiz bulunan tarım ürünlerini elde etmek amacıyla yine kral I. Menua döneminden başlamak üzere kuzey ve kuzeydoğusundaki topraklara zaman zaman seferler düzenlemiştir. Tabii bu seferlerde yalnızca tarım ürünü değil, başta at olmak üzere hayvan ve yine Hititlerde gördüğümüz gibi insanlar da ganimet olarak ordunun sefer sonucu ülkeye taşıdığı iktisadi meta olarak bahsedilebilir. Örneğin Arğişti I ve Sarduri II döneminde işgal edilen çeşitli kabilelerden ve bölgelerden toplam olarak 25.000–30.000 adet at Urartu ülkesine getirilmiştir.⁶⁴ Yine Arğişti I, Diauehi ülkesine karşı gerçekleştirdiği seferlerinin sonucunda yaklaşık 5.626 adet küçükbaş hayvan, 10.878 adet ele geçirmiştir. Kafkas ötesine yapılan seferlerde de bu amacın güdüldüğü gerçektir. Yine Argisti, Pilteira, Marmua, Qaani ülkesine ilerlediğini, kentleri yaktığını, 2.539 delikanlı, 8.698 erkek, 18.047 kadın olmak üzere 29,284 kişi tutarında tutsağı ganimet olarak getirdiğinden bahsediyor. Bunun yanında 17.962 büyükbaş hayvan ile sayısı belirsiz at ve küçükbaş hayvandan da söz edilmiştir.⁶⁵ Örneğin Sarduri II 'nin yıllığından

⁶⁴ Mirjo Salvini, (2006) : *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul: s.

⁶⁵ Salvini, (2006) : s.158

anlaşıldığına göre Kafkas ötesine yapılan tüm seferler sonunda krallığa 110.000 adet büyükbaş hayvan, 200.000 adet küçükbaş hayvan kazandırılmıştır.⁶⁶ Ordunun başka bölgelere yılda iki kez yağma seferi düzenlemesi bununla ilintili bir durum olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede her yıl kuzey bölgelerine yağma akınları düzenlenmesi rutin bir hal almıştır.⁶⁷ Surp Pogos Steli'nde, Rihisa ülkesi denilen ve yeri tam saptanamayan bir ülkeye sefer yapıldığı, ganimetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu ülkenin hayvan sürüleri bakımından çok zengin olduğu söylenebilir.⁶⁸ Urartu ordusu, zengin ganimet sağlamak amacıyla bu seferlerden ilkinin hayvanların yaylalara çıkmadan önceki üreme mevsimi olan ilkbaharda, ötekini ise hayvan sürülerinin yaylalardan indiği sonbaharda düzenlemektedir. Böylece sayılan onbinleri aşan hayvanların ele geçirildiği saptanmıştır. İhtiyaç duyulan insan gücünün karşılanabilmesi için ordunun seferler sonucunda ülkeye getirilen insan kabilelerinden Urartu yazıtları bahsetmektedir.⁶⁹ Örnek olarak Van Loon, "*Urartu ülkesini iyi bir şekilde organize ve idare edilen kraliyet arazileri buralarda çalışan köleler ile kendilerine bağlı lokal halktan oluşmuş bir ülke*" (San, 1994 : 67) şeklinde tanımlamıştır. Buna uygun olarak Urartu'nun insan gücü sağlama politikası daha İşpuini ve Menua'nın ortak krallıkları döneminde başlamıştır. Örneğin İşpuini ve oğlu Menua'nın bırakmış oldukları bir yazıtlarında Etiuhe ülkesinde yer alan Anase'den ... bin 720 adet erkek, ... 1670 adet kadın alındığını bunların buradan canlı olarak götürüldüğü okunmaktadır. Arğışti I döneminde ise Uileruhfâen 19.225 adet erkek, 10.140 adet savaşçı, 23.280 adet kadın olmak üzere 52.675 kişi esir almıştır. Öte yandan yine Arğışti I 'in Haife ve Şupani'den Kafkas ötesinde kurduğu Erubani kentine getirdiği 6.600 kişilik savaşçı grubunun bir kuzey eyalet ordusunun varlığına kanıt olduğu düşünülmüştür.⁷⁰ Bu kayıtları uzatmak mümkündür. Urartu kaynakları kralların sefer dönüşü ülkeye getirdiği ganimetleri ayrıntılı biçimde betimlemektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, tıpkı Hitit ordusu gibi Urartu ordusunun da önemli işlevlerinden birisi ekonomik boyutta kendisini göstermektedir.

---

⁶⁶ San, 1994: 66.

⁶⁷ Salvini, 2006: 82.

⁶⁸ Salvini, 2006: 80.

⁶⁹ San, 1994: 67.

⁷⁰ San, 1994: 67.

3.2.3. Frigya, Lidya ve İyonya

İlkçağda kabaca bugünkü Gediz ve Küçük Menderes Vadileri'ni kapsayan bölgeye Lidya adı verilmekteydi. Bu, aynı zamanda Anadolu'ya özgü bir uygarlığa da adım verilmekteydi: Lidya uygarlığı. Batı Anadolu'da en azından II. bin yılın ikinci yarısından itibaren var olan Lidyalılar, Anadolu'ya göçlerle gelmişlerdir. Herodotos'a göre, Lidya'da üç ayrı kral sülalesi, birbiri ardına hüküm sürmüştür: Atyadlar, Heraklid ya da Tylonidler, Mermnadlar. Lidya krallığının asıl incelenen dönemi olan sürede başta Mermnad hanedanı bulunmaktaydı.⁷¹ Krallığın kuruluş dönemi olan M.Ö 7. yüzyılın başlarından yıkılış dönemine yani M.Ö 547-46 yıllarına değin süren dönemde Sardes kenti antik dünyanın en güçlü, en zengin ve en anlamlı başkenti olarak ününü duyurdu. Lidya sanat ve mimarlığının ön Asya ve Yunan ufkunda bir yıldız gibi parladığı bu dönemde Sardes'te yaşamak, dünyanın en görkemli kentinde yaşamak demektir.⁷² Herodot, O dönemde Asya'da hiçbir halkın yiğitlikte ve güçlülükte Lidyalıların bileğini bükemeyeceğini, Lidyalıların at üzerinde dövüştüklerini, büyük mızraklar kullandıklarını ve usta binici olduklarını aktarmıştır.⁷³ Bu özelliklere sahip Lidya ordusu, acaba Hitit ve Urartu orduları gibi ekonomik fonksiyonlara sahip miydi? Bu sorunun yanıtı aranırken Hitit ve Urartu ordularında olduğu kadar zengin malzeme olmasa da, kaynaklardan gelen bazı bilgiler bu fikir doğrultusunda incelenebilir.

Lidya krallığı doğal kaynaklar açısından çok zengin ve bereketliydi; Hermos Irmağı ve kolları her an yararlanılabilir durumdaydı, yağmurlar sürekli ve bereketliydi. Dağlar ormanlarla kaplıydı. Bugün tütün, pamuk, meyve ve üzüm bağları ile zengin bir yer olan bu bölge, o zamanlar henüz başlamakta olan ziraat için ideal bir yerleşim alanıydı. Tmolos Dağları (bugün Bozdağlar) üzerinde mermer yatakları vardı. Fakat Sardes'i ve Lidya Krallığı'nı M.Ö. 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ortaları arasında siyasal bakımdan önemli bir yer durumuna sokan olay Paktolos (bugün Sartçay) alüvyonlarında altın bulunmasıydı. Koyun, keçi ve atların otlatılması için çok sayıda otlak vardı. Lidya'nın atları hızlı, dayanıklı ve güçlü idi. Süvarileri ise tüm eski dünyaya dehşet

⁷¹ Sevin, 2003: 267.

⁷² Veli Sevin,(1982) : "Lidyalılar", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 2, İstanbul: s. 246

⁷³ Herodotos, (2006) : *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: s.45

saçmıştı.⁷⁴ İşte buradan hareketle, Lidya ekonomisinin başta ticaret olmak üzere, ziraat ve hayvancılığa dayandığını söylenirse yanlış olmaz.

Lidya krallığı'nın bilinen ilk kralı Giges'in iktidarı, büyük bir talih eseri olan Paktolos Çayı'ndaki alüvyal altının bulunuşu ile bilinir. Böylece Lidya'nın askeri ve siyasi gücüne ekonomik güç de eklenmiş oluyordu. Kimmerlerin çökertici akınlara karşı Lidya'nın direnmesi, Lidya Devleti ekonomisinin ne denli güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Giges, kuzeye karşı girişilen başarılı bir seferden sonra, Magnesia, Miletos, Smyrna ve Kolofon gibi İonia kentlerine yürüdü. İyonya kentlerine savaş açmak tüm Lidyalıların ticaret ve siyasi görüşlerinde kuşkusuz en önemli etkendi. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru, Alyattes tarafından Smyrna'nın alınmasından önce Lidyalılar'ın ellerinde tuttıkları bir tek liman bile yoktu. Giges'in İyonya'ya karşı giriştiği saldırıların iki büyük nedeni vardı: Birincisi, Lidyalılar arasındaki ayrılığı yok etmek. İkincisi, Yunan kentlerini kendi ticaret ve siyasi amacına hizmet edecek üsler haline sokmak. Tümüyle Anadolu'ya yönelmiş bir mali oligarşinin egemen bulunduğu Efesos, Lidya ile anlaşmaya hazırды. Fakat Karadeniz'de büyük bir deniz imparatorluğu kurmağa hazırlanan Miletos'un direnmiş olması doğal karşılanmalıdır. Giges'in İyonya kentlerine karşı ne derece başarı sağladığı konusunda açık bilgilere sahip değiliz. Ama zengin İyonya kentlerini ele geçirmek ve krallığı ticari anlamda gönendirmek için askeri hamle yapması ve Lidya ordusunu tıpkı Hitit ve Urartular gibi iktisadi bir öge haline getirmesi açıkça anlaşılabilir. M.Ö. 676 yıllarında Orta Anadolu'daki Frigya Devleti'nin Kimmerler tarafından yıkılışı Giges'in gözünü korkuttu. Tam bu sıralarda, Treler ve öteki Thrak boyları Boğazlar'ı aşarak Anadolu topraklarına ayakbastılar. Bu tehlikeli durum üzerine Giges, Ninive'ye elçiler yollayarak Asur imparatoru Asurbanipal'den yardım istemek zorunda kaldı.⁷⁵ Diğer krallardan Sadyattes hakkında, dedesi ve babası gibi Miletos'a karşı başarısız seferler düzenlediğinden başka bir şey bilinmez. Sadyattes'in oğlu Alyattes ise Lidya tarihinin en büyük kişisi, Mermnad sülalesinin en yetenekli ve en etkin kralıdır. Krallığın ilk beş yılında, o da, öncülleri gibi, Miletos ile savaştı, sonradan bir antlaşmayla bu savaşa son verdi. Anlaşıyor ki, İyon kentlerinin ticari bir kaygı ile ele geçirilmesi Lidya krallarının ulusal politikaları haline gelmiştir. Yine aynı iktisadi etmenle Lidya ordusu kral Alyattes zamanında Smyrna üzerine

⁷⁴ Sevin, 1982: 246.

⁷⁵ Sevin, 1982: 251.

yürüdü, kenti kuşatıp eline geçirdi ve oturulamayacak derecede yıkıma uğrattı. Kent, bu yıkımdan sonra otuz yıl süreyle boş kaldı. Lidya'nın son kralı Krezüs ise tümüyle bir mali oligarşinin egemen olduğu ve o zamanlar tiranlarca yönetilen ve Lidya ticari gücüne çok şeyler katabilecek Efesos'a karşı harekete geçti. Herodot'a göre Krezüs, Efesos başarısından sonra Anadolu'daki tüm Yunan kentlerine egemen oldu ve bunları kendine vergi ödemeye zorunlu kıldı; yalnızca Miletos bazı ayrıcalıklar elde etti. Alyattes'in baştanbaza yakıp yıktığı Smyrna kentinin yeniden ve esaslı biçimde Krezüs zamanında iskân edilerek ticari canlılığa yeniden kavuşmuştur. M.Ö. 545 tarihinde son bulmuş olan bu yeni yerleşme kuşkusuz ki, Lidya kralının özel izniyle kurulmuştur. Tabii Lidya ordusunun ekonomik hamlesi sadece İyonya kentlerini ticari maksatla ele geçirmek değildi. Özellikle Herodot, Alyattes zamanında Lidya ile Miletos arasındaki on bir yıl süren savaşta, Lidyalıların çiftlikleri yakıp yıkmadığını, yalnızca ağaçları kestiklerini, ekini kaldırıp döndüklerini söyler. Lidyalıların amacı, Miletosluları tekrar çalıştırıp yorgun düşürmek ve gelecek akında yağmalayacak bir şeyler bulabilmektir.⁷⁶ Burada da tarımsal zenginlik elde etmekle askeri stratejinin ordu eli ile bir arada uygulandığı görülmektedir. Son olarak, ordu-iktisat ilintisinin ilgi çekici bir yanı olarak, sikke bastırılmasının askerlerin maaşını ödemek üzere ortaya çıkan bir gereksinim karşılığı olduğu bile ileri sürülmektedir.⁷⁷

Bir başka Anadolu krallığı da Frigya'dır. Eski yazarlardan Herodot ve Strabon'a göre, o zamanlar Brygler ya da Birgler adını taşıyan Frigler, Anadolu'ya Makedonia ve Thrakia'dan boğazlar yoluyla girmişlerdir. Örneğin Herodot bu konuda Makedonlular'a göre Frygialıların, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıdıklarını ve onların komşuları olduklarını, Asya'ya geçtikten sonra yurtlarıyla birlikte adları da değiştirdiklerini söyler.⁷⁸ Frigya özellikle bir köylü ve çiftçi ülkesiydi. Kralları tüm çabalarını ve dikkatlerini tarıma verirlerdi. Köylerdeki üretici tarım kitlesi yanında kentlerdeki aydın tabakanın varlığı çerçevesinde değerlendirildiğinde düzenli ve güçlü Frigya ordusunun tıpkı Hitit, Urartu ve Lidya orduları gibi tarım ürünü, hayvanlar, maden gibi ganimetlerin yanı sıra tutsaklar getirdiği ve ticaret yollarını koruduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü kaynaklar bu konuda yeterli bilgi sunmamaktadır. Fakat

⁷⁶ Herodot, 2006: 13.

⁷⁷ Sevin, 1982: 250.

⁷⁸ Sevin, 1982: 250.

Vergilius'un “*Frigler Kral Yolu ’nu ülkelerinden geçirmekle bir ilke imza atmışlardır.*”⁷⁹ Değerlendirmesi bu savın ticari ayağına destek olucu niteliktedir.

Diğer devletlerden ayrı bir mahiyette olan ve “polis” adını taşıyan ilk kent devletleri İyonya’da kurulmuştur. Kent devletlerinin ilk kuruluş tarihleri ile ilgili hiçbir şey bilinmez. Ancak Homeros destanları sırasında polisler tüm Batı Anadolu kıyılarına egemen olmuşlardı. Bu polisler M.Ö. 7. yüzyıla doğru bir çeşit ilkel demokrasiyle yönetilmeğe başladılar. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Yunanistan'daki bazı kent devletleri, bir türlü çare bulamadıkları ülke topraklarına fazla gelen nüfusa yeni topraklar aramak ve gelişen sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla kolonizasyona hareketine giriştiler. Özellikle İyonyalılar katılmadılar. Çünkü İyonyalıların kendi nüfuslarına yetecek büyüklükte toprakları vardı. Oluk biçimli vadiler yardımıyla iç Anadolu ile ticari ilişkiler kurmuşlardı. Ayrıca bu tarihlerde gerilerindeki topraklarda onların ticaretine engel olacak, gelişmelerini köstekleyecek devletler de yoktu. Bu bakımdan Batı Anadolu'nun koşulları Yunanistan'dan çok daha elverişliydi. Smyrna, Efesos ve Miletos gibi liman kentlerine sahip olan İyonya, Anadolu içlerinden Ege kıyılarına ulaşan karayollarının elverişli konumu nedeniyle kolonizasyona önceleri hiç ilgi göstermedi.⁸⁰ Ancak M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı içinde başlamıştır. Batı Anadolu'da kolonizasyona girişen ilk İyonlar, Samoslulardır. Samos'un Doğu Akdeniz ile M.Ö. 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında ilişki içinde olduğu, adada ortaya çıkarılan doğu kökenli tunç eserlerden anlaşılmaktadır. 7. yüzyılın başlarında Tarsus, Nagidos (bugün Bozyazı) ve Kelenderis'te (bugün Gilindre) buldukları bilinen Yunanlılar'ın, Samos kolonistleri olmaları olasıdır. Aynı tarihlerde Kime kentinden Aioliyalı kolonistler, Pamfilya'daki Side (Eski Antalya) kentine yerleştiler. Samos'daki İyonlar'ın diğer bir erken yerleşme yeri de Kuzey Ege'deki Samothrake (bugün Semendirek) Adası olmuştur. M.Ö. 8. yüzyılda Mytilene (bugün Midilli) adası Aioller'i ise Kuzeybatı Anadolu'daki Troas Bölgesi kıyılarına yerleşmeye başladılar. Anlaşılacağı üzere Anadolu'nun batı kıyılarındaki İyonya kentlerinin durgunluğuna karşılık ilk koloni girişimleri Adalar ve Aiolia kentleri

⁷⁹ Rana Cabbar, Atilla Ekşinozlugil, (2006): “Anadolu Uygarlıkları ve Kültürleri II”, Focus Dergisi, No: 112414 Sayı: 2006-3- Özel Ek: s.17

⁸⁰ Sevin, 1982: 219

gerçekleştirmiştir.⁸¹ Buna karşılık Samos'da yerleşen İyonlar, M.Ö. 700 yıllarında ilgi alanlarını Doğu Akdeniz ve Kuzey Ege'deki Samothrake'ye değin yayılmışlardı. Bundan bir süre sonra Miletoslular, Hellespontos ve Propontis'e (bugün Marmara Denizi) yerleşmeye başladılar. İyonların 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında kolonizasyon hareketine başlamalarının nedeni, güçlü Lidya Krallığı'nın Anadolu ticaretine engel olmasıydı. Lidya Krallığı döneminde İyonya kentlerinin hızlı bir koloni kurma girişiminde bulunmalarına karşılık Efesos ve Smyrna gibi güçlü liman kentlerinin bu konuya karşı olan isteksizlikleri dikkat çekicidir. Bu iki kent kolonizasyona katılmadılar. Oppenheimer'in ifadesiyle *“Devletler, varlıklarını, kendilerini doğuran aynı ilkelere dayanarak sürdürürler.”* (Oppenheimer, 2005: 128) Birer deniz devleti olan İyonya polisleri ise doğaları gereği ticaret eksenli bir kolonileşmeye gittiler. *“Kara devletinde feodal toprak beyinin gücünü topraklara ve insanlara sahip olması sağlarken, deniz devletinde, bunun tersi olarak, patrisiyaları güçlü kılan, onların zenginlikleridir. Büyük toprak sahibi devlet üzerindeki egemenliği ancak beslediği silahlı adamlarla sürdürülebilir ve çok sayıda silahlı adama sahip olabilmek için topraklarını olabildiğince genişletmesi gerekir. Patrisiya ise devletini ancak güçlü insanlar tutmaya ve zayıf ruhlu kişileri rüşvetle satın almaya yarayan taşınır servetiyle denetleyebilir.”* (Oppenheimer, 2005: 127) Ama konuya paralel olarak silahlı güç bu işte de etkin bir roldedir. Oppenheimer ; *“Korsanlık, tacirlerce yönetilen devletler tarafından çok eski zamanlardan beri hiçbir biçimde onursuz bir iş olarak görülmemiştir. Homeros destanlarında bunun bol bol kanıtını bulabiliriz. -Homeros çağından- çok daha sonraki dönemde ise Polykrates, Samos adasında iyi örgütlenmiş bir soyguncu devlet kurmuştu.”* demektedir. (Oppenheimer, 2005: 127) Tüm bu teorik açıklamalardan sonra, pratik değerlendirmelere de yer vermek gerekirse, İyonya İhtilali diye adlandırılan süreç gösterilebilir. Zira, Pers yönetimi altındaki İyon kent devletlerinde, bir yandan Pers gümrük vergilerinin yüksekliği, Perslerce kullanılan Fenikelilerle Akdeniz'de rekabet edememeleri, Fenikelilerin Mısır'daki İyon ticaret kenti olan Navkratis'in tahrip edilmesi, boğazların Pers egemenliğine girmesi ve ticaret güzergahının boğazlara kayması, İyonyalı tüccarların kolonileşememelerinin ve çiftçilerin içlere sokulamamalarının yarattığı ekonomik bunalım olarak gösterilebilir.⁸²

⁸¹ Sevin, 1982: 220

⁸² Arif Müfid Mansel, (2004) : *Ege-Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: s.266

3.3. Ordunun Politik İşlevi

Yukarıda açıklandığı üzere bir siyasal kurum olarak ordu, ekonomik işlevleri olan bir yapıdır. Onu iktisadi işlevlerinden ayrı düşünmek ve değerlendirmek olanaksızdır. Tıpkı bunun gibi ordunun tamamlayıcı bir diğer boyutu da politik işlevleri yerine getiren bir yapı olmasıdır. Orduyu, iktisat gibi, devletin politikasından da soyutlayarak düşünmek mümkün değildir. Ordu, savaşı meslek ve ilke edinmiş bir kurumdur. Savaş ise amacı politik bir sonuca ulaşmaya, yapısı ise yalnızca kendine hizmet eden bir olgudur.⁸³ Bu bağlamda ordu, savaşı kendine has kılan, üyelerini yani askerleri kendine özgü kuralları, yasaları ve psikolojik etkisi ile kendine bağlayan politik bir araçtır denilebilir. Belki modern çağın ordularını tanımlanıyor gibi görünse de, İlkçağ Anadolu'sunun ordularının da, bu işlevleri kendi zaman, kültür ve zeminine göre yerine getiren organlar olduğu söylenebilir. Zira Oppenheimer, ordu kurumunu yaratan devleti, aile birlikleri ile karşılaştırıldığımızda, birbirlerine daha sıkı bağlanmış, doğayı denetim altına alan ve düşmanlara karşı kendilerini koruma yetenekleri daha yüksek olan bir insan kitlesini temsil ettiği için çok daha üst bir sosyal tür olarak sınıflandırır. Dolayısıyla bu üstün kurumu değerlendirirken, *“her örnekte devletin amacı, gereksinimlerin karşılanması için siyasal yollara başvurulması olarak görülür.”* (Oppenheimer, 2005: 83) Diyerek ordunun politik işlevinin doğasının ayrılmaz bir parçası olduğunu bize anlatmıştır. Bunun örnekleri ise kuşkusuz uygarlıklara göre değişen bir çizgide gelişmektedir.

3.3.1. Hititler

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Hititler için normal olan barış değil savaş durumuydu.⁸⁴ Hitit ordusu, hem iktisadi hem de politik zorunluluklarla yükümlü bir biçimde savaşmak zorundaydı. İktisadi boyutu yukarıda ifade edilen bu savaş zorunluluğunun politik boyutu hangi gerekçelere dayandırılabilir? Hititler için çekirdek

⁸³ John Keegan, (1995) : *Savaş Sanatı Tarihi*, Bilgin Yayıncılık, İstanbul : s.44

⁸⁴ Bryce, 2003: 116.

ülkedeki düzenin korunması gerekiyordu ve bunun da ülkenin büyütülüp genişletilerek başarılması olasıydı. Çünkü merkezi otorite ne kadar güçlü olursa, sadakatsizlerin sesi de o denli cılız çıkardı. Öte yandan taht için her zaman tehdit oluşturan çok sayıdaki hanedan üyelerini de valilik gibi ayrıcalıklı görevlerle hoş tutup kendine bağlaması gerekiyordu. Her büyük kral ülkesini iyi yönetip zenginliklerini artırarak ve başkumandan olarak askeri başarılar elde ederek gerek tanrılar ve gerekse rakipleri önünde tahta çıkışının haklılığını kanıtlamak zorundaydı. Örneğin ganimet toplamak için kuzey Suriye'ye yapılan akınlar sadece Hattuşa'nın hazinelerini doldurmak amacını gütmüyor, büyük kralın başkumandan sıfatıyla yürüttüğü eylemlerin de bir kanıtı sayılıyordu.⁸⁵ Kurucu kral Hattuşili de bu doğrultunun ilk yolcusuydu. Hattuşili, hızla krallığı genişletmeye ve politik birlik sağlamaya koyuldu. Önce çekirdek ülkeyi güvence altına aldı yani başkent ve Kilikya kapıları arasındaki kentlerin fethedilmesini gerçekleştirdi. Sonra bu kentler sağlama alındıktan sonra artık Kilikya'ya inip Akdeniz'e ulaşabildi. Burada Hattuşili, ardıllarına Suriye üzerinde egemenlik kurmayı ulusal bir politika olarak bırakmış oldu. Hattuşili, bu strateji doğrultusunda Halpa'yı istila etmek istedi. Ama kent güçlü olduğundan Halpa'yı hem iktisadi hem de politik anlamda soluksuz bırakmak amacıyla, önce, onun denize açılan yolu olan Alalah limanını aldı. Arzava ülkesine yani Batı Anadolu'ya uyarıcı bir sefer yaparken doğuda Hurilerin saldırısına uğradı. Bu, Hitit krallarının daha bir çok kez yaşayacakları bir deneyimdi: batıya ya da güneye sefere çıktıklarında –ki bu durum çekirdek ülkedeki askeri varlıklarını oldukça zayıflatıyordu- düşmanca duygular besleyen komşularının, doğudaki bağlı ülkeleri kışkırtmaları. Bu ülkelerde bağımsızlıklarını elde edip Hattuşa'ya karşı yükümlülüklerinden -vergi ve hizmet özellikle de askeri hizmet-kurtulmak için bu tür çatışmaları fırsat biliyorlardı.⁸⁶ İşte bu noktada ordunun politik işlevi daha iyi anlaşılıyor. Zira çekirdek ülkenin denetim altına alınması yanı sıra, çevreye de hücumlar yaparak devletin egemenliği sağlanmalıydı. Aksi takdirde Hattuşili'nin “*Arkamdan Huri kentindeki düşman ülkeme girdi ve ülkelerim benden ayrıldı. Sonunda sadece Hattuşa kenti elimde kaldı.*” sızlanmasında olduğu gibi Hitit krallığının egemenliğinin ortadan kalkması söz konusuydu. Örneğin II. Murşili'nin yıllığındaki “*Düşman ülkeleri kardeşim Arnuwanda'nın hasta olduğunu işitince aynı*

---

⁸⁵ Brandau v.d, 2004: 49.

⁸⁶ Brandau v.d, 2004: 44

düşman ülkeleri savaşmaya başladılar.”⁸⁷ ifadesinde durumun ne denli olağanlaştığını gösteriyor. I. Murşili de selefinin yolunu takip etti. I. Murşilinın saltanatında Hitit devleti askeri hamlelerle Orta Fırat’tan Babil’e dek egemenlik sağlamıştı. Ama Murşili bir suikasta kurban gidince Hitit fetih bölgeleri dağıldı. Öyleki devlet neredeyse İç Anadolu’ya sıkışıp kaldı. Anlaşılmaktadır ki, askeri fetihlerde hükümdarın kişisel karizması ile sınırlı gevşek bir bağ söz konusuydu.⁸⁸ I.Murşili öldüğünde süreç yine işledi ve Hitit fetih bölgeleri yeniden dağıldı. Ardılları zamanında Huriler ve Kaşkalar yeniden saldırıya geçti. Telepinu tahta geçtiğinde krallık yeniden İç Anadolu’yla sınırlı kalmıştı. Görülüyor ki, Hitit krallığında kralların kişiliğine bağlı enerji ve hamleler ülkenin toprak bütünlüğünü ve yayılcı gücü şekillendirmekteydi. Bu yüzden Hitit ideolojisinde savaş, hep savunma mazeretleri ile birlikte zikredilir. Buna dayanarak, Hitit ordusunun ana gerekçesi, bozulan düzeni yerine getirmek anlayışı ile sefere çıkmaktı.⁸⁹ Ordunun bir an önce harekete geçmesi Hitit egemenliğinin vazgeçilmez koşuluuydu. Tabi yalnızca orduya politik işlev yükleyen bu değildi. Örneğin ülke ileri gelenlerinin krala destek vermesi, ordunun iktidarının kuruluşundaki rolü için bir kanıt olmaktadır. Bir Hitit metninde şöyle der : “ *Babam (genç) Tuthaliya’yı sıkıştırınca, Hattuşa’nın (prensleri, komutan)ları, binbaşılar, bütün subaylar babamın yanında (oldu)lar.*” (Alp, 2001: 128) Ordu savaşları sonucu doğal olarak ganimetlerle dönerdi. Bu ganimetlerin önemli bir işgücü potansiyeli de asker olmayan savaş esirleriydi. 14. yüzyıl sonlarında Hititler ganimet olarak fethettikleri ülkelerin değerli eşyalarına büyük ve küçükbaş hayvanlarına el koymakla yetinmeyip kendi imparatorluklarında istihdam etmek üzere nüfusun bir kısmını da zorla yanlarına götürmüşlerdir.⁹⁰ Alınan bu savaş esirlerinin iktisadi bir yönü bulunmakla beraber, politik bir yön de mevcuttu. Burada izlenen politika, düşman ülkenin nüfusunu azaltarak isyanlara meydan vermemek, halkın barışçıl bir ortamda yaşamasını sağlamaktı.⁹¹ Kısacası, Hitit kralları, ellerinde olanı denetlemekle yetinerek üstünlüklerini koruyabileceklerinin farkındaydılar. Bu denetimin sürekliliği, görüldüğü gibi iki ana politikaya bağlıydı: küçük tampon devletlerle diplomatik düzenlemeler ve askeri güç kullanımı.⁹² İşte bu politikanın en önemli görevi ise orduya düşmekteydi. Ordunun bu işlevi, Hititlerin iki yüz elli yıl

⁸⁷ Sedat Alp , (2001) : *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara: s.125

⁸⁸ Macqueen, 2001: 49–50.

⁸⁹ Bryce, 2003: 117.

⁹⁰ Brandau v.d, 2004: 91.

⁹¹ Brandau v.d, 2004: 92.

⁹² Macqueen, 2001: 61.

boyunca çok önemli hammaddeleri kendisine ulaştıran yolları denetim altında tutma politikasıyla Yakındoğu'da bir süper devlet haline getirmişti.⁹³

3.3.2 Urartular

İlkçağ Anadolu'sundaki Urartu varlığı, daha en baştan Asur'un istila tehditine karşı kurulmuş bir savunma birliğinden oluştuğundan, politik misyon konusunda daha net bir tavra sahiptir. Çünkü sürekli Asur tehditi altında bulunan Nairi kabileleri, birleşerek bir devlete dönüşmüş, zaman içerisinde de imparatorluk haline gelerek yaklaşık iki yüzyıl bölgede çok önemli bir politik aktör haline gelmiştir. Bu bakımdan, oluşan Urartu devleti'ni sürekli olarak kuzeyde Transkafkasya'ya, güneyde Urumiye gölüne ve batıya doğru bir yayılım çabası içinde görülmektedir. Bu faaliyetlere bir de ordu açısından bakıldığında, Urartu ordusunun ülke için gerekli insan, hayvan ve maden kaynaklarına el koyması, ticaret yollarını denetlemesi gerekiyordu. Bu yaşamsal bir ögeydi. Bunun yanında ordunun politik işlevi, merkezileşen Urartu krallığının sarsılmaz ve bir arada tutucu sembolü olarak varolmaktı. Zira kral İşpuini tarafından tanrı Haldi kültünün kabul edilerek dağ kabilelerinin ideolojik anlamda kaynaştırılma çabası, yayılma siyaseti ile ülkelerin ele geçirilmesi ve buraların halkının sürgün edilmesi ve yine ülkenin bir kale ağı ile örülmesi hep bu merkezi devlet yapılanmasının bir sonucuuydu. İlk başlarda yağma seferleri biçiminde görülen askeri hamleler, daha sonra kalıcı fetihler haline gelmişlerdi. Nihayetinde II. Argisti'nin kullandığı "ordu yolu" kavramı, ordunun belli bir politikasını ve bunun rotasını göstermekteydi.⁹⁴ Urartu ordusunun maden kaynakları, tutsaklar, tarım ürünleri ve atlara el konması yanında belli stratejik kaleleri denetim altına alması olarak özetlenebilecek hedefleri, Urartuların ulusal birliğini sağlayıcı etkenlerdir. Süreç içerisinde fetihler kalıcı bir hale dönüşmüş, coğrafi yapının gerektirdiği biçimde ülke, kalelerle örülerek bir savunma sistemi kurulmuştur. Kısacası, Urartu ordusu, bir iktisadi işlev yerine getirirken, krallığın politik varlığını da Asur gibi büyük yerleşik bir imparatorlukla ve Kimmerler gibi dinamik savaşçı topluluklarla mücadele ederek ayakta tutmaya çalışmıştır. Özellikle

---

⁹³ Macqueen, 2001: 56.

⁹⁴ Salvini, 2006: 113.

ordunun desteği olmaksızın iç politikada da yer edinmek olası değildi. Örneğin, 715 ya da 714 yılında Kimmerlere karşı yapılan sefer başarısızlığa uğramış, Urartu birlikleri geri çekilirken çıkan kaos, zararı artırmış, çok sayıda vali ve komutan da bu sırada ölmüştür. Hatta kral Rusa'nın akıbeti bilinmediğinden hemen ordugâhta prens Melertua kral ilan edilmiştir.⁹⁵ Burası önemlidir. Çünkü ordugâhta hemen yeni bir kral seçilmesi, ordunun politik etkinliğin merkez noktası olması açısından önemli bir kanıttır. İş bununla da kalmamış, Tuşpa'da da askerlerin desteği ile bir darbe olmuş ve iktidar değiştirilmek istenmiştir. Burada, Tuşpa'daki darbe girişiminin nasıl önlendiğini anlatan metinde geçen ; *“Onların tarafında bulunan bir grubu hadım, bir grubu da sakallı olan diğer kişiler de getirildiler. Askerler idam edildiler.”* (Salvini, 2006: 100) ifadesi, niçin yalnızca askerlerin idam edildikleri üzerine düşünülürse, ordunun etkinliği ve iktidarı elinde tutmak isteyen hükümdarın bu komploya karışan askerleri idam ettirerek rakibinin askerlerle sağlamaya çalıştığı meşruiyete bir darbe indirilmesi olarak değerlendirilebilir. Kısacası, Urartu ordusu, maden kaynakları, tutsaklar, tarım ürünleri ve atlara el koyma yanında belli stratejik kaleleri denetim altına alarak, Urartuların ulusal birliğini sağlama amacı ile bilinçli bir hamle stratejisine ve misyonuna sahiptir.

3.3.3 Lidya, Frigya ve İyonya

Krezüs döneminde, Lidya Devleti, özellikle Ön Asya krallıkları ve Akdeniz dünyasındaki Yunan kent devletleriyle ilişkilerinde önemli bir güç dengesi olmuştur. Krezüs ve ardıllarının ilk adımda, krallığın güç politikasının silahı olarak ekonomik kaynakları kullandıkları tahmin edilmektedir.

Kral Giges tahta oturduktan ve durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Helen tapınağı Delfoi'ye armağanlar yollayarak, stratejik anlamda krallığı güvence altına almaya çalıştı. Hatta Antik tarihçi Herodot'a göre, Frigya kralı Gordios oğlu Midas'tan sonra, Delfoi'ye armağanlar gönderen ilk “barbar” Giges'tir. Bu hamle ile krallığını güvence altına alan Giges, ülkesinin içişleriyle uğraşarak her alanda reformlara girişti. Bu süreçte bir önceki hanedan döneminde, siyasal güç olarak sesini duyuramayan Lidya

⁹⁵ Salvini, 2006: 100.

Krallığı'nın, Giges'in iktidarından bir süre sonra parlayıp, yayılcı bir siyaset gütmeğe başlaması, ülkedeki yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmiş olmasıyla açıklanabilir. Zira bu çağda Anadolu, Kimmer saldırıları nedeniyle en sıkıntılı günlerini geçirmekteydi. Bu sıkıntının en önemli muhatabı ise, komşu Frigya Krallığı'ydı. Frigya, istilacı Kimmerler yüzünden son günlerini yaşamaktaydı. Giges, belki de bu istilacıların kendi ülkesine de gelebileceğini hesaplamış olmalıdır. Mermnad hanedanının yönetimi ele almasıyla güçlü bir ordunun oluşturulması ve özellikle uzun mızraklı süvari birliklerinin ön plana geçmesi, Mermnadlar'ın, atlı göçebelerle ancak güçlü süvarilerin başa çıkabileceği gerçeğini anladıklarını gösterir. Giges'in kral olarak yaptığı hamle, Lidyalıların kendi aralarındaki iç kavgalara son vermek ve ülke topraklarını genişletmekti. Bu amaçla kuzeydeki Troas Bölgesi'ne karşı bir sefer düzenlemek oldu. Giges tüm Troas'ı egemenliği altına almış ve Miletoslular'ın Abydos kentini kurmalarına izin vermiştir. Daskyleion adının Giges'in babası Daskylos'tan gelmesi de bu bölgedeki Lidya egemenliğine iyi bir kanıt olabilir. Kuzeye karşı girişilen bu ilk başarılı seferden sonra Giges, Magnesia, Miletos, Smyrna ve Kolofon gibi İyonya kentlerinin üzerine yürüdü. İyonya kentlerine savaş açmak tüm Mermnadlar'ın iktisadi ve politik çizgilerinde vazgeçilmez bir rotaydı. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru, Alyattes tarafından Smyrna'nın alınmasından önce Lidyalılar'ın ellerinde tuttıkları bir tek liman bile yoktu. Giges'in İyonya'ya karşı giriştiği saldırıların iki büyük nedeni vardı:

- a. Lidyalılar arasındaki ayrılığı yok etmek,
- b. Yunan kentlerini kendi ticaret ve siyasal amacına hizmet edecek üsler haline sokmak.⁹⁶

Tümüyle Anadolu'ya yönelmiş bir mali oligarşinin egemen bulunduğu Efesos, anlaşmayla Lidyalılarla boyun eğme suretiyle uzlaşmaya hazırdı, ancak, Karadeniz'de büyük bir deniz imparatorluğu kurmağa hazırlanan Miletos'un sitesinin Lidya yayılcılığına karşı durmuş olması politik boyutta daha anlaşılabilir bir durumdur.

Giges'in İyonya kentlerine karşı ne derece başarı sağladığı konusunda açık bilgi yoktur. M.Ö. 676 yıllarında Orta Anadolu'daki Frig Krallığının Kimmerler tarafından yıkılışı Giges'i endişeye düşürmüştür. Tam bu sıralarda, Treler ve öteki Thrak boyları

---

⁹⁶ Sevin, 1982: 250.

Boğazlar'ı aşarak Anadolu topraklarına ayak basmışlardı. Bu tehlikeli durum üzerine Giges, Ninive'ye elçiler yollayarak Asur İmparatoru Asurbanipal'den yardım istemek zorunda kalmıştı. Giges'ten sonra tahta çıkan oğlu Ardis de, ülkesini Kimmer saldırılarının yarattığı güç durumdan kurtarmak amacıyla, Asur İmparatorluğu ile yeniden diplomatik ilişkilere girişmeyi uygun görmüştü. Böylece Assurbanipal'den yardım istemişti.⁹⁷ Tüm bu önlemlere karşın M.Ö. 639'da Sardes, Kimmer istilasına uğramış ama güçlü iktisadi yapısıyla yeniden toparlanabilmiştir. Lidya krallığı, ulusal politikası olan batıya yani liman kentlerine doğru yayılarak egemenliğini denize yayma düşüncesi ile ordusunu İyonya kent devletleri üzerine seferber etmiştir. Bu doğrultuda Kral Sadyattes, dedesi ve babası gibi Miletos'a karşı seferler düzenlemiş ama pek de başarılı olamamıştır. Kuşkusuz Lidya tarihinin en büyük kişisi, Mermnad sülalesinin en yetenekli ve en etkin kralı Alyattes'tir. Alyattes, krallığının ilk beş yılında, tıpkı öncülleri gibi, Miletos ile savaştı, sonradan bir antlaşmayla bu savaşa son verdi. Alyattes, Miletos'un denizaşırı ticarete dayanan güçlü ekonomisinin, hasat zamanı tarlaların yakılmasından ileri gitmeyen eylemlerle sarsılmayacağını anlamıştı. Miletos ile yapılan saldırmazlık antlaşmasından sonra Smyrna üzerine yürüyen Alyattes, kenti kuşatıp eline geçirerek, oturulamayacak derecede yıkıma uğrattı (M.Ö. 600). Kent, bu yıkımdan sonra otuz yıl süreyle boş kaldı. Aynı zamanda Klazomenai'ye de saldırdı, ancak başarılı olamadı. Klazomenai yenilgisinden kısa süre sonra, bu kez Ardis Kimmer saldırıları sırasında bağımsızlığına kavuşmuş olan Kolofon üzerine yürüdü ve kenti ele geçirdi. Alyattes uzun süren hükümdarlığı boyunca, başta Miletos olmak üzere, Smyrna, Klazomenai, Kolofon ve Priene gibi İyon kentlerine karşı sefer düzenlemekle birlikte, zengin Efesos yine hiçbir Lidya saldırısına uğramadı. Çünkü Giges döneminde başlayan dostluk ilişkileri, Alyattes zamanında da devam etti. Lidya, yalnızca batıda değil, doğuda da Anadolu'nun en güçlü krallığı olma iddiasıyla, batıya doğru sokulan Perslerin karşısına çıktı. Kyaxares idaresi altındaki Med Devleti, batıda Halys Irmağı'na (Kızılırmak) değin dayanmış, Alyattes yönetimindeki Lidya Devleti ile karşı karşıya kalmıştı, Ön Asya'nın o zamanki iki süper gücü yüz yüze gelmişti.⁹⁸

---

⁹⁷ Sevin, 1982: 251.

⁹⁸ Sevin, 1982: 252.

Çıkış nedeni pek açık olarak bilinmeyen Lidya-Med savaşı, Kızılırmak yöresinde beş yıl sürdü. 28 Mayıs 585 tarihinde, günü aniden geceye çeviren ve Miletoslu Tales'in önceden hesapladığı bir güneş tutulmasının tanrıların barış çağrısı biçiminde yorumlanması sonucunda da son buldu. Yapılan antlaşmaya göre, Kızılırmak her iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi.⁹⁹ Kızılırmak Savaşı eski ön Asya tarihinin en önemli siyasal olaylarından biri ve Anadolu'nun kaderini belirleyecek olan ilk doğu-batı savaşıdır. Ön Asya tarihinde ilk kez, doğunun büyük imparatorluklarından biri, Anadolu'nun bu denli içlerine sokulup Lidya Devleti ile bu devletin gölgesinde yaşayan İyon kent devletlerinin gözünü korkutuyordu. Fakat Kyros'un Persleri, atlatılan bu birinci dalga gibi olmayacak ve Sardes iktidarını alaşağı ederek Lidya devletine son verecektir.

Tarihi veriler, Frigya'nın Anadolu-Batı Anadolu ve Yunanistan arasında bazı ticaret ilişkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Yoğun kervan ticaretinin nimetlerinden faydalanan bu ülke, esas gücünü bu kara ticaretine borçludur. Tabii ordusunun teknik kısımları hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz bu ülkenin ordusunun politik işlevi konusunda da yorum yapılacak kadar yeterli veriye bulunmamaktadır.

İyonya kent devletlerine bakıldığında, Herodot'un andığı on iki adet İyon kentinin adları şunlardır: Samos (Sisam), Khios (Sakız), Miletos, Miyus, Priene, Efesos, Kolophon, Lebedos, Theos, Erythrai, Klazomenai. Bunun yanında yine on iki Aioli kentinden Larissa, Kime, Myrina, Aigai, Neonteichos, Temnos, Gryneion, Pitane, Elaia gibileri de İzmir'in güneyinde kurulmuştur. İyon kent devletlerinin politik pozisyonu, askeri yayılmaya imkân sağlamanın ötesinde, askeri yayılmaya İyonları adeta mahkum edici bir yapı arz eder. Öyleki, yapısal olarak sadece çevrelerindeki topraklara sahip ve başlı başına küçük devletler olan sitelerin başta gelen ilkeleri şunlardı: Dışa karşı tümüyle özgür ve bağımsız olmak, kendi yasalarını kendisi yapmak ve uygulamak, olabildiğince kendi kendine yetmek. Kentte ya da kente ait topraklarda oturanların sosyal profiline bakıldığında, bir bölümünün siyasal haklara sahip özgür yurttaşlar, diğer bir bölümünün özgür olmakla beraber, siyasal haklardan yoksun insanlar, diğer bir bölümünün ise, toprağa bağlı ve her türlü haktan yoksun köylüler ya da efendisinin malı

⁹⁹ Sevin, 1982: 253.

sayılan kölelerden oluştuğu görülmektedir. Siyasal haklara sahip her yurttaş, kent dışında otursa bile, kent işlerine karışabilirdi. Çünkü Eski Yunan görüşüne göre bir polis, çevresini kuşatan surlar ve içindeki evler tarafından değil, kentte ve kent yöresinde yaşayan özgür yurttaşlar tarafından temsil olunurdu.¹⁰⁰ İyonlar, yerli halkı tüm olarak toprağa bağlayamadıkları için bunlardan bir bölümüne siyasal haklarını da tanımak zorunda kalmışlardı. Böylece, daha tutucu olan Aioller'in tersine İyonlar arasında bazı Anadolu toplulukları sızmış, bunlarla birlikte Anadolu kurul, töre ve dinlerine ait birçok özellikler Yunan dünyasına girmek yolunu tutmuştur. Bunlara bir örnek olarak sonraki çağlarda Yunanlılar arasında büyük bir ün kazanmış olan Efesos'taki Artemis kültürünü gösterilebilir.¹⁰¹ M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Yunanistan'daki bazı kent devletleri, bir türlü çare bulamadıkları ülke topraklarına fazla gelen nüfusa yeni topraklar aramak ve gelişen sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla kolonizasyon hareketine girişmişlerdi. Yunan tarihinin akışını derinden etkileyen ve onu Doğu'nun eski kültürleriyle ilişkiye sokarak, gelişimine yepyeni bir yön veren kolonizasyon hareketlerine önce Yunanistan kentleri başlamışlardı. Kolonizasyonun öncülüğünü, Yunanistan'da çok az toprağı olan, buna karşılık gemicilikte ileri düzeyde bulunan kent devletleri yaptılar. M.Ö. 750 yıllarına doğru başlayan bu kolonizasyon hareketine Batı Anadolu Yunanlıları ve özellikle İonyalılar katılmadılar. Çünkü Batı Anadolu Yunanlılarının kendi nüfuslarına yetecek büyüklükte toprakları vardı. Oluk biçimli vadiler yardımıyla İç Anadolu ile ticari ilişkiler kurmuşlardı. Ayrıca bu tarihlerde genlerindeki topraklarda onların ticaretine engel olacak, gelişmelerini köstekleyecek devletler de yoktu. Bu bakımdan Batı Anadolu'nun koşulları Yunanistan'dan çok daha elverişliydi. Smyrna, Efesos ve Miletos gibi liman kentlerine sahip olan İyonya, Anadolu içlerinden Ege kıyılarına ulaşan karayollarının elverişli konumu nedeniyle kolonizasyona önceleri hiç ilgi göstermedi. Ancak kuzeydeki Aiolia Bölgesi ve Batı Anadolu kıyılarındaki İyon ve Aiol Adaları için durum, İyonya kadar iyi değildi. Aiolia ve adalar toprağı bir bakıma Yunanistan'ı andırıyordu. Çünkü bölgenin gerisinde onların İç Anadolu ile bağlantılarını sağlayacak derin vadiler yerine dağ sıraları yer almaktaydı ve bu dağlar da gelişip büyümelerine engel olmaktaydı. Bu nedenle bazı Aiolia kentleri M.Ö. 8. yüzyılda kolonizasyona başlarken, İyonya'nın bu konuyla ilgisi ancak M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı içinde

---

¹⁰⁰ Sevin, 1982: 219.

¹⁰¹ Mansel, 2004: 122.

başlamıştır. Batı Anadolu'da kolonizasyona girişen ilk İyonlar, Samos'lulardır. İyonların kolonicilik hareketine başlamalarının temel etkeni ise, Yunan-Anadolu-Önasya ticaret bağlantısının, İyon sitelerinin hinterlandında güçlenen ve gücünü Akdeniz kıyılarına taşımak isteyen Lidya krallığının güçlenmesi ile açıklamak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.¹⁰² İyonya kolonizasyonunun en etkili kenti Miletos idi. Miletoslular, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarından önce Karadeniz'e açılarak Kuzey Anadolu kıyılarında ticaret ve balıkçılık merkezi olmaya elverişli Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kerasos (Giresun) ve Trapezos (Trabzon) gibi liman kentlerine ulaştılar. Buradan Karadeniz'in doğu, kuzey ve batı kıyılarına ulaşarak, bazı antik yazarların bildirdikleri üzere, bazıları yalnızca pazaryeri olmak üzere 90 kadar koloniye sahip oldular. Miletoslular kuzeydeki kolonileri yanında Doğu Akdeniz'de de ticareti amaçlayan koloniler kurdular. Bunlardan en ünlüsü M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında, Nil kollarının en batıda bulunması üzerinde, Mısır kralı Psammetik'in izniyle kurulan Naukratis idi.¹⁰³ Lidya krallığının güçlenmesi yalnızca İyon kentlerini koloniciliğe değil, tiranlık denilen diktatöryal bir idare sistemine de itti. Zira kentler, Lidya tehdidi karşısında esenliği hükümetin ve ordunun denetimini tek kişinin eline vermekte görmüşlerdir. Bunlardan örnekleme yapılabilecek olan, İyonya tiranlarının sonuncusu ve en büyüklerinden biri de Samoslu Polikrates'di. M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Yunan kentlerinin Pers baskısı altında olduğu bir zamanda Samos Adası'nda yönetime el koymuş olan Polikartes, zorba ve zalim, fakat son derece enerjik ve girişken bir kişiydi. İçeride karşılaştığı tüm engelleri ustaca ortadan kaldırdıktan sonra yaklaşık 100 gemilik donanmasıyla Persler'in başka yerlerde olmalarından da yararlanarak, adaların bir çoğunu, hatta tüm Ege Denizi'ni egemenliği altına aldı. Dost ya da düşman sularında ticaret hatta korsanlık yapmakla Samos'u o çağın en büyük ticaret merkezlerinden biri haline getirdi ve adada büyük bir bayındırlık etkinliği gösterdi.¹⁰⁴ Başka bir tiran olan Miletos'lu Aristagoras ise Perslere karşı İyonya İhtilali diye bildiğimiz ayaklanmayı başlatmış, hatta Sardes'i alarak Persleri bir hayli güç duruma düşürmüştür.¹⁰⁵ Yukarıda açıklandığı gibi, İyon sitelerini yayılmacı bir harekete iten ve savaşa sürükleyen iktisadi unsurların yanı sıra, dışarıda gelişen politik olaylar ve içerideki sosyo-politik yapı da,

---

¹⁰² Mansel, 2004: 158.

¹⁰³ Sevin, 1982: 220.

¹⁰⁴ Mansel, 2004: 180.

¹⁰⁵ Mansel, 2004: 266.

İyon sitelerinin yapısal farklılaşmasını sağlamış ve askeri anlamda farklı zamanlarda farklı tepkiler ortaya koymalarına neden olmuştur.

BÖLÜM III.

4. ORDUNUN YAPISI, YAPILANMASI VE DONANIMI

4.1. Ordunun Yapılanması

4.1.1. Ordunun Düzenlenmesi

Hitit Devleti, gerek Anadolu içinde, gerek ülke dışında sürekli savaş halinde bulunmaktaydı. Bu savaşların başarı ile yürütülebilmesi için, insanların savaşçı nitelikler taşımasının yanı sıra iyi örgütlenmiş bir askeri yönetim de gerekmektedir. Hititler Ön Asya içinde büyük devletler arasına girebilmişse, bunu herhalde en çok askerlik alanındaki yetenekli ve etkin örgütlenmesine borçludurlar. Hitit kralları, kış ayları yaklaştığında, artık yılın azaldığını söyleyerek, baharda yeniden harekete geçmek ve kışlamak üzere başkente ya da seçtikleri bir başka kente dönüyorlardı. Her baharda yeniden ordu kurmak ve her kış başında askerleri terhis edip, orduyu dağıtmak gerek pratik, gerekse stratejik açıdan olası olmadığına göre, buna dayanarak devletin belirli sayıdaki bir orduyu sürekli beslemek zorunda kaldığının söylenmesi herhalde yanlış olmaz. Gerçekten de belgelerden anlaşıldığına göre, bir kısım askerler kış mevsiminde de savaşa hazır durumda silah altında tutuluyordu. Kışlalarda beslenen ve ordunun temel çekirdeğini oluşturan sürekli kuvvetlerin yanı sıra, kralın özel bir muhafız birliği de bulunmaktaydı. Diğer yandan, vassal kralların korunması için de birtakım Hitit birlikleri ayrılıyordu. Yapılacak savaşın büyüklüğüne göre, vassal krallar da beslemek zorunda oldukları askerleri, Hitit kralının isteği üzerine yardıma yolluyorlardı. Bu askerlere genellikle vassal kralın kendisi komuta ediyordu. Belgelerden çıkarıldığı kadarıyla bunların yanında Hitit ordusu, paralı askerlerden de yararlanma yoluna gidiyordu. Hitit ordularının da başkomutanı doğal olarak kralın kendisiydi. Ancak,

askeri operasyonun önemine göre bazı durumlarda kuvvetlerin başına prensler ya da general diyebileceğimiz yüksek rütbeli subaylar geçebiliyordu. Tabi bunlardan bazıları da kralın sonsuz güvenini kazanmış kişilerdi.¹⁰⁶ Taht adayı bir prensin ve kardeşlerinin askeri eğitimi, ergenliğin ilk yıllarında başlardı ve bazen bu erken yaşta savaş deneyimi yaşadıkları da olurdu. İyi bir eğitim almalarına karşın, Hitit krallarının çoğu askeri operasyonların büyük bölümünü çarpışmaların yoğun olduğu bölgeden uzakta, güvenli bir noktadan yönetir ya da bizzat çarpışmaya girdiklerinde muhafızlar tarafından sıkı bir şekilde korunurdu. Savaş alanında ölmüş bir tek Hitit kralı yoktur. Bunun şanstın çok iyi bir yönetim ve tedbirlikten kaynaklanmış olması çok daha akla yatkın görünmektedir.¹⁰⁷ Hitit devleti'nin feodal niteliklerine bakarak, ordunun da temelini Hitit ülkesinin yönetici soylularının arazilerinden toplanan çiftçi halktan meydana gelen piyadeler olduğu söylenebilir. Bunun yanında orduda, tımarlı krallıkların askerleri ve imparatorluk civarındaki bölgelerden askere alınanlarla desteklenen ve süreklilik arz eden bir yapı da görülebilir. Ordunun çekirdeği yani düzenli ordu, Hattuşa'daki kışlada oturur, barış zamanı ise hem polis gücü hem de bina yapımında işgücü ve ritüeller ile bayramlarda katılımcı olarak kullanılırlardı. Bunlara UKU-UŞ birlikleri adı verilirdi. Bazen bu ordu gümüş karşılığı tutulan paralı askerlerle de desteklenirdi.¹⁰⁸ Hitit ordusunun sınırlardaki garnizon kentlerinde oturan örneğin Kaşka'lara karşı sınır garnizonlarında oturan daimi ve profesyonel askerleri de bulunmaktaydı. Buna bakıp bugünkü karşılığı bir tür astsubaylık olarak ifade edilebilecek askeri pozisyonun varlığından söz etmek de mümkündür.¹⁰⁹ Tabi ileride bahsedileceği üzere, savaş arabaları birlikleri de ordunun seçkin birlikleriydi. Hititlerde askeri seferler baharda başlar, kış başlamadan bitirilirdi. Savaşın sonra kral olabildiğince çabuk dönmeye bakardı. Fakat yenilen tarafla barış antlaşması yapılması, kentin yağmalanması ve ganimetin yüklenmesi zaman alabilirdi. Genelde kral, eğer sefer bitmemişse seferi yarıda keser ve dönerdi. Seneye her şey yeniden başlardı. Çok nadir olarak kışın sefer bölgesinde de geçirilmesi söz konusuydu.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ali M.Dinçol ,(1982) : “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 1, İstanbul: s.60-61

¹⁰⁷ Bryce, 2003: 126.

¹⁰⁸ Bryce, 2003: 127.

¹⁰⁹ Brandau v.d, 2004:s.244

¹¹⁰ Bryce, 2003: 120.

Urartularda ise ordu güçleri baştan milis piyade kuvvetlerinden oluştu ise de, fetihlerin genişlemesi ve siyasi yapının merkezi bir devlete dönüşmesi ile tutsaklardan da asker temin edilmeye başlandı. Kral Minua yazıtında şöyle der : “2.113 insan bu yılın (esir sayısı) dır. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini canlı götürdüm. Onlardan erkek olanları orduya aldım.” (Salvini, 2006: 62) İnsan kaynaklarının yetersizliği İlkçağ Anadolu krallıklarının temel sorunudur. Bu nedenle tutsaklar tarım sektörü bakımından önemli bir öge olduğu gibi ordu bakımından da önemli bir yer tutar. Urartu sisteminde krala haraç veren eyalet beyleri, bağımsız bir irade sergiler ve kraldan emir almazlardı. Bunun istisnası savaştı. Savaşta eyalet beylerinin askerlerinin komutası krala devredilirdi. Temelini süvarilerin oluşturduğu Urartu ordusu döneminin en güçlü ordularından birisini oluşturmaktaydı. Aslında Urartu ordusu gerçek bir ordu kimliğine İşpuni ve Minua'nın reformları ile kavuşmuştur. Ordu, Urartu toplum hiyerarşinde çok önemli bir yere sahipti.¹¹¹ Surp Pogos Steli'nde Urartu ordusunun aynı yıl içinde üç ayrı ülkeye sefer yaptığını göz önüne alınırsa bu sav biraz daha somutlaşabilir.¹¹² Urartu Krallar yazıtlarda çıktıkları seferlerin bilânçosunu detaylı bir biçimde ortaya koyarlar. Bu durum kralların ordunun başında sefere gitme hassasiyetini göstermektedir. Hatta bozguna uğranılan bir Kimmer çarpışması sırasında Kral Rusa'nın akıbeti bilinemeyince, hemen ordugahta prens Melartua'nın kral seçilmesi, sefere kumandanlık eden kralın ölmesinin politik sonuçlarına da bir işarettir.¹¹³ Aynı durum Lidya kralı Krezüs'ün Perslerle yaptığı savaşta da görülür. Heredot Kral Krezüs'ün başında olduğu Lidya ordusunun Perslerle savaşını şöyle anlatır ; “Kyros, Kroisos'a ulaştı ve geldi Petria'da onun karşısında konakladı. İşe başladılar ve bir birlerinin boyunu ölçtüler. Büyük savaş oldu. İki yandan da çok adam düştü. Sonunda gece ayırdı onları birbirlerinden, yenen yenilen belli olmadı.” (Heredot, 2006: 44) Daha sonra Heredot Kral Krezüs'ün sayıca az olduğundan Sardes'e çekildiğini aktarır. Bu kısımda Heredot'un verdiği bilgiler, Lidya ordusu ve hamleleri ile ilgili önemli bilgiler içerir: “bütün gücünü toparlayıp kendi ordusunu da hazırlayacak, sonra kışın geçmesini bekleyecek ve ilkbahar başında Perslere karşı yürüyüşe geçecekti.” Burada ordunun diğer Anadolu krallıklarından da alışlageldiği üzere İlkbaharda hareket ettiğini anlıyoruz. Heredot yine Lidya ordusu ile ilgili olarak “Perslere karşı savaşmış olan

¹¹¹ Aizhan Yermukhamedova, (2005) : *Urartu Devleti'nin Siyasi ve Askeri Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sümeroloji) Anabilim Dalı s.163

¹¹² Salvini, 2006: 80.

¹¹³ Salvini, 2006: 100.

elindeki orduya gelince, içindeki paralı askerlere yol vererek sayısını azalttı” (Herodot, 2006 : 44) ifadesini kullanarak paralı askerlerden oluşan birlikleri hakkında bir fikir vermektedir. Bunun yanında Herodot’un bir başka ifadesi de ordunun kurulmasında gerekirse diğer devletlerden de müttefik asker edinilebileceğinin açık ifadesidir ;

“Mısırlı’lardan yardım istemeyi kuruyordu, yeminle bağlıydılar birbirlerine. Zira Lakedaimonlularla bağlaşmadan önce, Mısır kralı Amasis ile bir bağlılık antlaşması yapılmıştı. Babil’den de asker isteyecekti. Zira orada da Labynetos’da egemen olan bir müttefiki vardı. Bir de Lakedaimonlulara haber salacak ve belli zamanda hazır olmalarını isteyecekti.” (Herodot, 2006 : 44) Tüm bunlardan çıkarılacak genel düşünce, barış zamanı da görev yapan ve güvenliği sağlayan bir merkez ordusu, sefere çıkılacağı zaman vassal beylerin kendi orduları, köle askerler ve gerektiğinde paralı askerlerle güçlendirilir, kralın emrinde yaz aylarını kapsayacak biçimde hareket ederdi.

4.1.2 Ordudaki rütbeler, konumları ve işlevleri

İlkçağ Anadolu krallıklarına bakıldığında sistemli, politik ve ekonomik hedefleri olan askeri gücün yani düzenli orduların varlığı, doğal olarak bu ordunun hiyerarşik yapısını ve düzeni sağlayıcı komuta kademelerini akla getirmektedir. Bu konuda en detaylı bilgi yine Hititlere aittir. Bu çerçevede diğer devletlere ilişkin bilgiler ise ne yazık ki eldeki kaynaklara bağlı olarak gitgide azalmaktadır.

Hitit ordusu incelendiğinde, kralın başkomutan olduğu ve büyük seferlerde askerlerini bizzat yönettiğini görülür. Kral;

- a. Başka bir seferle uğraşırken
- b. Acil bir konuya bakarken
- c. Başkentte kalmak istediğinde
- d. İsteksiz olduğunda
- e. Seferin varlığını gerektirecek bir durumun olmadığına inandığında

askeri idareyi bir vekile devrederdi.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Bryce, 2003: 125.

Elbette ki en tepedeki krala bağı olan hanedan ailesi ve soylular neredeyse tüm askeri rütbeleri ellerinde tutmaktaydılar. Çoğu kez, kraliyet ailesi üyeleri olsalar da askeri hiyerarşi içinde alt konumda yer alan görevliler, her bin adama bir subay olmak üzere arabalı birlikler ve piyade birlikleri komutanlıklarını üstlenirlerdi. Bunların altında, Hatti ülkesinin ileri gelenlerinden ve yüksek düzey toprak sahiplerinden oluşan diğer görevliler yelpazesi yer alırdı. Konumları ve sorumluluklarına göre rütbeleri albaydan çavuşa kadar inen rütbelerin o zaman ki karşılığıydı.¹¹⁵ Ordunun sorumlu subaylarına ve komutanlarına baktığımızda Hititlerin detaylı bir yapılanma yarattığına şahit olunur. Bu rütbelere şöyle sıralanabilir ; BELU ya da EN “komutan”, EN ERIN “askerlerin efendisi komutan”, EN KARAS “ piyade ordusu komutanı”, EN ANSE.KUR.RA MES “atların kumandanı”, GAL.SUS “araba savaşçıların komutanı”, GAL.SUS.KU.SIK “ altın savaş arabaları komutanı”, GAL.GESTIN “şarap başı (bir tür general), GAL LU.NA.GADA “ çoban başı (bir tür general)”, GAL LU.SIPAD “çoban başı (bir tür general)”, GAL NIMGIR “ baş ordu müfettişi”, UGULA NIMGIR ERIN MES “ ordu müfettişlerinin komutanı”, UGULA LIM (SERI) “ binbaşı”, UGULA X “onbaşı”, DUGUD “çavuş”, NI.ZU “gözetleyici”,¹¹⁶ ERIN “er-asker”, ERIN GIBIL “acemi asker”, ERIN ANNALİ “eski askerler”, ERIN MES AN SE KURRA “piyade askeri”, ERIN MES UKU US “jandarma eri”, ERIN MES KIN “istihkam eri”, ERIN MES HABİRÜ “ gezici askerler (devriye)”¹¹⁷ Buradan çıkarılacak sonuçları Ekrem Akurgal, kışlalarda beslenen ve ordunun temel çekirdeğini oluşturan sürekli kuvvetlerin yanı sıra, kralın özel bir muhafız birliğinin bulunduğunu da ifade etmektedir. Diğer yandan, vassal kralların korunması için de Hitit birlikleri ayrılıyordu. Yapılacak savaşın büyüklüğüne göre, vassal krallar da beslemek zorunda oldukları askerleri, Hitit kralının isteği üzerine yardıma yolluyorlardı. Bu askerlere genellikle vassal kralın kendisi komuta ediyordu. Belgelerden çıkarıldığı kadarıyla paralı askerlerden de yararlanma yoluna gidiliyordu. Hitit ordularının başkomutanı doğal olarak kralın kendisiydi. Ancak, askeri operasyonun önemine göre bazı durumlarda kuvvetlerin başına prensler ya da general denilebilecek yüksek rütbeli subaylar geçebiliyordu. Bunlardan bazıları kralın sonsuz güvenini kazanmış kişilerdi. Tanınan bir kaç askeri rütbe olmakla birlikte, bunları derecelerine göre sıraya sokmak olası değildir. Ancak, sürekli Sumerce olarak GAL.GEŞTÎN (At Uşağı) biçiminde Hitit metinlerinde yazılan ve kelime anlamı şarap

¹¹⁵ Bryce, 2003: 126.

¹¹⁶ Alp, 2001: 154.

¹¹⁷ Alp, 2001: 152–153.

büyüğü olan askeri unvanın, yüksek bir rütbeye eşit olduğu tahmin edilmektedir. Anlamı garip gelse de, bazı sözlerin dilin tarihsel gelişimi içinde daha iyi, bazılarının ise ilk anlattıkları kavramlardan daha kötü anlamlar kazandıkları bir gerçektir. Aslında at uşağı demek olan mareşal rütbesinin günümüzde, askerlik alanında ulaşılabilen en yüksek kademe olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Savaşta kaçmak ağır bir suçtu ve doğrudan doğruya kral tarafından cezalandırılırdı. Birlik komutanları bu konuda ceza vermeye yetkili değillerdi.¹¹⁸ Bunun yanında bazı Hitit metinlerinde rastlanılan ifadeler de Hitit ordusunun rütbeleri konusunda bize bir hayli bilgi vericidir. Örneğin II.Murşili, “*Babam genç Tuthaliya yı sıkıştırınca Hattuşa'nın (prensleri, komutan)ları binbaşılar, bütün subaylar, babam yanında (oldu)lar.*” (Alp, 2001 : 128) Yine “*Babamdan yana olan prensler, komutanlar, binbaşılar, subaylar, onlar da o nedenle öldüler.*” (Alp, 2001 : 128) İfadesini kullanarak rütbeler hakkında bilgi sunar. III. Hattuşili, otobiyografisinde kardeşi Murşilinin tahta geçince kendisini ordu kumandanlığına getirdiğini söylüyor. Bu ise ifade rütbe ve ordu sınıfı bakımından bilgi verici : “*Ben de kardeşimin huzurunda ordu kumandanı oldum. Kardeşim beni koruma kıtası (Zıpkıncı Baş) başkanlığına atadı. Yukarı ülkeyi de yönetimime veriyordu.*” (Alp, 2001 : 128) Ayrıca önemli rütbe olarak BEL MADGALTİ vardır. Anlamı ; “*Nöbetçi Kulesinin Efendisi*”,dir. Bu rütbenin karşılığı Kale kumandanı ve askeri validir. Ama yalnız bir kalenin değil, bölgesinde bulunan tüm kalelerin kumandanıdır.¹¹⁹ Bunun yanında BEL MADGALTİ'nin görevleri şunlardı:

- a. Savaş hareketini yönetmek
- b. Kalelerin inşası ve korunması
- c. Bölgesindeki tapınakların, sarayların, resmi yapıların, hamamların bakım ve onarımı
- d. Tapınak personeli ile ilgilenmek
- e. Tapınak envanterlerini kaydedip krala göndermek
- f. Emrindeki MASKIM (bir tür kaymakam) ile davalara bakmak, onları karara bağlamak, çözemez ise krala havale etmek.
- g. Sahan (tumar) ve Luzzi (imece) uygulamalarını ifa etmek.

¹¹⁸ Ekrem Akurgal ,(1982) : “Hititlerde Kültür ve Uygarlık”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt I, İstanbul: s.61

¹¹⁹ Alp, 2001: 151.

h. Krala ait arazinin, bağların, bahçelerin, işletilmesinden ve meralardan, hayvanların bakımından ve devlete ait ambarlardan ya da depolardan da sorumludur.

1. Tehlikeli bölgelerden uzaklaştırılan etnik grupları iskan etmek, onlara arazi ile üretici hale gelmeleri için tohumluk tahsis etmek¹²⁰

4.2.Ordunun Fiziki Yapısı

4.2.1.Ordunun Sınıfları

Tunç ve Demir Çağlarında Anadolu'da egemen devletlerin ordularının bünyelerine bakıldığında, genelde piyade ve arabalı askerlerden oluşurdu. Bunun yanı sıra Urartu, Lidya ve Frig ordusunda savaş arabalarından bağımsız bir süvari sınıfının da oluştuğu görülmektedir. Hititlerde ise at önemliydi fakat yalnızca savaş arabalarını çekme amacıyla kullanılırdı. Hitit ordusunda imparatorluk döneminde süvari birliklerinin varlığına ilişkin açık bir kanıt yoktur. Fakat M.Ö. 2.bin yılında bulunmayan süvariler, geç Hitit askeri gücü içinde yer almaktadır. Bunu doğrulayacak biçimde, gerek Zincirli, gerekse Karatepe kabartmalarında, süvari betimleri görülür. Bu dönemde Asur krallarının haraç ve ganimet olarak at aldıkları kaydedilmektedir. Ayrıca, örneğin III. Salmanassar yazıtlarında, Asur kralına karşı savaşan çeşitli Geç Hitit Devletlerinden katılan askerler arasında süvariler önemli bir yer tutmaktadır. Bu verilere bakılacak olursa, savaş arabası sayısına eşit miktarda süvari de savaşlara sürülmekteydi denilebilir.¹²¹ Hitit piyade kuvvetleri metinlerde anlatılırken “ askerler” (ERIN MES AN SE KURRA) diye betimlenir ve ardından “savaş arabaları” (AN.SE.KURRA) ifadesi gelir.¹²² Örnek olarak Murşili, babasının seferlerini anlatırken ; “*babamın askerleri ve araba savaşçıları*” diye bahsediyor. Murşili, Mısır ordusunu tanımlarken de bu ikili ayrıma gider.¹²³ Yine Muvatalli : “*Hatti ülkesinin askerleri ile araba*

¹²⁰ Alp, 2001: 152.

¹²¹ Akurgal, 1982: 132.

¹²² Alp, 2001: 153-154.

¹²³ Alp, 2001: 131.

savaşçılarını önden sevketti ve onları alıp götürdü.” (Alp, 2001: 137) İfadesini kullanır. Bunun yanında bir başka kaynakta; Arnuvanda II. Murşili’ye şöyle bir mektup yazar :
 “ *Sen bir çocuksun ve hiçbir şeyden anlamıyor, bende saygı uyandırmıyorsun. Şimdi ülken harap halde ve piyadelerinde arabalı savaşçıların azalmış. Benim piyadelerim ve arabalı savaşçılarımla seninkilerden çok. Babanın askeri, arabası çoktu...*”(Brandau, 2004 : 194) Bu ifade doğrultusunda, Hitit ordusunda piyade kuvvetlerinin (ERIN MES ANSE KUR.RA), savaş arabalı kuvvetlerin (KARAS ANSE KUR.RA.MES) temel güçlerinin teşkil edildiği daha somut anlaşılabilir. Bu temel sınıflara bağlı yardımcı kıtalar (ERIN MES NARARI) ile jandarma birlikleri (ERIN MES.UKU.US)’nin bulunduğu görülüyor. Hitit ordusunda ayrıca istihkâm birliklerinin (ERIN MES KIN)¹²⁴ varlığı da bilinmektedir.

Bunun yanında eldeki bilgilerden, Urartu ordusunda da tıpkı Hititlerde olduğu gibi savaş arabaları sınıfı ve piyade sınıfı yanında süvari, hücum, koruma ve istihkâm gibi bölüklerin bulunduğu da söylenebilir.¹²⁵ Zira Urartuların önemli başkomutanlarından Kakkadanu Şarruk, bir kaynakta ordusundan şöyle bahseder :
 “ *Krallar kralı Menua’nın desteğini alan Şarruk, büyük orduyu topladı. Orduyu ayırdı ; ‘arabalılar’ dedi, ‘süvariler’ dedi, ‘piyadeler’ dedi...Ve arabalılar oldu, süvariler oldu, piyadeler oldu.*” (Cabbar, 2006: 6) Urartular, Huri dilindeki HURADİ sözcüğünden alındığı anlaşılan HURADİE sözcüğünü de asker karşılığında kullanmaktaydılar. Yine Urartularda saray muhafızlığı yapan seçkin piyade birliğine ise Urartuca “Surele” denmekteydi.¹²⁶

Lidya ordusuna bakınca ; Urartunun üç ana sınıfı burada da görülmekle birlikte, Herodot, kitabında, Lidya kralı Krezüs’ün Medlerle savaşırken, Kızılırmak kıyılarına ulaştığında Lidya ordusunun karşıya burada var olan köprüleri kullanarak geçtiğini öne sürer.¹²⁷ Gerek varlığı iddia edilen köprüleri gerekse de ırmağın yönünün değiştirilmesi ile ilgili olarak yapıldığı söylenen işlemleri Lidyalı istihkâm sınıfının yaptığını söylersek hata edilmiş olmaz. Frigya için bunun açıkça iddia edilebileceği bir kanıt bulunmuyor. Tabii bunlarla birlikte özellikle Hititlerde kışlalarda beslenen ve ordunun

¹²⁴ Alp, 2001: 152.

¹²⁵ Yermukhamedova, 2005: 144.

¹²⁶ Yermukhamedova, 2005: 163.

¹²⁷ Herodot, 2006: 43.

temel çekirdeğini oluşturan sınıfların yanı sıra kralı koruyan bir özel muhafız birliğinin varlığında da blinmektedir. Fakat bunu ayrı bir sınıf yerine piyadelerin başka bir işlevi olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Burada farklı bir saha olarak İyonlardan söz edilmesi gerekir. Zira İyonlarda, ordunun ağırlığı deniz kuvvetlerine dayanmaktaydı. Bunu da dikkate alarak, İyon ve belki de Karia askerlerini de deniz kuvvetleri ve kara kuvvetleri diye daha genel bir sınıflamaya tabi tutabileceğimiz sonucu ortaya çıkmaktadır. Tunç ve Demir çağı Anadolu krallıklarının ordularının varlığını aydınlatmış sınıflarının doğal olarak kendilerine has vazifeleri bulunmaktaydı. Bu konu ileriki konularda detaylı biçimde irdeleneceğinden bu ifade ile durumu tespit etmekle yetinilebilecektir.

4.2.2 Yaya Kuvvetler

Hitit, Frig, Urartu ve Lidya ordularının omurgasını piyade gücü oluşturmaktaydı. Zira Orta Çağa gelinceye dek gerek savaş arabaları gerekse süvari birlikleri kullanılmışsa da, ordunun ana gücü piyadeler olagelmıştır. Hitit piyadeleri de Hitit ordusunun temel gücüdür. Orduda mızrakçı olarak hizmet veren piyade, bazen, yüzde doksana varan oranıyla kralın ordusunun en büyük bölümünü oluştururdu. Piyadenin çekirdeği özgür çiftçi erkeklerdendi fakat buna eklemlenmiş olarak vassal krallıkların askerleri ve imparatorluk civarındaki bölgelerden askere alınanlarla desteklenen ve süreklilik arz eden bir askeri yapı görülür.¹²⁸

Hitit piyadesinin donanımları hakkında esas bilgileri Hitit savaşçı ve tanrı kabartmaları vermektedir. İleride daha detaylı irdelenecek olan bu konu çerçevesinde, başına sorguçu bir miğfer takan, kısa bir eteklik giymiş, silah olarak kılıç, balta ve mızrak taşıyan, zincirli ya da plakalarla örülü zırh kuşanmış bir Hitit yaya askeri figürü ortaya çıkmaktadır.¹²⁹

¹²⁸ Bryce, 2003: 126.

¹²⁹ Akurgal, 1982: 66.

Urartu piyadesine gelince, Urartu piyadesi de ordusunun çok önemli bir parçası idi. Örneğin kral I. Sarduri'nin ordusunda yaklaşık 23.000 piyade bulunuyordu.¹³⁰ Urartu ordusu her ne kadar süvari ve savaş arabalı birlikleri bünyesinde barındırsa da, esas gücü piyadeler oluşturmaktaydı. Ordu, hafif ve ağır silâhlı piyadeden, yani iki gruptan oluşuyordu. Piyadedeki bir savaşçının donanımında mızrak, yay veya sapan bulunurdu. Hareketliğini sağlamak için bu tür askerler diğer savaşçılara nazaran zırh türü unsurlarla daha az donatılmıştır. Ağır silahlı piyadenin donanımı kılıç, mızrak ve kalkandan oluşuyor, vücudu ise metal levhalarla kaplanmış bir tunikle korunuyordu. Her iki tür piyade birlikleri yanlarında deriden yapılmış bir tulum taşımıştır.¹³¹ Frig ordusunda üç ana sınıftan birisi piyade sınıfıydı. Frig piyadelerleri incelendiğinde sorguçlu miğfer, yuvarlak kalkan ve mızraktan oluşan askeri donanım ilk başta tipik nitelikler olarak göze çarpar. Bu konuda kaynaklarda Kimmerli bir elçinin betimlemeleri de kabartmalardaki figürlerle paralellik arz etmektedir. Şöyle der Kimmerli elçi : “*Bir kısım Frig askeri de, gövdelerini örten yuvarlak kalkanlar ve kısa kargılar taşıyorlar, başlarında yanaklıklılı ve sorguçlu miğferler var. Bazen de tüylü, deriden ya da keçeden ucu öne eğik Frig başlıkları takıyorlardı.*” (Cabbar, 2006: 6) Bu ifadeleri Afyon-Tatarlı Frig tümülüsü mezar odasındaki resimlerle Çorum-pazarlı kabartmalarındaki Frig piyade resimleri doğrulamaktadır. Yalnız Afyon-Tatarlı'daki resimlerde Frig piyadesinin elinde savaş aracı olarak orak biçimli bir araç daha bulunmaktadır. Buna göre Frig piyadesi buklemi saçları, kısa sakalları ve Lidya tipinde yuvarlak küpeleriyle Yunan özellikleri taşırlar; uzun giysileri, köşeleri püsküllü renkli yatay bantlarla bezelidir; uzun çizmeleri vardır. Herodotos Frig piyade askerlerinin, giyim ve donanım bakımından, Paflagonialılar'a benzediğini bildirir. Frig piyadeleri çoğu defa dizlere kadar çıkan uzun çorap, uçları işlemeli kısa etek, bunun altına ise dize kadar inen dar bir pantolon giyerler. Başlarına bazen tüylü deriden, uç kesimi öne eğik Thrak serpuşları, bazen de sorguçlu ve yanaklıklılı madenî miğfer takarlar kısa mızrak, hançer ve yuvarlak kalkan taşırlardı.¹³² Lidyalılara baktığımızda ise Herodot'un onları şöyle tanımladığını görürüz : “*O dönemde Asya'da hiçbir halk yiğitlikte ve güçlülükte Lidyalıların bileğini bükemezdi; at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta biniciydiler.*”(Herodot, 2006: 45) Her ne kadar burada daha çok süvarilere vurgu

¹³⁰ Yermukhamedova, 2005: 120.

¹³¹ Yermukhamedova, 2005: 120.

¹³² Uçankuş, 2002: 15–16.

yapılmışsa da, Lidyalıların piyade sınıfının da Kızılırmak'a kadar genişleyen sınırlarında ve türlü savaşlarında etkin bir öge olduğunu söylenebilir.

Lidya piyadesi irdenleneceği zaman, Uşak yöresinde bulunan gümüş alabastron üzerindeki savaşçıları betimleyen resim, Lidya piyadelerinin donanımları ve biçimleri bakımından bir hayli doyurucu bilgi vermektedir. (Bkz. Res. 9-a) Burada Lidya piyadelerinin tıpkı Frig tarzında olduğu gibi sorguçlu ve hatta yalnızca gözleri açıkta bırakan bir miğfer taktığını, mızrak ve yuvarlak kalkan taşıdığını, alt kısımda kısa bir giysi ile birlikte üst kısmı örtücü bir zırh görmekteyiz. Herodot, Pers egemenliği altında bağımsızlıklarını yitirmiş olarak Pers ordusuna katılan Lidyalılardan bahsederken :

“*Lidyalıların silahları Yunanlılarınkine çok benziyor*” demektedir. (Herodot, 20006 : 543)

Piyade kuvvetleri savaşlarda asıl yükü taşırdı. Bilhassa Hititlerde, krallığın ilk yıllarında yapılan gece saldırılarında ve daha sonraki dönemde savaş arabalarının âtil kaldığı dağlık bölge savaşlarında ordunun yükünü piyade çekmekteydi.¹³³ Örnek olarak Kadeş Savaşı'nda piyadeler, ani düşman saldırısına karşı askeri malzeme ve yükleri korumak gibi basit bir işlev görmüşlerdi. Ancak Anadolu tepelerinde tek başlarına, kendilerine özgü bir savaş sürdürüyorlardı ve yanlı olduğu kabul edilmesi gereken kraliyet kayıtlarına bakılırsa bu savaş türünde de Hitit ordusu düşmanlarına üstünlük sağlayabiliyordu. Bu üstünlük, yüksek tahrip gücünden çok, eğitim ve disipline bağlıydı. Bu sayede Hitit komutanları doğal özelliklerden yararlanarak ya da karanlığa sığınarak bölüklerini çok uzaklara kadar götürebiliyor ve başarılı bir saldırıda çok önemli olabilecek şaşırtma ögesini ustalıkla kullanabiliyordu. Saldırı zamanı geldiğinde, yürüyüş kolu hızla savaş saflarına dönüşebiliyor ve toparlanmaya zaman bulamayan düşman ordusunu ezip geçiyordu. Yazılıkaya kabartmasında açıkça görülebilen savaşçı tanrıların düzenli ilerleyişi, Hitit piyadesinin savaşta düşman üzerine ani ve kararlı yürüyüşünün bir örneği olarak gösterilebilir. Her ne kadar buradaki tanrıların ellerinde orak biçimli silahlar bulunsun da (Bkz. Res. 8-a), Hitit piyadesi, temel saldırı silahını, savaşığı coğrafi zeminin niteliğine göre değiştirmektedir.

---

¹³³ Brandau v.d, 2004: 243.

Hitit piyadesi içinde bir de hafif piyade birliği bulunmaktaydı. Donanımları ok ve yay olan bu birlik, savaş arabalarının âtil kaldığı alanlarda ve ilk saldırıya uzun menzilli silahlarla geçilmesi gereken yerlerde devreye giriyordu.¹³⁴ Geç Hitit döneminde bu birliğe ait olduğu sanılan Aramileşmiş görünümdeki okçu asker figürü büyük krallık dönemindeki hafif piyadelerle ilgili bir izde taşımaktadır. Yine Kadeş Savaşı'nı anlatan bir Mısır kaynağına göre Hitit savaşçıları : “*ne ok atabiliyorlar, ne de mızrak savuracak takati kendilerinde bulabiliyorlardı.*” ifadesiyle ok ve mızrak kombinasyonlu piyadeleri bize anlatmış olmaktadır. Urartu ordusunun da hafif ve ağır piyade birliklerinden kurulu olduğu göz önüne alınır, Hitit piyadeleri ile işlevsel bir ortaklıktan söz edilebilir. Urartu ve Frigya piyadeleri ile ilgili böyle bir ayırımdan söz edilebilecek veri bulunmamaktadır. Herodot'un Lidyalılarla ilgili süvarilere vurgu yapması, kuşkusuz piyadeleri gözden düşürmez. Ama hem Lidya hem de Frig piyadelerini betimleyen resimlere ve dönemin tanıklarının anlatılarına bakıldığında tam donanımlı savaşçılarla karşı karşıya olunduğu söylenebilir. İyonya için ise özellikle denizcilik alanında ileri bir konumda olmalarından dolayı çok detaylı piyade bilgileri aktarılamamaktadır. Fakat Herodot, Samos kralı Polykrates'in ordusunu şöyle tanımlıyor : “*Polykrates'in gücü kısa süre içerisinde artmış, İonia'da ve Yunanistan'ın her yerinde dillere destan olmuştu; silahların görüldüğü her yerde herkes eğilir olmuştu. Ellişer kürekli yüz gemisi, bin okçusu vardı; ayırt etmeden her gittiği yere savaş ve yıkım götürüyordu.*” (Herodot, 2006: 232) Burada bir İyon kenti olan Samos'un on altı bin okçusu ciddi bir kara gücünü ifade etmektedir. Okçu vurgusu yanında, dönemin şartları göz önüne alınır, askerlerin asgari diğer piyade donanımlarını da bulundurdukları da söylenebilir.

Savaşlarda kullanılan piyade güçlerine sayısal açıdan bakıldığında, kral Anitta'nın kahramanlıklarını anlatan raporda Hitit ordusunun büyüklüğü büyük bir kıvançla 1400 savaşçı ve 40 savaş arabası olarak verilir. Bu sayı Kadeş Savaşı'nda 17 bin piyadeye yükselmiştir. Kral Şuppililiuma vassali Kizzuvatna'dan 1000 piyade isterken, Murşili, düşmanının 10 bin piyadeye sahip olduğunu anlatır.¹³⁵ İmparatorluk döneminin bu büyük ordusu, ciddi anlamda hareket yeteneği, saldırı ve savunma konularında her bakımdan ustalaşmış birliklerdi. Savaş arabalarının ardından yürüyen

¹³⁴ Brandau v.d, 2004: 244.

¹³⁵ Akurgal, 1982: 62.

ağır silahlı bu birlikler ordunun omurgasıydı. Kadeş'te, Mısır ordusunun Amon, Ra, Set ve Ptah tümenlerine ayrılmasına bakarak Hititlerin de böyle bir düzenleme yaptıklarına ilişkin çıkarım yapılsa da, bunun destekleyecek somut bir veri bulunmamaktadır.

Urartu piyadelerinin sayısal değerini tespit etmeye olanak tanıyacak bazı rakamlar bulunmaktadır. Örneğin Karagündüz steli'nde kral İspiuni'nin ordusu anlatılırken 2.704 piyade olduğundan bahsedilir.¹³⁶ Kral I.Argisti dönemi için de 6.600 savaş adamının İrepuni'ye nakledildiğini gösteren bir kaynak da mevcuttur. Bu rakamın Aras'ın kuzeyine sürgün edilen Hitit ve Sophane halklarını anlattığı iddia edilse de, daha çok batıdan kuzeye kaydırılan garnizon birlikleri olma olasılığının güçlülüğü öne sürülür.¹³⁷ Piyadelere ilişkin en ilginç kayıt II.Sarduri'nin tahta çıkışı ile bilgi veren Surp Pogos steli'nde bulunur. Zira burada ordunun sayısal dökümü yapılırken 352.011 piyade olduğundan bahsedilir. Kuşkusuz bu çok büyük bir rakamdır. Fakat bunun sefer ganimetlerini de kapsadığı iddia edilirse de, yazıtta sefer yapılan ülkelerin adlarının geçmemesi konuyu karanlıkta bırakmıştır.¹³⁸

Kaynaklar Frigya hakkında fazlaca suskundur. Yalnız, Asur kaynaklarında geçen Muşki'lerin Frigler olduğu kabul edilirse, Asur kralı I.Tiglatpileser ile savaşan 20 bin kişilik Muşki ordusundan bahsedilir.¹³⁹ Tabi burada bu rakamın ne kadarının süvari ne kadarının piyade olduğunu ayırt etmek olanaksızdır. Aynı biçimde Lidya için de çok detaylı konuşulmasa bile, Lidyalıların Perslerle olan Sardes Savaşı'nda 40 bini aşan yaya askerin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴⁰ Bunun her ne kadar çoğu paralı asker¹⁴¹ olsa bile Lidya krallığının cidden büyük hacimli bir piyade varlığına sahip olduğunu göstermektedir.

---

¹³⁶Salvini, 2006: 50.

¹³⁷Salvini, 2006: 70.

¹³⁸Salvini, 2006: 75.

¹³⁹Akurgal, 1982: 232.

¹⁴⁰Sevin, 1982: 255.

¹⁴¹Heredot, 2006: 44.

4.2.3. At yetiştiriciliği

Atın kullanımı M.Ö. 2.bin yıldan beri bilinmekteydi. Taş Devri insanı, atları, üzerine binmek ya da arabaya koşmak yerine etini yemek için avlamaktaydı. Çünkü o dönemdeki atlar sırtında bir insan taşıyamayacak kadar güçsüzdü ve insanlar da atı bağlayıp çektirebilecekleri arabaları henüz icat etmemişlerdi. Anadolu’da ise Hititlerin atlarla ilgili bilgileri Mitanni- Hurrilerinden almış oldukları söylenir. Bunun dayanağı ise, at yetiştiriciliğiyle ilgili, bilinen en eski yazılı kaynak olarak bilinen ve bir Hurilinin yazdığı Kikkuli Metni’dir. Kikkuli, bir at uzmanı olarak tanınmaktadır. M.Ö. 1345 yıllarında Hitit kralı ikinci Supililiuma’nın baş seyis olan Kikkuli kendi idman sistemini kayıt etmiştir. Onun yöntemleri sayesinde Hititler Mısırlılara kafa tutacak kadar büyük bir güce kavuşmuşlardı. Bu metinden bir Hitit kralının, at yetiştirme ve binicilik uzmanı bir Hurriyi kendi atlarını çağın en yeni bilgilerine göre eğitmek üzere Mitanni’den getirdiği sonucu çıkar. Ancak bu, at yetiştiriciliğinin Hititler ya da Hurrilerin icat ettiği gibi bir yargıya varılmasına elbette yetmez. İlk biniciler de elbette bu iki ulustan değildi. Bu konuda bütün belirtiler araştırmacıyı daha Doğu’ya Asya’nın içlerine doğru götürmektedir.¹⁴² Kikkuli, atların hızını artırabilmek için atlara eziyet edercesine bir eğitim uygulamaktaydı. Esasında atın fizyolojik yapısı arabaya koşulmak için uygun değildir. Zira at, yan yan yürür. Arka ve ön ayakları hizalı değildir, hatta yana doğru kayar. Bu nedenle ilk iş olarak atlara düz yürümeleri öğretilir. Düz yürüyünce de doğal olarak ağırlıklarını öne verirler. Böylelikle binek ya da koşum hayvanı olarak kullanılacak atlara ağırlığı arkaya vermeleri öğretilir. Ayrıca ata, dizginler yoluyla iletilen komutları algılaması kendini kasmadan yumuşakça yerine getirmesi öğretilir. Atlar son derece hassas ve ürkek hayvanlardır. Bu nedenle arabacı hayvanla arasında bir güven ilişkisi kurmalıdır. At, sürücüsüne ve onun vereceği komut ya da yönlendirmelere tümüyle güvенеbileceğini hissetmelidir. Zor kullanarak da at yetiştirilebilir elbette. Ancak yanlış duruş ve kasılmalar nedeniyle hayvanın kasları, sinirleri ve oynak yerleri kısa zamanda aşınır. Atın eğitimine, çok erken değil üç ya da en iyisi dört yaşında başlanmalıdır. Uygulanacak günlük ders programı uygun bir şekilde saptanmalı ve araya molalar konmalıdır. Alıştırılmalar sürekli tekrarlanmalı ama ara sıra değişiklik yapılmalıdır. Kısacası, at yetiştiriciliğinde başarılı olmak isteyen iyi bir eğitici,

¹⁴² Ceram , 2002 : 106.

fizyolojik bilgi ve psikolojik duyarlılığın yanı sıra, kurallara uygun bir ders planına ila sahip olmalıdır.¹⁴³

İşte Kikkuli metninde yer alan ana program budur. Kikkuli metninde 184 günlük bir program öngörülmüştür. Burada; değişik konumlardan dörtnala koşmak, tırıs adımdan dörtnala geçmek ya da tersi, sol ve sağa doğru dörtnala koşmak ve daha da önemlisi, her iki tarafa doğru aniden yön değiştirmek, çeyrek, yarım ya da tam daire şeklinde koşmak gibi eğitim konuları ele alınmıştır. Bu sistemde binicisiz atları bir lider at veya araba ile tırıs, yavaş dörtnal ve hızlı dörtnalda koşturmak ve İnterval idmanlara¹⁴⁴ tabi tutmakta dahildir. Belirli dinlenme günleriyle beraber atlar bazen günde üç defa idmana çıkartılıyordu. İlk iki idman, devrelerde güçlü bacaklar ve güçlü bir kalp hedeflemektedir. Üçüncü devrede ise kasları işe göre şartlandırma devresiydi. İdman içerisinde nabızı kısmen düşürmek için dinlenme aralıklar bırakılırdı . Yüzme dahil 3-5 interval ve intervalların arasında dinlemeler ile yapılırdı. Kikkulinin yöntemi atın ne zaman vücutsal ve ruhsal olarak hazır olduğunu belirlemektedir. Bu yöntem "Culling Process" olarak bilinen ve bir performans atın yeterliliği belirleyen yöntem olarak tarif etmektedir. "Culling Process" yöntemi, sürekli solunum hastalığına eğilimli olan atların ayıklanmasında kullanılmaktadır. İdman sürecinde, onbirinci ve yirminci günlerde, ahırın tüm çatlakları tıkattırılır ve atlar ahırda durmak zorunda bırakılırlardı. Bunun sonucu ahırda ki toz, mantar sporları ve amonyak seviyelerini artmaktadır. Bu sayede atlarda daha önce belirlenemeyen solunum hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Hititler, savaş mevsiminde arabaları çekecek ve savaş alanında iyi manevra yapacak atlara ihtiyaç duymaktaydılar. Savaş alanlarına uzanan mesafeler ise bir hayli uzaktı. İşte Kikkuli, atlara bu durumlar için bir program yapmış ve hangi günlerde tuz veya yem yerine malt verilmesi gerektiğini belirlemişti. Ayrıca atları günde 3–4 defa yemlendirmeyi öğütüyordu. Kikkuli bunun için her öğün için gereken miktarı şöyle belirlemiştir:

¹⁴³ Brandau v.d, 2004: 238-39.

¹⁴⁴ İnterval idman, şiddeti önceden belirlenmiş alıştırmaları belirli yüklenme ve dinlenme aralıkları düzenleyen antreman çeşididir.

	Sabah	Öğle	Akşam	Gece
Yulaf	1 Upnu	2 Upnu	2 Upnu	Yok
Arpa	2 Upnu	2 Upnu	1 Upnu	Yok
Kurutulmuş Ot	1 Upnu	3 Upnu	4 Upnu	İstediği Kadar

Üstteki temel yemlemenin birçok çeşidi mevcuttur. Bazen atlara yağ ve el ile koparılmış otlar yedirilirdi. Yağ her zaman yüzme idmanlarından sonra verilirdi.¹⁴⁵ Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki, İlkçağ Anadolu devletlerinin ordularında bir savaş aracı olarak kullanılan at, çok ciddi bir bilinçle eğitilmekteydi. Her ne kadar genel kanı, atçılık kültürünün Hint-Ari köklerine işaret etse de, Frank Starke bu tarz özgün at yetiştiriciliğini Anadolu ve Önyasya uluslarının ortak kültür birikimi olduğu düşüncesini ileri sürer.¹⁴⁶

4.2.4. Savaş Arabaları

Savaş arabalarının sürücüleri, tahtları yıkıp, kendi hanedanlıklarını kurmak için ortaya çıktıkları zaman, düşmanlarının istihkâmlarının pek azı direnebildi.¹⁴⁷ Bu büyük hamle ve yarattığı politik –askeri kırılmayı yaratan araç ve bunu örgütlenmesi nasıl ortaya çıktı?

İnsanoğlunun hayvanları binek ve arabaya koşulu olarak kullanmaya başlaması M.Ö. 4 bin yıllarında ren geyikleri ve öküzlerle başlamış daha sonra sıra ata gelmiştir. Burada konuyu doğrudan ilgilendiren ise, atın gerek arabaya koşulu olarak gerekse de doğrudan bir savaş aracı biçiminde kullanılmasıdır. Arabanın kullanımı serüveni Eski Çağlarda ilk olarak Sümer kenti Uruk'ta M.Ö. 4. binden kalma resim-yazıda izlenebilir.

¹⁴⁵ <http://getmeahorseor2.googlepages.com/kikkuli.html> : 01.06.2008

¹⁴⁶ Brandau v.d, 2004: 241.

¹⁴⁷ Keegan, 1995 : 239.

Burada, kızıktan, tekerlekli kızağa geçiş oldukça düz bir çizgi üzerinde açıkça gösterilmiştir. M.Ö. 3. bine ait olan ünlü Ur Sancağı'nda ise dört yaban eşeğinin çektiği dört tekerlekli aracın üzerinde kralın bulunduğu ve balta, kılıç, mızrak gibi savaş silahlarını kullanacağı bir platformun yer aldığı görülmektedir. İki parçalı tahta tekerlekli bu araç, tek parça tekerlekli prototipten gelişmiştir. Ayrıca bu, Sümerler'in yaban eşeklerinin öküzlerden daha hızlı ve canlı hareket ettiklerini algıladıklarını anlatmaktadır. M.Ö. 2. binlerde evcilleştirilmiş atlar artık yenmekten başka yük hayvanı olarak da kullanılmıştır. Bir atı yük çekmeye uygun bir şekilde bağlamak için insanlar herhalde epey uğraşmışlardır. Atı yönetmek ve yürüyüş hızını değiştirmek için ağzına vurulan gem, atın başını boyun bantına doğru atmasına ve soluğunun kesilmesine neden olduğu için adımlarını da ağırlaştırıyordu.¹⁴⁸ Dolayısıyla atların yapısal olarak ağır yük arabalarını ve tarlada sabanları çekmeye uygun olmadığı anlaşılınca, atların çekeceği hafif arabalar ortaya çıktı. Tarihte “*chariot*” olarak bilinen savaş arabaları, hızlı ve gösterişli yapısıyla Mezopotamya'ya kadar tüm uygarlıkları kaplamıştır. “*Ortaya çıkan yeni unsur, yeni bir itici gücün sağladığı hızdır ve antik çağlardaki küçük atların durumunda ancak hafiflik ve yeni bir geri çekimin birlikte kullanımı ile elde edilir. Yapı mühendisliği açısından disk-tekerlekli öküz arabaları ağır, yavaş ve tahtadan yapılma nesnelerdir, savaş arabaları ise hızlıdır, hafif ahşaptan imal edilmiş olup bölmeli ve çember tekerleklidir. Bu arabaların ortaya çıkışı savaş sisteminde bir devrim yaratmıştır, öyleki insanların ulaşım hızı birdenbire on katına çıkmıştı. Öküzlerin çektiği arabaların hızı saatte 3 kilometreydi ve yaklaşık 17 kilo gelen ve bir çift midillinin çektiği eski Mısır savaş arabaları ise bu hızı saatte 32 kilometreye çıkarmıştır.*” (Keegan, 1995: 244) Savaş arabalarının varlığı belki de İlkçağın en önemli askeri olgusudur. Bu savaş araçlarının ortaya çıkışı iki uygarlık ögesine dayanır. Birisi atın etkin kullanımı, bir diğeri de savaş meydanında hızlı ve etkin manevra yapabilecek arabanın mekanik düzeneğinin yaratılmasıdır. Öyleki, savaş arabalarının tekerlek, şasi, metal bağlantılarının kökeni uygarlıkta idi; tarım ve inşaat işlerinde kullanılmak üzere yapılan daha kaba modellerden gelişmişti. Bu uygarlığa ulaşmamış kavimlerin bunu edinebilmesi zordu. Gerçi atın evcilleştirilmesinin Asya'lı kavimlere ait olduğunun kabulünden yola çıkılarak savaş arabasının mucitlerinin de Huriler olduğu ve Hurilerden de Kuzey İran üzerinden Altaylara dek uzanan bir hatta aranması

---

¹⁴⁸ Keegan, 1995: 244.

akla yatkın görünmüştür.¹⁴⁹ Savaş arabalı toplumların kimliklerinin açıkça bilinmemesinin nedeni, savunmada kalmak yerine sürekli saldırmayı tercih etmeleriydi. Fetihçilerdi fakat kendi kültürleri içinden bir uygarlık geliştirmek yerine, yenildikleri düşmanlarının geleneklerini kabullenerek gelişmeye çalışmışlardır. Bu nedenden dolayı savaş arabalıların her tarafta estirdiği savaş fırtınası kısa süreli olmak zorunda kalmıştır. Keegan, savaş arabasının etkin ve ideal biçimde Asurlular tarafından kullanıldığını, Hititlerin ve Mısırlıların bu konuda iptidai kaldıklarını iddia ediyorsa da, Hititler için bu savın çok yüzeysel kaldığı söylenebilir. Hititlerin savaşçılığı ve Ön Asya'daki başarıları ile adeta savaş arabaları özdeşleşmiştir. Hitit seferlerine bakıldığında, temel silahlarının savaş arabaları olduğu açıkça kendisini gösterir. Aynı biçimde Urartu resimlerinde de savaş arabalarının etkin bir biçimde kullanıldığı görünüyor. Fakat Urartularda, Friglerde ve Lidyalılarda savaş arabalarının yanı sıra süvari güçlerinin de varolduğu bilinmektedir.

Savaş arabalarının teknik özelliklerine bakıldığında, yükte hafif ve manevrada hızlı bir savaş arabası ideal bir savaş aygıtı olarak karşımıza çıkar. Arabanın gövdesi deri kaplı ahşap bir kasadan oluşurdu. Bu kasa üzerinde çubuklu ahşap tekerlerin döndüğü geniş bir mil üzerine oturtulmuştu. Gövdenin alt kısmından geçen bir sırığın her iki yanına birer at koşuluyordu. Hititlerin arabalı savaşlardaki üstünlüğü bu silaha sahip olmalarında değil temel modeli kendi amaçlarına uygun uyarlama başarılarında yatıyordu.¹⁵⁰ Savaş arabasının etkinliği için başta belirttiğimiz gibi hız ve manevra kabiliyeti en önemli unsurlardı. O nedenle savaş arabaları tek bir adamın taşıyabileceği kadar hafifti. Sadece, çok yıpranan tekerler oldukça sağlam yapıldı.¹⁵¹ Zira düşmana karşı savaş alanında öldürücü darbeyi vuracak olan savaş arabaları birliğiydi. Hititlerin savaş arabaları düzenli bir hücumla piyade hatlarını yarıp geçebilecek ağır donanımlı bir durumdaydı. Anadolu tarzı savaş arabalarının üç kişiyi barındıran hafif ve küçük boyutta olup iki atla çekilebilen kasaları vardır. Örneğin Urartu topraklarının, Doğu Anadolu'nun yüksek yaylasının engebeli ve dağlık arazisi üzerinde yer almasına bakarak, burada dört atla çekilen arabalara kıyasla daha küçük kasalı ve daha kolay manevra yapabilme yeteneğine sahip iki atla çekilen arabaların kullanılmasının daha elverişli olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın, Mezopotamya'nın engebesiz düz ve geniş

¹⁴⁹ Keegan, 1995: 258.

¹⁵⁰ Macqueen, 2001: 63.

¹⁵¹ Brandau v.d, 2004: 237.

toprakları daha büyük kasalı olup dört atla çekilen arabaların manevra yapabilmesine olanak sağlamaktaydı. Buna paralel olarak Merkezi Orta Anadolu olan ve çok yüksek dağların bulunmadığı geniş topraklara yayılan Frig'lerin de dört atlı arabalar kullanması da bu nedenden kaynaklanmıştır.¹⁵²

Bu durum göz önüne alınarak, arabaların asıl öldürücü silahı yakın mesafede etkili saplama mızrağı olmuştu. Mızrak, milin arka uç yerinde gövdenin ortasına tutturulmuştu.¹⁵³ Savaş arabalarının teknik yapısı genel olarak birbirine benzemekle birlikte, kasa, tekerlek, dingil gibi temel aksamları ve çekiliş, koşumlama ve kontrol etme mekanizmaları, koşum takımları ile süslemeleri olmak üzere işlevsel özellikleri çeşitli devletlere ve ayrıca tarihsel gelişim sürecine göre az da olsa bazı farklılıklar göstermektedir. Standartlaştırılacak olursa M.Ö. 9. yüzyıl Anadolu arabalarının kasası "D" biçimli bir taban planına sahip dikdörtgenimsi kasalardır. Bu doğrultuda, Urartu, Geç Hitit ve Frigya dönemi savaş arabalarının kasaları küçük ve hafif dikdörtgenimsi yani Anadolu tarzında olup "D" taban planlıdır. Aslında Frigler dikdörtgen tabanlı kasaya sahip iken sonradan komşuları Lidya ve İyonyalılardan etkilenerek Batı Anadolu'nun "Önü Yüksek" ve "D" taban planı arabalarını anımsatan arabalar kullanmaya başlamışlardır. Arabalarda kasanın sağ arka tarafında dışarıya meyilli bir mızrak ve kasanın tam ortasında bir kalkan, bunun yanında yan panelde de bir ya da iki tane okluk asılı durmaktadır. Arkada görülen mızrak Urartularda yalnızca resmi törenlerde kullanılmıştır. Çünkü bu mızrak, savaş alanında geriye ok atışında bir engel teşkil ettiğinden yalnızca resmi törenlerde kullanılagelmiştir. Anadolu arabalarının standart tarzından olmak üzere yan panellerinin üst kenarı hemen hemen düz olması, onu Asurlularınkinden kolayca ayırt edilmesine olanak tanır.¹⁵⁴ Savaş arabalarını savaş alanında ölümcül bir aygıtı çeviren ve belki savaşların kaderini belirleyen özelliğin arabanın manevra ve hız kabiliyeti olduğu belirtilmişti. İşte arabaya bu niteliği bahşeden en önemli mekanik aksamı dingilidir. Burada da Anadolu tarzı savaş arabasının kendine özgü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Gerçi M.Ö. I. binin ilk yarısında Anadolu ve tüm Önasya ülkelerinde kullanılan arabaların dingilleri sabittir ve üzerlerinde dönen tekerleklerle hareket etmektedirler. Fakat zaman içerisinde oluşan değişimle, M.Ö. II.

¹⁵² Serhan Gündüz, (2000) : *M.Ö.I.Binin İlk Yarısında Anadolu Tasvir Sanatında Arabalar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: *Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji Anabilim Dalı* s.247

¹⁵³ Macqueen, 2001: 64.

¹⁵⁴ Gündüz, 2000: 238–239.

Binin ikinci yansına ait Hitit arabalarında dingilin, kasanın tabanının alt orta kısmından biraz önde yer aldığı ve M.Ö. I. binin başlangıcındaki Geç Hitit araba tasvirlerinde bu geleneğe kısmen uyularak dingilin kasanın tabanının alt orta kısmına tutturulduğu görülür. M.Ö. I. binin ilk yarısında Urartu, Frig ve çağdaşları Asur arabalarında ise dingil her zaman araba kasasının en arka kısmında yer almaktaydı. Dingilin kasanın arka kısmında yer alması aracın dengesini daha iyi sağlayacağından, Anadolu devletlerince uygulanan bu düzen daha ileri bir teknik olarak görülür. Mezopotamya'nın kudretli imparatorluğu Asur bile Suriye'yi işgali sonucunda, buradaki Hititlerden etkilenecek, dingili diğer Anadolu kültürlerinde olduğu gibi, kasanın en arka alt kısmına yerleştirmiştir.¹⁵⁵ Arabaların mekanik yapısının yanında diğer bir önemli ögesi de kuşkusuz arabayı çeken atlardır. Savaş arabalarında koşum atlarının arabaya koşulması ile ilgili sistem, M.Ö. I. binin ilk yarısında gelişme göstermiş ve zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. Bu çağda Anadolu dahil tüm Önasya'da, Kıta Yunanistan ve Ege adalarında iki veya dört atla çekilen arabalar kullanılmıştır. Anadolu'da Urartu arabaları, bir örnek hariç, her zaman iki atla çekilir gösterilirken, Frig arabalarının, çağdaşı Asurlulara ve Keldanilere ve Doğu Akdeniz ülkelerine ait arabalar gibi, dört atla çekildikleri görülmektedir. Geç Hitit arabalarının tek atlı olarak betimlenmesine karşın, diğer tüm kanıtlar iki atla çekildiklerini göstermektedir. Anadolu betimlerinde üç atlı arabalara rastlanmazken, Asur'da ve kıta Yunanistan'da ise yüzyılda üç atlı arabalar görülmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki M.Ö. I. binin ilk yansında M.Ö. 9. yüzyıl ile erken M.Ö. 8. yüzyılda arabalar iki veya dört atla çekiliyor olsa bile, her koşul altında, bu atlardan sadece ikisi boyunduruğa koşulmaktadır.¹⁵⁶ Bu boyunduruk sistemi çok hayati önem taşır. Zira arabaya devinimi verecek hayvanların gücünün arabayla bağlantısı bu sisteme bağlıdır. İncelediğinde, kullanılan ve atların boynu için üzerinde bir kavis bulunan sabit boyunduruk tipi, dört atın da boyunduruğa koşulmasını olanaklı kılmıştır. Bu yeni boyunduruk tipi hayvanların düzgün ve uyumlu adım atmasına ve ayrıca çekiş gücünün artmasına yardımcı olduğundan, M.Ö. 9. yüzyıl boyunduruklarının kullanıldığı koşumlamaya göre daha gelişmiş bir koşumlama sistemidir. Anadolu koşum atlarının baş kısmında yer alan kayışlar ise "başlık" elemanları olarak adlandırılmakta ve başlık kayışı, yanak kayışları ve gırtlak kayışından oluşmaktadır. Ayrıca başlık sistemi içinde ek olarak bir kaş bandı ve burun bandı da

¹⁵⁵ Gündüz, 2000: 241.

¹⁵⁶ Gündüz, 2000: 243.

kullanılmaktadır.¹⁵⁷ Tabii sadece koşum takımı değil, hem süsleme hem de koruyucu fonksiyonu bulunan aparatlara dahil olmak üzere Urartu ve Geç Hitit savaş arabalarına ait göz siperlikleri, alınlıklar, boyunluklar, göğüs plakaları, sorguçlar ve çingiraklar, at giysileri ve miğferler de bulunmaktadır. Bu aparatlar, doğal olarak kültürlere göre çeşitli biçim ve dekorasyonda yapılarak kullanılmıştır.¹⁵⁸ Savaş arabaları savaş alanının fırtınalı ortamında sadece hızlı ve gösterişli bir araca olarak yer olmayacaktı kuşkusuz. Arabalar her ne kadar düşman piyadesi üzerinde korkutucu bir özelliğe sahipse de, hem piyadeler ve hem de düşmanın savaş arabaları tarafından saldırıya uğrayıp saf dışı bırakılma tehdidi altında hareket etmekteydiler. Bu nedenle manevra kabiliyeti yanında bir güvenlik sistemine de gereksinimleri vardı. Özellikle arabaların canlı kısmı olan hareket verici kaynağı atlar, düşmanın arabayı saf dışı bırakmak için hamle yapacağı zayıf yanını oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda, örneğin Urartularda at miğferi ise atın sadece başını değil, tüm yüzünü de örtmekle ve sadece gözlerini açıkta bırakmakla savaşlarda daha etkin bir koruma işlevi görmektedir. Bu miğfer, antik çağda Önasya'da bilinen en erken tarihli at miğferi olarak önem taşımaktadır. At giysileri ise Urartular'a ait tek bir araba tasvirinde, Geç Hititler'e ait sadece Sakçagözü araba tasvirinde, Anadolu dışında ise Asur ve Kıbrıs tasvirlerinde de görülmektedir. Dekoratif amaçla kullanıldıkları gibi, tasvirlerde çeşitli motiflerle bezeli görülen bu örtülerin zırhlı bir at elbisesi olabilir ve büyük olasılıkla atları koruyucu bir işlevi vardır.¹⁵⁹ Urartu savaş arabalarının kendisine özgü bir biçimlenmesi de vardı. Urartu arabaları altı ya da sekiz ispitli orta boy tekerlekler, boyunduruk çiçek, tomurcuk veya kılıç kabzası motifleriyle süslenmiş ve bazen de araba arkasında mızrak yer alır. Ekseriyetle iki at tarafından çekilen iki binicili bir arabadır bu. Urartular, koşum biçimlerinde de Asur'u örnek almışlardı. Koşum takımı gem, at boynunu tasma gibi kuşatan kemer ve karın kuşağından ibaretti.¹⁶⁰

Bu tablo ile birlikte ortaya teknik bakımdan detaylı bir savaş aygıtı çıkmaktadır. Bu gibi teknik özellikleri tespit edildikten sonra arabaların savaş etkinliğine bakıldığında, Hitit savaş arabasında, bir sürücü ile ok ve mızrak donanımlı bir savaşçıdan oluşan iki kişilik mürettebat görülmektedir. Örnek olarak Kadeş Savaşı ele

¹⁵⁷ Gündüz, 2000: 45.

¹⁵⁸ Gündüz, 2000: 246.

¹⁵⁹ Gündüz, 2000: 247.

¹⁶⁰ Yermukhamedova, 2005: 145.

alındığında, Mısır arabalarında biri arabacı, diğeri savaşçı olmak üzere iki kişi bulunurken Hitit arabalarının mürettebatı üç kişiden kurulu olduğunu anlaşılr. Bunlardan biri arabayı kullanmakta, diğeri onu taşıdığı kalkan yardımıyla korumakta, üçüncü kişi ise, ok ve mızrakla savaşmaktadır. Yalnız, Geç Hitit Devletlerinde ise arabalarda, İmparatorluk dönemindekilerin aksine, üç asker değil, iki asker bulunuyordu.¹⁶¹ Savaşçının okluğunda otuz kadar ok bulunmaktadır. Kalkanlar ya dikdörtgen ya da dik tutulmuş çifte balta biçimindedir. Arabaların üç kişiden oluşan bir mürettebata sahip olması, özellikle yakın dövüşte, Hititler'e herhalde belirli bir üstünlük sağlıyordu.¹⁶² Savaş arabalarının savaş alanındaki durumunu Cream şöyle betimlemiştir: *“Sarı toz bulutları içinde karşıdan fırtına gibi gelen bu süvari ordusu karşısında kişneyen atlar, haykıran insanlar ve parıltıları göz kamaştırın arabalardan oluşan bu görüntü karşısında piyadenin en sağlam cephesi dahi göçüyordu. İlk saldırıda dağılmayıp direnen asker, baş döndürücü hızlarıyla dolanıp duran savaş arabalarının arasında kalmanın dehşetini tanıyacak, üzerine yağın okları, nallar altında parçalanın insanları görecektir; dönüp duran bu hercümercin içinde belki arabalar parçalanacak, ama her parçası birini yaralayacak, belki atlar mızraklanıp devrilecek ama devrilirken birkaç savaşçıyı da altına alıp ezecektir.”* (Ceram, 2002: 107) Cream'ın edebi biçimde betimlediği bu tablo, eskiçağın savaş meydanlarında savaş arabalarının konumunu, düşman askerleri üzerindeki maddi ve psikolojik etkisini çok iyi ifade etmektedir. Yine Urartuların yazıtlardan öğrenilen ilk askeri başarıları, özellikle savaş arabalarının kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. İspuini ve Minua'nın Transkafkasyaya karşı gerçekleştirdikleri seferler ve Urumiye gölü güneyindeki bereketli bölgelere yönelik harekâtlar bu bağlamda düşünülmelidir.¹⁶³ Savaş alanındaki etkinliği yadsınamayan savaş arabalarının Lidya ve Frigya krallıklarının, İç Anadolu'ya doğru yayılma hamlesinde de etkin şekilde kullanıldığı açıktır. Frig tümülüslerinde piyadelerle birlikte betimlenen savaş arabası resmi Frig ordusunda da bu güçlü savaş aracının varlığı konusunda sağlam bir kanıttır. Hititlerde bildiğimiz kadarıyla kral Anitta döneminde orduda 40 adet savaş arabası varken, III. Hattuşili bir seferinde 120 savaş arabası ile düşman üzerine gittiğini anlatır.¹⁶⁴ Kadeş savaşında 3500 savaş arabası bulunmaktadır. Dolayısıyla bu güç, dört nala koşın 7000 at ve 10.500 iyi donanımlı savaş arabası

¹⁶¹ Akurgal 1982: 132.

¹⁶² Akurgal 1982: 62.

¹⁶³ Salvini, 2006: 188.

¹⁶⁴ Alp, 2001: 137.

mürettebatı olan savaşçı demektir.¹⁶⁵ Savaş arabaları, Anadolu krallıklarının çok uzak mesafelere sefer yapabilmelerine olanak sağlamıştır. Hititlerin Kızılırmak'tan binlerce kilometre ötede Kadeş'e ya da Babil'e yaptığı seferleri düşünürsek bu daha iyi anlaşılabilir. Hitit ordusunun galip geldiği Kadeş Savaşı'nda, Hitit ordusunda 3500 araba bulunduğu söylenirse saldırı alanının en az 8 kilometre olması gerekir. Hiçbir koruyucu zırhlı olmayan yaya askerlerin, 100–200 metre uzağında daireler çizen biri sürücü diğeri okçu birisi de koruyucu üç kişiden oluşan savaş arabası ekibi dakikada altı kişiyi vurabilirdi. On araba on dakikada beşyüzden fazla yaralıya neden olabilirdi. Herhangi bir manevradan kurtulamayan Mısır askerlerinin iki seçeneği kalıyordu geriye: Kaçıp kurtulmak ya da teslim olmak. Urartuların da Asurlularla egemenlik mücadelesi uğruna sürekli yaptığı savaşlarda bunu görebiliriz. Örneğin Sargon'un Urartular'la yaptığı son savaş açıkça şövalyeliğin izlerini taşıyordu. Urartu kralı Rusa, Asurlular'la çarpışmak için onlara meydan okuyucu bir ileti göndermişti. Arabalı savaşçılar belki daha sonraki süvariler gibi, çıkan çatışmaların kendi aralarında çözülmesinin doğru olacağını anlamaya başlamışlardı. Piyadeler ve diğerleri arkalarında toplanıp, zafer kazanıldığı takdirde ganimetleri ele geçiriyorlar, kaybedildiği takdirde sonuçlarına katlanıyorlardı.¹⁶⁶ Yine bir Urartu zafer sahnesini taşıyan tunç Urartu diskinin yorumlanmasını Mirjo Salvini şöyle yapmaktadır : “*Bunların arasındaki dört dövüş sahnesinin her biri iki saldıran (Urartu) ve bir de bunlar tarafından etrafi çevrilmiş kaçan (düşman) bir diğeri arabadan oluşur. Yukarı yarıdaki figürler kutsal ağaca doğru yönelmekte ve her iki yanda kaçmakta olan birer atlı kovalıyor gibidir. Alt yarıdaki arabalar ise kutsal ağaçtan uzaklaşmakta ve yalvarır bir el hareketi yapan ayakta duran bir adama doğru hareket etmektedir. Bu erkekte birinin miğferi bir okla delinmiştir. Yenilen saldırgan ve yenilen düşmanın durumları resmi bölen bir unsur olarak kutsal ağaç, savaş arabalarının donanımını ve kompozisyonunun kendisi tamamen II. Asurnasirpal ve III. Salmanassar dönemlerindeki Asur örneklerinin esaslarına uymaktadır.*” (Salvini, 2006: 185–186) Urartularda I.Argiştî döneminde ilk kez ortaya çıkan savaş arabalarının kullanımına bir başka örnek de, Urartuların önemli başkomutanlarından Kakkadanu Şarruk'un bir kaynaktan bahsederken kullandığı : “*Krallar kralı Menua'nın desteğini alan Şarruk, büyük orduyu topladı. Orduyu ayırdı ; 'arabalılar' dedi, 'süvariler' dedi, 'piyadeler' dedi...Ve arabalılar*

¹⁶⁵ Brandau v.d, 2004: 236.

¹⁶⁶ Keegan, 1995 : 264.

oldu, süvariler oldu, piyadeler oldu.” ifadesidir. Kakkadanu, şiirsel bir anlatımla Urartu ordusundaki savaş arabalarının varlığıyla ilgili şu ifadeleri kullanıyor; “ *Üç kişilik arabalılar iki kişilik arabalılardan daha güçlü oldu. Atların ağzına tunç, demir ya da kemikten gem vuruldu.*” (Cabbar vd, 2006: 6) Urartularda savaş arabasının ordudaki konumuna baktığımızda bir örnek olarak Urumiye seferine yaklaşık yüz altı savaş arabasının yollandığı söylenirse bu konuda bir fikir edinilebilir¹⁶⁷ Savaş arabalarının savaş alanındaki bu konumundan sonra ordudaki yerine baktığımızda, yalnızca manevra yeteneği bakımından değil, konumsal olarak ta seçkin bir birlik olduğunu görmekteyiz. Her şeyden önce atların sadece savaş için hız, güç ve dayanıklılık kazanmaları için değil, yüzlerce kilometrelik çetin bir yolculuktan sonra, nihayet savaş başladığında, yine azami kapasitede performans gösterecek dirence sahip olmaları için de eğitilmeleri gerekiyordu. Orijinal Hitit arabasında iki kişilik mürettebat – bir sürücü, bir de ok ve yay taşıyan savaşçı- vardı. 1274 teki Kadeş Savaşıyla bu sayı, Mısır savaş sahnesi kabartmalarında resmedildiği gibi üçe çıktı. Arabadaki üçüncü kişi, üçüncü kişiyi koruyan bir kalkan taşıyordu. İki tekerlekli savaş arabalarının etkili kullanımı, hem adamlar hem de atlar için sıkı bir eğitim programı gerektirirdi. Hitit ethosundan profesyonel bir birlik yaratıldı. Atların ithali, yetiştirilmesi ve eğitilmesi, maliyetli ve zaman isteyen bir uygulamaydı.¹⁶⁸ Hititlerde soyluların çoğu aynı zamanda büyük toprak sahibiydi, bu topraklar onlara genellikle kral tarafından armağan edilir ya da tımar olarak verilirdi. Böylelikle kral onların desteğini sağlama almış oluyordu. Yine bu soylular orduya savaş arabası temin ediyorlardı çünkü böyle pahalı şeyleri ancak zenginler sağlayabilirdi.¹⁶⁹ Savaş arabası birlikleri eğitimliydi ve genelde soylulardan oluşurdu. Bu, Orta Çağ Avrupa’sındaki feodal şövalye birliklerine benzetilirse teknik açıdan yanlış olmaz. Soyluların savaş arabalı birliklerinin içinde de bir ayrışma söz konusudur. Arabalı birliklerin daha elit bir vurucu gücünü oluşturan ve bunların varlığına kanıt olabilecek bir belge, III. Hattuşili dönemine ait bir Hitit kayıdır. Bu kayıta şöyle denilmektedir : “*araba savaşçılarını ve altın (seçme) savaş arabası savaşçılarını hepsini ben yönettim*” (Alp, 2001: 137) Burada vurgulanan “Altın Savaş Arabası” tabiri Hitit ordusundaki seçkin birliği anlatmaktadır. Urartu, Frig ve Lidya için aynı kesinlikte kanıtlar bulunmasa da, hem savaş arabalarının temin yöntemi hem

¹⁶⁷ Yermukhamedova, 2005: 144.

¹⁶⁸ Bryce, 2003: 127.

¹⁶⁹ Brandau v.d, 2004: 89.

de bunların eğitimlerinin varlıklı olayı gerektirmesi, savaş arabalarının seçkin bir savaş sınıfı oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

4.2.5. Süvariler

Eskiçağda savaş arabaları süreç içinde etkinliklerini yitirmeye başladılar. Bunun nedeni atın arabasız olarak süvariliğe elverişli tarzda askeri amaçlarla kullanılmaya başlanmasıdır. Atın kullanımı M.Ö. 2. bin yıldan beri bilinse de, hemen süvarilik biçiminde kullanılmayacaktı. Bilindiği üzere Hitit ordusunda süvari sınıfı bulunmamaktaydı. Ordu atı yalnızca arabalara koşulu biçimde kullanıyordu. Anadolu araba tasvirlerinde özellikle M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda, savaş sahnelerinin betimlendiği tasvirlerde zaman zaman ağır zırhlı süvarilerin de arabalı askerlerle birlikte yer almaya başlaması, yavaş yavaş arabaların savaşlardaki rolünün süvari birlikleri tarafından üstlenilmeye başlandığını göstermektedir. Bunun nedeni muhtemelen, süvari birliklerinin arabalı askerlere kıyasla daha süratli hareket edebilme ve her çeşit arazide faaliyet gösterebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu süreç, savaş araçlarında zaman içerisinde gerçekleştirilen bir gelişmeyi göstermektedir.¹⁷⁰ Atın süvari biçiminde kullanılması ise M.Ö. 8. yüzyılda başlamıştı. Asurlular ağırlıklarını omuzlarına vererek biniyor, hayvanlarla gerekli iletişimi kurabildikleri için hareket halindeyken ok atabiliyorlardı. Belki binicilik yeterince gelişmemişti ama biniciler her an dizginlerini bırakabiliyorlardı. Bir Asur yarı kabartması ikişerli gruplar halinde çalışan atlıları göstermektedir.¹⁷¹ (Bkz. res. 2-a) Keegan, “*Büyük İskender efsanevi atı Boukephalos üzerinde, Dareious'u yendiği zaman, savaş arabalarının çarpışmaya katılmaya başlamasının üzerinden 1500 yıl geçmiş ve yavaş yavaş da eskimeye yüz tutmuşlardı.*” (Keegan, 1995: 266) demektedir. Hititlerde görülmeyen bu süvari sınıfını Demir çağı Anadolu krallıkları olan Urartu, Lidya ve Frigyalılarda görülmektedir. Urartuların önemli başkomutanlarından Kakkadanu Şarruk’un bir kaynakta ordusundan bahsederken kullandığı ifade de “süvariler” diye seslenişini anımsamak gerekir.¹⁷² Urartular iyi at yetiştiren bir ülkeydi. Bu atlar ordunun vurucu gücü olan savaş

¹⁷⁰ Gündüz, 2000: 248.

¹⁷¹ Keegan, 1995: 271.

¹⁷² Cabbar vd, 2006: 6.

arabalarında kullanıldığı gibi süvarilerce de kullanılıyordu. Öyle ki, sıkı bir eğitimden geçen süvariler için zaman zaman at yarışları bile düzenlenmekteydi. Böyle bir yarış sırasında kral Minua'nın Urartu dilinde "kartal" anlamına gelen Arsib isimli atı en uzun mesafeye sıçrayarak yarışı birinci bitirmişti. Urartularda süvari sınıfı o denli güçlüydü ki, komşuları ve rakipleri olan Asur krallığı kimi atlarını ve seyislerini Urartu ülkesinden getirtmek zorunda kalmıştı.¹⁷³ Urartu ordusunun mühim bir bölümü, süvari bölüğü idi. Örneğin kral I. Sarduri'nin ordusunda yaklaşık 10.000 süvari bulunuyordu. Süvari bölüğü donatım şekline göre iki gruba bölünüyordu:

1. Hafif silâhlı süvariler,
2. Ağır silâhlı süvariler.

Hafif süvarinin teçhizatı ok ile yay, ağırın ise mızrak ve kalkandan, bazen da kılıç ve topuzdan ibaretti.¹⁷⁴ Süvari bölüğü ordunun en hareketli parçası olduğundan dolayı muharebenin en katı faktörüydü. Urartu resimlerinde sivri tunç miğferli ve yuvarlak kalkanlı süvariler koşum takımları süslü atlar üzerinde net bir biçimde görülebilir. Savaş arabalarının ardından giden bu süvariler İlkçağ Anadolu devletlerinde ordunun savaş arabalarının yerine yıldızı parlayacak sınıfını oluşturmaktaydı. Heredot, Lidya ordusunu tanımlarken, "*O dönemde Asya'da hiçbir halk yiğitlikte ve güçlülükte Lidyalıların bileğini bükemezdi; at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta biniciydiler.*" (Heredot, 2006: 45) İfadesiyle süvariliklerinden övgüyle bahseder. Yine Heredot, Lidya kralı Krezüs'ün Perslerle yaptığı savaşı anlatırken, "*Kyros, savaş düzenine geçmiş Lidyalıları görünce, bunların atlılarından ürktü.*" (Heredot, 2006: 46) der. Heredot'un beyanına göre Lidya süvarileri Ön Asya'yı istila eden kudretli Pers kralını bile ürkütebilecek donanımdaydı. Heredot, Lidya-Pers savaşını anlatırken daha sonra Medialı Harpagos'un öğüdüyle hareket eden Pers kralının, ikmal birliklerinin develerini süvari haline getirdiğini, arkasına piyade ve onun arkasına atlı birlikleri dizdiğini anlatır. Heredot'un dediğine göre atlar develerden ürkermiş. Böylece Lidya süvari birlikleri atıl kalmış: "*Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce Kroisos'un bütün ümitlerini kırarak tersyüz ettiler. Bu hali gören Lidyalılar hiç de korkuya kapılmadılar, bineklerinden indiler ve yaya olarak yürüdüler*

¹⁷³ Veli Sevin (2007), "Doruktaki Uygarlık Urartu", *National Geographic Dergisi*, Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, sayı: 69, s. 70

¹⁷⁴ Yermukhamedova, 2005: 120.

Persler üzerine. İki tarafında ağır kayıpları oldu. Sonunda Lidyalılar savaş alanından çekildiler ve kale duvarlarının arkasına kapandılar.” (Herodot, 2006: 47) Lidya süvarilerinin donanımlarını somut biçimde betimleyecek bir resim olmamasından dolayı Herodot’un betimlemeleri ile yetinilmelidir. Fakat Lidyalı süvarilerin Lidya halkının düştüğü süslenme tutkusunu en yoğun taşıyan kesim olduğu ve özellikle altın küpeler taktıkları da bilinmektedir.¹⁷⁵

Friglere gelince, Homeros’un onlar hakkında kullandığı ; “ *savaşa girmek için yanıp tutuşan bir topluluk*” (Cabbar vd, 2006: 14) ifadesi, öncelikle Friglerdeki askeri psikoloji hakkında düşünme imkanı vermektedir. Frig ordusunda tıpkı Urartularda olduğu gibi savaş arabası ve piyade yanında üçüncü bir sınıf olarak süvarilerin varlığı da tespit edilebilmektedir. Gordion megaronundaki ahşap kabartma resmindeki ardi ardına giden dört süvari figüründen takip edilebilen Frig süvari donanımı; başlarında sorguçlu miğfer, ellerinde yuvarlak büyük kalkanlar ve uzun mızraklardan oluşmaktadır. Atlarda eğer ve koşum takımı resimde betimlenmemiştir. Bunun yanı sıra süvariliğin ayrılmaz parçası olan çizmeleri de göremiyoruz. Fakat bir Asurlu elçinin Frig erkeklerini tanımlarken kullandığı ; “ *uzun çizmeleri vardır*” (Cabbar vd, 2006: 15) ifadesine dayanılarak, günlük yaşamda giyilen uzun çizmeden süvarilerin de etkin olarak kullandığından bahsedilebilir. Bu noktada Kimmerli bir elçinin Frig süvarilerinin giyimi hakkındaki kaydı, bu çıkarımı doğrulamaktadır. “ *Süvariler başlarına ucu öne sarkık külahlar takıyorlar, küçük yuvarlak kalkanlar ve uzun mızraklar taşıyorlar. Başlarında taşıdıkları külahlar Friglere özgü. Yüksek konçlu çarığa benzer konç giyiyorlar ve çorapları dizlerine kadar çıkıyor. Uçları işlemeli kısa etek giyiyorlar.*” (Cabbar vd, 2006 :15) Kimmerli elçinin tasviri oldukça bilgi verici ve yukarıda resimden yapılan çıkarımların eksik noktalarını da kapatmaya olanak vermektedir. Peki, süvarilik Anadolu’da nasıl ortaya çıkmıştır? Keegan, atlı savaşçılığın Asurdan komşu bozkır kavimlerine yayıldığını ileri sürüyorsa da, bunun tam tersi akla daha yatkındır. İlk atlı kavimler olan bozkır topluluklarından yerleşik Anadolu krallıklarına arabadan bağımsız atlı askerin nüfuzu tarihsel gelişime de uygundur. Özellikle bir bozkır kavmi olan İskitlerin yeni süvari taktikleri ve yeni türde ok ve yay ile Anadolu’da yüz yıl sürecek bir kaos çağı başlatmaları ve Urartu kralı II. Rua’nın

¹⁷⁵ Sevin, 2003 : 283.

sınırlarına dayanan bir başka bozkırlı kavmin yani Kimmerlilerin savaşçıları ordusunda istihdam etmesinin¹⁷⁶ süvariliğin gelişimine olanak vermesi konuyu aydınlatıcı bir çıkarım gibi görünmektedir.

4.3. Ordunun Donanımı

4.3.1. Kıyafetler

İlkçağ Anadolu devletlerinin ordularındaki asker kıyafet ve silahlanması ile ilgili en somut veriler duvar kabartmalarından ve eşyalar üzerindeki resimlerden elde edilebilmektedir. Bu somut verileri destekleyici olarak kaynaklarda geçen ifadeler ve bilhassa silah buluntuları, İlkçağ Anadolu askerlerinin donanımı hakkında diğer konulardan daha fazla kıyas yapabilmeye olanak sağlar. İlk olarak Hitit askerleri bağlamında; Kadeş Savaşı'nda Mısır kaynaklarının betimlediği bir Anadolu'lu savaşçı tipini irdeleyebiliriz. Hitit piyadesinin, Hitit ordusunun temel gücünü yaya askerlerin oluşturduğu elirtilmişti. Mısır kabartmaları üzerinde betimlenen Hitit askerleri ile, Anadolu'daki savaşçı ya da savaş tanrısını gösteren eserlerdeki arasında ilginç farklılıklara bakarak Hitit askerlerinin donanımları hakkında çıkarımlar ve değerlendirmeler yapılabilir. Mısır eserlerinde Hitit yaya askerleri, uzun bir entari giymiş olarak betimlenmişlerdir. Giydikleri bu uzun giysinin kolları ise kısadır. Silah olarak uzun mızraklar kullandıkları görülmektedir. Oysa savaşçı giysilerini en iyi bir biçimde gösteren Boğazköy Kral Kapısı'ndaki yüksek kabartmada, savaşçı tanrı kısa bir eteklik giymiştir. Başında, kulakları ve enseyi koruyan kanatlan bulunan ve hafifçe sivriltilmiş üst ucundan arkaya doğru uzun bir sorguç çıkan bir miğfer vardır. Askerin üzerinde ise , dizlerini açıkta bırakan kemerle tutturulmuş kısa eteklik vardır. Aynı tür bir miğfer ile kısa eteklik, Acemhöyük'te bulunmuş bir banyo kabı üzerine boya ile yapılmış bir insan betiminde de görülmektedir. (Bkz. res. 1-a) Boğazköy'de ortaya çıkarılmış, pişmiş topraktan bir çanakta da, çizilerek yapılmış bir savaşçının başında sorguçlu miğfer ve elinde kılıç bulunmaktadır. Kral Kapısı'ndaki savaşçı tanrının belden

¹⁷⁶ Sevin, 2003: 208.

yukarısı çıplak olarak betimlenmesine karşılık, bunun üzerinde süslü bir giysi ya da zırh vardır. Bedenin alt kesimi, çanağın kırık bölümüne rastladığı için görülmemektedir. Acemhöyük banyo kabındaki insan figürü de kısa kollu bir giysi taşımaktadır. Kral Kapısı'ndaki kabartmanın ayakları çıplak olmasına karşın, ayağında sivri uçlu ayakkabılar bulunmaktadır. Madenden yapılmış bir heykelcilik üzerinde de yine kısa bir eteklik, ayağında ise kısa konçlu çizmeler görülmektedir; göğüs çıplak olarak gösterilmiştir. Gerek bulunduğu yer belli olmayan bu heykelcilik, gerekse Boğazköy'deki kabartma ve çizik- resimli çanak üzerindeki betim ve bunlardan daha eski bir çağa tarihlenmekle beraber, Acemhöyük kabında bulunan avcı figürü, Hitit asker kılığı hakkında yeterli bilgi vermektedir.¹⁷⁷ Geç Hitit çağı devletlerinde de askerlerin sami tipine yaklaştığı görülür. Kargamış kabartmalarında geçen piyadenin donanımı, imparatorluk döneminden farklıdır. Burada sorguçu miğfer ve sırtta asılı yuvarlak kalkan, farklılığın başlıca unsurlarıdır. Fakat beli kemerli kısa tunik ve eldeki mızrak değişmemiştir.¹⁷⁸ Genel bir bakışla kıyafet konusu şöyle değerlendirilebilir; Hitit savaşçıları ya da savaş tanrıları dize kadar inen, kolsuz ve kemerli tunikler taşımaktadırlar. Bazen de üst beden tamamen çıplaktır ve alt beden bir tür zarf etekle örtülmektedir. Fakat bunların dinsel amaçlı idealize edilmiş tasvirler olduğu anlayışı egemendir. Mısır kabartmalarında ise Hitit askerleri aksine topuklarına dek inen uzun ve kısa kollu giysilerle tasvir edilmişlerdir. J.G.Macqueen, Hitit piyadelerinin bu uzun giysilerinin üzerinde pullarla kaplı bir tür zırh taşıdıklarını hatta bu nedenle kalkan taşımadıklarını öne sürmüştür. Ayrıca bu giysisinin ılık güneydoğuda kullanılmak üzere dağıtılan bir tür tropikal giysi ya da hızlı eylem planlandığında yük arabalarında bırakılacak bir palto olduğunu söyler.¹⁷⁹ Burada bir diğer konu da piyadelerin kalkanlarıdır. Hitit kalkanları ahşap bir çerçeveye geçirilmiş deriden oluşmaktaydı ve bel kısmı fazla ince olmayan sekiz biçimindeydi. İmparatorluk döneminde Hitit piyadesinin genelde kalkan taşımaması dikkat çekicidir. Kalkan taşımama piyadenin pullu zırh taşımamasına bağlanmışsa da, kalkan savaş arabalarının vazgeçilmezi konumundadır. Özellikle deniz kavimleri tarafından Anadolu'ya getirilen yuvarlak kalkanı ise daha çok geç Hitit çağı piyadelerinin kendilerinde ayrılmaz bir donanım ögesi olarak görülmektedir.¹⁸⁰ Yukarıda ifade edilen miğfer kavramı da askerin önemli

¹⁷⁷ Akurgal, 1982: 66.

¹⁷⁸ Akurgal, 2005: 213.

¹⁷⁹ Macqueen, 2001: 70.

¹⁸⁰ Macqueen, 2001: 70.

donanımlarından birisi olarak karşımıza çıkar. Boğazköy kral kapısındaki tepesi sivri, ense ve yanakları koruyucu kanatları savaşçının sırtına doğru inen miğferi, yine Boğazköyde bir çanağa çizili resimde de teyit edilebilmektedir. Bu çanaktaki yarım savaşçı figüründe izlenebildiği kadarıyla miğferde; boynuz, sorguç ve uçuşan şeritler, bir ölçüde Ege izi taşımaktadır.¹⁸¹ Bu kafa karıştıran giyisi farklılaşması konusuna en akılcı çözüm, Hitit ordusunun askerlerinin farklı bölgelerden gelmiş olmasının yarattığı renkli durumu olduğudur.

Urartulara bakıldığında, Balavat Kapısı kabartmaları piyadeler hakkında çok somut bilgiler sunmaktadır. (Bkz. res. 9-b) Buradaki asker kıyafeti; sorguçlu miğfer, küçük yuvarlak kalkan, askerin bedenini dizine dek kapatmış bir tunikten oluşmaktadır. Miğfer ve tunik kombinasyonunun Hititlere benzediği açık olduğu gibi Huri etkilerinin de izinden bahsedilmiştir.¹⁸² Urartu askerlerinin M.Ö. 9 asırda Hitit-Hurri askerine benzer bir donanımda iken, daha sonra yani M.Ö. 8. ve 6. asırlarda ise daha çok Asur donanımına uygun bir forma girdiği görülmektedir. Urartu askerleri tören için tunçtan ve üzerinde Tanrı Haldi'ye adanmış yazıt ve figürler bulunan miğferler giyerken, savaş için demir miğfer kullanmışlardır. Biçimsel olarak da, Urartuların sorguçlu ve koni biçimli miğferlerinin imparatorluk ve Geç Hitit dönemi askerleri ile benzerlikler gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Zira sorguçlu miğfer örneklerine Acemhöyük, Boğazköy, Zincirli ve Kargamış da rastlanmıştır. Bir detay olarak vermek gerekirse, Karmir-Blur kazılarında elde edilen Urartu miğferlerinde başa sabitleyici kayışların takılacağı halkalar da görülmektedir.¹⁸³ Urartu askerlerinin Hititlerde olduğu gibi zırh giydikleri de bilinmektedir. Eldeki kanıtlar Urartuların zırhı Asurlulardan öğrendiğini işaret etmektedir. Asurlulardan alınan zırh, iki biçimde kullanılmıştır. Birincisi pullu zırh, ikincisi ise levhalı zırhtır. Hititlerde Boğazköyde ele geçen 6 cm'lik bronz zırh pullarına karşılık Urartuların Karmir-Blur'da bulunan 3 cm'lik tunç zırh pulları kıyaslama yapmak için somut bize veriler sunmaktadır. Yine Urartu askerleri korunma amacıyla tunçtan yapılmış iki tane simetrik levhadan oluşan omuzluk da kullanmışlardır.¹⁸⁴ Urartu askerinin tamamlayıcı aksesuarlarından önemli bir tanesi de

¹⁸¹ Macqueen, 2001: 69.

¹⁸² Yermukhamedova, 2005: 126.

¹⁸³ Yermukhamedova, 2005: 129.

¹⁸⁴ Yermukhamedova, 2005: 132.

kemerdir. Urartu kemerlerinden birisi palto kuşanmak için bele sarılan tipte iken, diğeri sol omuzdan sağ kalçaya doğru çapraz biçimde uzanan omuzdan kullanılan bir kemerdi. Kemerler tunçtan yapılmıştı ve figürler içermekteydi.¹⁸⁵

Asker kıyafeti ile ilgili olarak Frig kaynakları ve resimleri hemen hemen aynı şeyleri söylemektedirler. Bu konuya en sağlam örnek, kaynaklarda Kimmerli bir elçinin betimlemeleri ile Afyon-Tatarlı tümülüsündeki Frig askeri resminin uyumudur. Şöyle der Kimmerli elçi : *“Bir kısım Frig askeri de, gövdelerini örten yuvarlak kalkanlar ve kısa kargılar taşıyorlar, başlarında yanaklıklılı ve sorguçlu miğferler var. Bazen de tüylü, deriden ya da keçeden ucu öne eğik Frig başlıkları takıyorlardı.”*(Cabbar vd, 2006 :15) Yalnız Afyon-Tatarlı’daki resimlerde Frig piyadesinin elinde savaş aracı olarak orak biçimli bir araç daha bulunmaktadır. Buna göre Frig piyadesi buklemi saçları, kısa sakalları ve Lidya tipinde yuvarlak küpesiyle Ege özelliği taşır. Buradaki piyadenin uzun giysileri, köşeleri püsküllü renkli yatay bantlarla bezelidir. Uzun çizmeleri vardır. Herodot, Frig piyade askerlerinin, giyim ve donanım bakımından, Paflagonialılar'a benzediğini bildirir. Frig piyadeleri çoğu defa dizlere kadar çıkan uzun çorap, uçları işlemeli kısa etek, bunun altına ise dize kadar inen dar bir pantolon giyerler. Başlarına bazen tüylü deriden, uç kesimi öne eğik Thrak serpuşları, bazen de sorguçlu ve yanaklıklılı madenî miğfer takarlar, kısa mızrak, hançer ve yuvarlak kalkan taşırlardı.¹⁸⁶

Lidya piyadesi irdelendiğinde, Uşak yöresinde bulunan gümüş alabastron üzerindeki savaşçıları betimleyen resim askerlerin donanımlarının detayları bakımından bir hayli doyurucu bilgi vermektedir. Burada Lidya piyadelerinin, Frig tarzında olduğu gibi sorguçlu ve yalnızca gözleri açıkta bırakan bir miğfer taktığını, mızrak ve yuvarlak kalkan taşıdığını, alt kısımda kısa bir giysi ile birlikte üst kısmı örtücü bir zırh görmekteyiz. Lidya askerinin kıyafeti ile ilgili betimlemelerin elde edilebildiği Uşak yöresine ait gümüş alabastron üzerindeki savaşçı resimleri ile İsinda aslanlı Likya gömü anıtındaki Likya savaşçıları betimleyen kabartmalarda; Likya ve Lidya piyadelerinin giyim formlarını neredeyse aynı olduğunu söylemek uygun bir değerlendirmedir. Buradan hareketle, Lidya savaşçı kıyafetlerinin, Atinalı ve Spartalı savaşçılarla örtüştüğüne bakarak Helen-Ege tarzında şekillendiği ifade edilebilir.

¹⁸⁵Yermukhamedova, 2005: 132.

¹⁸⁶Uçankuş, 2002: 15–16.

4.3.2.Silahlar

Savaş uzmanı John Keegan İlkçağ ordularının silah teknolojisi için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Devletlerin kurulmaya başlandığı ve yerleşik bölgelerin dışında yaşayan savaşçılar tarafından saldırıların düzenlendiği dönemde, savaşlarda kullanılan en önemli araçlar taş, tunç ve atlardı ve hepsi değişik nedenlerden dolayı doğada sınırlı miktarda bulunurlardı. Taşı işlemek çok uzun süren bir iştir. Tunç az bulunan madenlerin alaşımıdır. Atlar ancak dünyanın belirli bölgelerinde yer alan otlaklarda süvari birliklerine yetecek sayıda yetiştirilebilir. Eğer taş, tunç ve at savaşlarda kullanılan tek malzeme olarak kalsaydı, herhangi bir savaşın şiddeti ve hacmi M.Ö. 1. binlerde gerçekleşenlerin düzeyini aşamayacaktı ve büyük nehirlerin bereketli vadilerinde yaşayanların dışında kalan insanlar hayvan yetiştiriciliği ve ilkel çiftçilikten öteye geçemeyeceklerdi.” (Keegan,1995: 357.) Yazarın burada yaptığı değerlendirmede önemli bir unsur olarak ifade ettiği tunç madeni konusundan yola çıkılarak öncelikle madenler değerlendirilirse, silahlar konusuna daha sağlam bir giriş yapılmış olacaktır. Zira, İlkçağ ordularının en can alıcı noktası olan silahları değerlendirmek için öncelikle kullanılan madenlerin niteliğini belirlemek gerekecektir. Bu doğrultuda, ordu kavramının belirmeye başladığı dönemde Anadolu’da silah yapımında kullanıldığını gördüğümüz tunç madeni işlemesi, bizim konumuz olan krallıkların ordularına ulaşmaya değin yerini daha etkin bir silah yaratabilecek demir madenine bırakmıştı. Demir madeninin silah teknolojisinde kullanılması kuşkusuz hem savaşları, hem de savaşlar aracılığı ile politik ve sosyal yapıyı derinden etkiledi. “Dünyanın ılıman iklimli ormanlık bölgelerinde görüntüyü değiştirebilmek ve Tunç Çağı'ndan beri savaşın pahalı teknolojisini tekelinde tutan zengin ve güçlü azınlıkların yaşadığı toprakları ele geçirebilmek için daha başka gereçlere gereksinim vardı. Bu gereksinimi karşılayan demir oldu.” (Keegan,1995: 357.) Demirin ilk kullanıcısı Hititler oldu. Hatta Hitit yayılımının başarısını doğrudan demirin kullanılmasıyla ilişkilendirenler oldu. Tabi bu tek neden olmamakla birlikte silah teknolojisinde ulaşılan üstünlüğün payı da gerçekten büyüktü. Hitit askerlerine baktığımızda, özellikle piyadelere ait türlü silahlar bulunmuştur. Silahlardaki bu çeşitlilik, hem değişik savaş

durumlarına uyum sağlandığına hem de değişik bölgelerden ve bağlı krallıklardan katılımcıların kendi geleneksel silahları ile savaştıklarına işaret eder.¹⁸⁷ İfade edilen bu çeşitliliğinin yanında silahları en genel hatları ile şöyle sınıflamak da mümkündür:

- * Mızrak ve kargılar
- * Orak biçimli palalar
- * Anadolu kökenli düz kılıçlar
- * Hançer benzeri kısa kılıçlar
- * Baltalar
- * Kalkanlar¹⁸⁸

J.G.Macqueen, Hitit piyadesinin ana saldırı silahının, arazinin doğasına göre değiştiğini söylemektedir. Hitit piyadesi, açık alanda düzenli savaşların mümkün olduğu Kuzey Suriye'de, çeşitli yer ve zamanlara özgü phalanks birliklerinin gözde silahı olan uzun mızrakla donanırdı. Piyadeler, ikinci binyıl başlarında mızrak ucunu sapa bağlamak için, kıvrık, bazen ucu "düğmeli" bir pırazvana¹⁸⁹ kullanılır ve sap ucunu bıçak ağzı yüzeyine daha sıkı tutturmak için, ağız üzerine yivler açılırdı. Benzer pırazvanalar büyük çivi benzeri bir madeni parçayı mızrağın diğer ucuna tutturmak için de kullanılırdı. Bunun temel işlevi silahı dengelemektir ama eylem sırasında düşmana saplamaya ya da yürüyüş molalarında toprağa batırmaya da yarıyordu. Binyılın sonlarında daha etkin bir form olan yuvalı mızrak ucu tanıtıldı. Bunun hareket sırasında saptan çıkma olasılığı daha azdı. Anadolu tepelerinde Hitit askeri, orak biçimli olup keskin kenarı kıvrık bıçağın dış tarafında kalan vahşi görümlü palalar da taşırdı. Maden işleme tekniklerinin düz bıçaklı uzun kesici aletler yapabilecek kadar gelişmesi, ikinci binyılın sonlarını bulmuştu. Mısır anıtlarında uzun kılıçlarıyla gösterilen "Deniz Kavimleri"nin çoğunun anavatanını batı Anadolu olarak kabul edersek, bu gelişme söz konusu bölgede gerçekleşmiş olabilir. Ayrıca Hitit savaşçıları yontularda sık rastlanan bir tür kama ya da hançer de taşırdı. Kabzası genellikle hilal biçimli olur ya da belki yalnızca törensel kullanım amacıyla özenle hayvan başlarıyla bezenirdi. Hem kabartmalarda hem de Boğazköy ve Troya'nın gerçek örneklerinde görüldüğü gibi bu silah da genelde hafif kıvrık olurdu. Anadolu'lu maden işçilerinin gözde takviye

¹⁸⁷ Brandau v.d, 2004: 243.

¹⁸⁸ Brandau v.d, 2004: 243.

¹⁸⁹ Pırazvana: kılıç veya bıçak gibi silahların kabza içinde kalan kısmına verilen isim.

yöntemiyle, ağız ortasına flanş dökülmüş düz bıçaklara da rastlanılır, ikinci bin yılın ilk yarısında sap uca perçinlerle tutturulurdu ama sonraları daha gelişkin bir form popüler oldu: Bıçak ve kabza tek parça olarak dökülüyor, ardından kabzanın her iki yanına perçinler ve flanşlı kenarlarla ahşap ya da kemik kakma ekleniyordu. Batı Anadolu'da doğal olarak Ege ve Avrupa etkilerinin izleri vardır; yaprak biçimli bıçağı ve "boynuzlu" tutamağıyla Thermi'de (Midilli adasında küçük bir yerleşme) bulunan bir hançer örnek verilebilir. Ancak bu silahın ortasına dökülen geniş flanş, ithal değil yerli yapım olduğunu düşündürür. Benzer etkilerin doğuya doğru yayılması, İzmir'in doğusunda Karabel'in, Ankara yakınlarında Gavurkalesi'nin ve Yazılıkaya'nın kabartmalarındaki kılıç betimlerinde görülebilir. Birinci binyıl başlarında, güneydoğuda Sinjerli kadar uzağa erişmişlerdi. Birçok kılıç ve hançerin taş, kemik ya da madenden topuzu vardı ve silahların kendisi kaybolduğunda genellikle geriye bunlar kalıyordu.¹⁹⁰

Hitit askerinin taşıdığı bir diğer silah da baltaydı, iki ana biçimi vardı: bir delik yardımıyla sapa sabitlenenler ve yassı ağızları sapta açılan bir yarığa sokularak sabitlenenler. Sap delikli baltaların Anadolu'daki ilk örnekleri, belli ki bu silahların taştan yapılma benzerlerinden evrilmişti ama kısa süre sonra metale özgü biçimler gelişti. Anadolu'da bulunan örneklerin çok farklı bölgelerden etkiler taşıması, ikinci binyılda maden işçiliğinin hayli uluslararası bir nitelik kazandığını ve ustaların ulusal sınırlardan az etkilenen ticaret yolları üzerinde çalıştığını düşündürür. Kültepe'de bulunan ve binyılın ilk yarısına tarihlenen baltalar, bıçağın yuva seviyesinden yükselişle Asur karakteristiği gösterir ve bu yerleşmede Asur ticaret kolonilerinin varlığına bağlanabilir. Ancak sap deliğini çevreleyen kaburgalar, yalnız doğu Anadolu'nun değil Suriye, İran ve kuzey Kafkasya'nın da özelliğidir ve özel bir topluluk unsuruyla doğrudan bağlantılanamaz. Belki de en meşhur saplı balta, Boğazköy Kral Kapısı'ndaki figürün taşıdığıdır. Sapın arkasında görülen sivri çıkıntılar yukarıda söz edilen kaburganın gelişkin biçimidir¹⁹¹ Ancak balta bıçağı, benzeri yalnızca Kafkasya'da görülen bir türdür. Kıvrık ahşap sap ve ucundaki püskül, arkeolojik örneği henüz bulunmamış bir silahı oluşturur. Yuvası olmayan yassı baltalar konusu, tam açıklığa kavuşmamıştır. Örneğin bunun silah değil ahşap ya da maden işçiliğinde kullanılan alet olması ihtimaliyle karşılaşılabılır. Ancak en azından bir kısmının keski

¹⁹⁰ Macqueen, 2001: 65

¹⁹¹ Bet Şean'da on dördüncü yüzyıldan kalma bir Filistin örneğinde de görülmüştür.

ya da keser değil balta olduğu açıktır ve birçoğu şüphesiz ki hem savaşta hem barışta kullanılmıştır. Genelde bu tür baltalarda, bıçağın sapa tutturulan kısmının her iki yanında çıkıntı ya da kulaklar vardı ve Anadolu'nun pek çok yerinde yaygın olarak kullanılıyordu, imparatorluk döneminin sonlarına doğru, demir baltalar kullanıma girmeye başladı. Anadolu orduları ok ve yay da kullanmaktaydı. Bazen Mısır örneğinde olduğu gibi savaş arabalı askerlerce taşınırdı. Muhtemelen hem Hititlerde hem de Kaşkalar gibi diğer ülkelerde hafif piyade silahıydı. Yay, dayanıklı ve güçlü bir tümleşik gövde oluşturmak üzere yapıştırılıp birbirine bağlanan ahşap ve boynuz bileşiminden oluşuyordu. Bu silah Akad çağında Anadolu'ya Mezopotamya'dan getirilmiş olabilir; her iki ucu da dışa kıvrık biçimde ya da tabanı yay telinden oluşan bir üçgen şeklinde, karakteristik biçimiyle yontularda görülebilir. Ok uçları bronzdan yapılır, ahşap ya da kamış gövdeye bir pırazvanayla çoğu zaman köşelerinden tutturulurdu. Sadak deri ya da ağaç kabuğundan yapılır ve muhtemelen yirmiyile otuz arası ok taşırdı.¹⁹²

Bunun yanında, Urartuların silahlarından bahsederken, daha önce Urartu askerlerinin kıyafetlerinin detaylarının izlenebildiği Balavat kapısı rölyeflerine başvurmak gerekecektir. (Bkz. res. 9-b) Urartu piyadesinin bu rölyefte taşıdığı silahlar şöyle sıralanabilir; Küçük yuvarlak kalkan, kısa bir kılıç, üçgen ya da eşkenar dörtgen şeklinde iri uçlu kısa bir cirit mızrağı ve insan boyunun yarısı uzunluğunda bir yay. Urartu silahlanması ilk olarak Huri-Hitit silahlanmasına benzerken, birkaç asır sonra Asur silahlanma sistemine dönmüştür.¹⁹³ Urartuların silah donanımı genel anlamda da, zırh, kılıç, hançer, mızrak, yay, oklar ve sadaktan oluşmaktaydı. Yine bu silahların yanında Asurlularda görülen; topuz ve kazmanın da bulunması olası görülmektedir.¹⁹⁴ Urartu askerinin temel silahı olan ve Urartuca “sure” denilen kılıç, demir madeninden, demir dövme tekniği ile yapılmış, kabzaları ise ahşap, tunç ve kemik kaplanmıştır. Örneğin, kral Rusa'nın kült kenti Musasir'in Asurlularca yağmalanmasından sonra intihar ettiğini öne süren ifadede kılıcın demir olduğu ayrıntısı atlamadan vurgulanmıştır : “*Kendi demir kılıcıyla kalbini tıpkı bir domuz kalbi gibi deldi ve hayatına son verdi.*”(Salvini, 2006 : 108) Eldeki veriler doğrultusunda kılıçların demir

¹⁹² Macqueen, 2001: 66

¹⁹³ Yermukhamedova, 2005: 126

¹⁹⁴ Yermukhamedova, 2005: 128

olması gibi, dövme tekniği ile yapılan Urartu hançerlerinin de , tunçtan yapıldığını belirtmek gerekir. Mızrak konusundaki tespitler ise maalesef elde bir mızrak bulgusu olmadığından, yalnızca kabartmalar üzerinden takip edilebilmektedir. Buna örnek verilecek olursa, Balavat kapısı kabartmalarında Urartu piyadesinin ucu yaprak biçimli bir mızrak tutmaktadır. Fakat kuşku götürmeyecek bir gerçeklik olarak, Urartu ordusunun farklı sınıflarının farklı işlevlerine oranla farklı ebatlarda mızrak kullandığı çıkarımında bulunulabilir. Bir tablette, Argisti oğlu Rusa tahta otururken, törende 300 mızraklı adamın olduğundan bahsedilir.¹⁹⁵ Tıpkı kılıç ve kalkanlarda olduğu gibi mızraklarda da savaşta kullanılan ile bu tür törenlerde dekoratif olarak kullanılan arasında bir fark olduğu kabul edilebilir. Bu mızrakların biçimsel olarak tespitinde ise; yaprak, eşkenar ve üçgen biçimli mızrak uçlarının ahşap sapa eklendiği söylenebilir. Yine Urartuların mızrak konusundaki canlılığına örnek olarak kral Sargon'un Musasir'deki Haldi tapınağından 1.514 adet Urartu mızrağı alması gösterilmektedir.¹⁹⁶ Urartu ordusunda mızrağın önemi özellikle bir formülasyon şeklinde tekrarlanan tanrı Haldi'nin mızrağı ifadesinden de takip edilebilir. Surp Pogos steli'nde şöyle der: *“ Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı. Tanrı Haldi güçlü, tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür.”*¹⁹⁷

Urartu okçusu hakkında bir şeyler söyleyebilme konusunda malzeme bakımından sıkıntı çekilmemektedir. Bolca bulunan oklara bakılınca, uç, sap, ok yeleği ve yarıktan oluştuğunu görülür. 6-10 mm çapındaki okların ahşap gövdeleri ucuna tunçtan ve demirden yaprak ve üçgen biçimli uçlar takıldığı tespit edilmiştir. Yaprak uç, zırhsız askeri vururken, üçgen uç zırh delici niteliğe sahiptir.¹⁹⁸ Kamir-Blur kazılarında bulunan oklara tanrı Haldi için adak yazıları işlenmiştir. Buna bir örnek verilecek olursa *“Sarduri, efendi Haldi'ye adadı.”* ibaresi bulunan 37 adet tunç ok ucu gösterilebilir.¹⁹⁹ Bu oklar sade ve kompozit yaylarla düşmana atılıyordu. Sade yaylar uçları krişle eğilmiş esnek dallardan yapılırken, kompozit yay ise dış tarafından krişle ve iç tarafından boynuz levhaları ile esnetilmiştir. Genelde sol omuzda taşınan bu yay, 450 metreye değin ok atabilirdi.²⁰⁰ Yine Urartu okçusu, sağ omzunda taşıdığı tunçtan

¹⁹⁵ Salvini, 2006: 299.

¹⁹⁶ Yermukhamedova, 2005: 136.

¹⁹⁷ Salvini, 2006: 45.

¹⁹⁸ Yermukhamedova, 2005: 138.

¹⁹⁹ Salvini, 2006 : 258.

²⁰⁰ Yermukhamedova, 2005: 139.

yapılma 60-70 cm uzunluğunda, 10-15 cm çapında ve 650-740 gr ağırlığındaki sadaklarda oklarını taşıyarak savaşa katılıyordu. Bu sadaklarda ortalama 35-40 adet ok, uçları aşağı doğru olacak biçimde yerleştiriliyordu.²⁰¹ Urartu askeri savunma aracı olarak da kalkan taşımaktaydı. Ama hemen belirtmek gerekir ki, Urartu kalkanları savaşta kullanılan kalkanlar ve törenlerde kullanılan kalkanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Urartu kalkanı, yapım malzemesi olarak tunç ve tabaklanmış derinin kullanıldığı içi çuval ya da hasırla doldurulmuş, bir veya üç sapı olan, 0.6-1 m aralığında çeşitlilik gösteren bir savunma aracıdır. Kalkanların biçimsel nitelikleri de yine yuvarlak, dikdörtgen, yuvarlak şapka ve koni biçimindedir.²⁰² Savaşta kullanılan işlevsel kalkanın yanı sıra törensel kalkanlar da tunçtan imal edilmiş olup, üzerlerinde altın kaplama görülür. Bu tür kalkanların bir diğer ayırt edici niteliği de üzerinde hayvan figürleri bulundurmakla beraber, tanrı Haldi'ye adak yazıları bulunmasıdır. Örneğin bir tunç kalkanın üzerinde şöyle bir adak yazısı yer alır: “ *Argisti oğlu Rusa, bu kalkanı kendisine efendi olan tanrı Haldi'ye yaşam için armağan etti.*” (Salvini, 2006 : 298)

Diğer Anadolu krallıklarının silahları hakkında maalesef Hitit ve Urartu'larda olduğu gibi detaylı bilgiler yoktur. Yine de Lidya ve Frig silahları ile ilgili olarak figürler az da olsa bilgi sunmaktadır. Örneğin Frig süvarileri ile ilgili olarak Megaron'daki ahşap kabartmalarda yer alan resimlerde, süvarilerin sorguçlu miğfer yanı sıra yuvarlak kalkan ve uzun mızraklar taşıdığını tespit edebilmektedir. Aynı şekilde Pazarlı kaplama levhasında yer alan iki Frig piyadesi de, (Bkz. res. 5-b) sorguçlu miğfer yanında yuvarlak kalkan ve kısa mızrakla görülmektedir. Öndeki piyadenin mızrağında göze çarpan bir detay olarak büyük olasılıkla metal olan mızrak ucunun yine büyük olasılıkla ahşap olan mızrak gövdesine eklenişinin bağlantı noktası açıkça görülebilir. Aksine arkadaki piyadenin mızrağı yekpare görünmektedir. Bunun mızrak türünün bir sonucu mu yoksa resmin çizilişinde atlanan bir ayrıntı mı olduğu muammadır. Buradaki piyadelerde kılıç görünmemektedir. Fakat Afyon-Tatarlı Frig tümülüsü mezar odasındaki Frig piyade resminde tıpkı Pazarlı kaplama levhasındaki piyadeler gibi sorguçlu miğfer takan piyadenin yuvarlak kalkan taşıdığı, resimden

²⁰¹ Yermukhamedova, 2005: 139.

²⁰² Yermukhamedova, 2005: 133.

anlaşıldığı üzere kalkan taşıyan elinde bir mızrak tuttuğu görülür. Fakat Pazarlı piyadelerinden farklı olarak sol elinde orak biçiminde bir kılıç tuttuğu görülür. Bu orak biçimli kılıç, Yazılıkaya kabartmalarında betimlenen on iki yeraltı tanrısının elindeki kılıçla neredeyse aynıdır. Bir diğer örnek ise, Afyonkarahisar Kırık Aslan mezar taşında bulunan Frig piyadesidir. (Bkz. res. 5-a) Belden yukarısı görülebilen bu piyade, sorguçlu miğferi yanında hamle yapar pozisyonda öne doğru kendini korumak için tuttuğu yuvarlak mızrağı ve yuları doğru kaldırdığı kısa mızrağı ile kendisini detaylı biçimde göstermektedir. Piyadenin mızrak başı ile gövdesini bitişirici bir iz görünmezken, mızrağın bir yuvarlak biçimle bittiği görülür. Bunun yanında Heredot, Pers ordusunda yer alan Friglerin kıyafetlerini betimlerken, silahları konusunda sessiz kalmıştır. Ama Heredot ; *“Frigyalıların donanımları Paphlagonialılarınkine çok benziyor.”* (Heredot, 2006: 543) İfadesini kullanarak çıkarım için kapıyı biraz aralamıştır. Zira bu ifadenin bir paragraf öncesinde ise Paphlagonialıların silahlarını betimler. Öyle ise Heredot’un eserinde tanıttığı Paphlagonia askerlerinin silahlarının niteliklerine bakarak Frig ordusunun da bununla benzeştiğini söylemek mümkündür. Heredot, Paphlagonia askerlerini şöyle anlatır : *“Paphlagonialılar savaşa örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızraklar ve hançerlerle gidiyorlardı.”* (Heredot, 2006: 542)

Asya’nın bileği bükülmez savaşçıları olarak tanımlanan Lidya askerlerinin silahlarını incelemek için gerekli verilerden yoksun olduğu söylenebilir. Tek detaylı veri, Uşak yöresinde bulunan gümüş alabastrondaki piyade figürleridir. Bu figürlerde betimlenen sorguçlu ve tüm yüzü kapatan miğfer takmış piyadenin, büyük yuvarlak kalkanla beraber kısa bir mızrak taşıdığı görülür. Buradaki piyadede bir kılıca, baltaya ya da hançere şahit olunmamaktadır. Heredot’ta geçen ; *“Krezüs, gördüğü bir rüyadan endişelenerek oğlu Atys’i Lidya ordu kumandanlığından alır, Lidya ordusunda kullanılan uzun, kısa tüm kargıları toplatır civardan”* (Heredot, 2006 : 22) ifadesi de açıkça kullanılan kargılara işaret eder. Yine yukarıdaki mantıkla gidilecek olursa, Heredot’tan Lidyalılarla ilgili çıkarımlar yapılması olasıdır. Heredot ; *“ Lidyalıların silahları Yunanlılarınkine çok benziyor.”* (Heredot, 2006 : 543) ifadesiyle, benzerlik kurma yolu ile Lidya silahları hakkında fikir sahibi olunmasına zemin yaratır. Yunan silahlarını betimleyen resim ya da kabartmalara bakıldığında Heredot’a hak vermek

gerekmektedir. Zira Uşak yöresinde bulunan gümüş alabastrondaki piyade figürleri ile Tiranlar zamanında Ahilleus ile Aias'ı satranç oynarken gösteren vazo üzeri resimdeki savaşçılarla yine protokorint vazosundaki savaşçı saflarını gösteren resimdeki silahları ve bir başka örnek olarak Atina hoplit'lerini betimleyen Attika mezar kaidesi kabartmalarındaki silahları kıyasladığımızda bu açıkça görülebilir. Tüm bunların yanında bir İlkçağ Anadolu krallığı olan Likya askerleri ile ilgili Heredot'un aktardıkları elbette o dönem için aydınlatıcı olacaktır. *“Likyalılar elli gemiyle gelmişlerdi. Göğüslük ve dizlik giyiyorlardı. Kızılıcak ağacından yayları ve dikensiz kamış okları ve mızrakları vardı. Omuzlarına keçi postu atarlar (...) Ayrıca kılıç ve hançer taşıyorlardı.”* (Heredot, 2006 : 548) Heredot'un metninde hangi topluma ait olduğu belirtilmeyen bölümden anlattıkları da silahların yapısal nitelikleri hakkında önemli veriler içerir : *“tabaklanmış deriden küçük kalkanları vardı. Her biri Likya işi iki mızrak taşıyordu, bakırdan başlık giyiyorlardı, bu başlıkları sorguçlarla bezemişlerdi...”* (Heredot, 2006: 544)

BÖLÜM IV.

5. SAVAŞ VE SAVUNMADA ORDU

5.1. Savaş Sırasında Ordu

İlkçağa bakıldığında tüm ulusların orduları, donanımları ve savaş meydanındaki taktikleri hemen hemen aynıdır. Orduyu farklılaştıran, savaş meydanındaki hareket yeteneği, saldırı gücü ve savunma gücüdür. İlkçağdaki savaşlarda kent kuşatmaları bir kenara bırakılırsa, asıl sonuç meydan savaşlarında alınmaktaydı. Ordunun ana kitlesi olan piyadelerden oluşan birlikler, düşmanın savaş arabalarına ne denli direnip meydanda kalabiliyorlarsa, savaşı kazanma olasılığı o kadar yükseliyordu. Çünkü savaş arabalarının bir ordu için en önemli yararı, toplu ve süratli saldırı yapabilme imkânını sunmasıdır. Bu süratli saldırı ile rakip ordunun piyadesi, sarı toz bulutları içinde karşıdan fırtına gibi gelen bu süvari ordusunun kişneyen atları, haykıran

insanları ve parıltılı göz kamaştırıcı arabalardan oluşan bu görüntüsü karşısında kalmanın dehşetine kapılacak, üzerine yağın okları, nallar altında parçalanmış insanları görecektir. Dönüp duran bu karmaşanın içinde belki arabalar parçalanacak ama her parçası birini yaralayacak belki atlar mızraklanıp devrilecek ama devrilirken birkaç savaşçıyı da altına alıp ezecektir.²⁰³ Bu meydana tutunmanın yanı sıra, İlkbaharın savaş anlayışı, meydana rakip ordunun olabildiğince hırpalanması ve düşmanı savaşa devam etmenin teslim olmaktan daha çok kayba neden olacağına inandırarak, savaştan mümkün olan en büyük kazançla çıkmaktı. Zira yapılan her savaş, bir politik ve iktisadi zorunluluk gereği olduğundan, istenilen sonuç elde edilecekse savaş sürdürülmezdi. Savaşın oluşumu, çağın teknik özellikleri göz önüne alındığında doğal kayıtlara sıkı sıkıya bağlanmak zorundaydı. Örneğin İlkbahar ve yaz mevsimi doğal olarak savaş için en uygun zaman dilimleri olmuşken, kışın savaşmamaya dikkat edilirdi. Bu, hem Anadolu coğrafyasının sert kışları hem de tarımla geçinen toplumların ekonomik devamlılığı bakımından kaçınılmaz bir doğal kayıttı. Savaş alanında mevsimsel özelliklere bağlı hava durumu yanında arazi şartları da orduların yukarıda ifade ettiğimiz hareket yeteneği, saldırı gücü ve savunma gücünü biçimlendirici, dolayısıyla savaşın kaderini belirleyici özelliğe sahip bir unsurdur. Yine savaş meydanında savaşın asıl yükünü piyadeler taşımaktaydı. Genelde onluk sisteme göre düzenledikleri olasılığı güçlü görünen piyadeler, savaş arabaları ve süvarilerin şok vuruşlarına dayandıkları ve bunları bertaraf edip, korudukları okçular da atışlarıyla düşmanı iyice yumuşattıktan sonra meydana hâkim olarak ilerleyebildikleri sürece zaferi sağlayabilirdi. Tabii savaş her zaman meydana ve centilmence olamamaktaydı. Özellikle strateji bakımından dileğine bir an önce ulaşmak isteyen bir kral, özellikle Almanların II.Dünya Savaşı'nda düzenledikleri "Biltzkrieg" denilen yıldırım saldırıları tarzında gece saldırıları düzenlemekteydiler. İlkbahar savaşlarının bir diğer sonuç aldırıcı boyutu, düşmanı bozguna uğratmaktı. Bozguna uğrayan düşman birliklerinin örgütlenmesi iyice gevşediğinden, kırılmaları daha kolay oluyordu. Bunu sağlamak için düşmanın zayıf birliklerine güçlü piyade birlikleri ile saldırılıyor, içlerinden çoğu öldürülüyor ve birliklerin bozguna uğraması sağlanıyordu. Bu bozgun oluşturulunca, diğer birliklerin de paniğe kapılıp kaçması daha kolay oluyordu. Daha büyük bir başarı ise düşman komutanının iradesini kırmak ve hatta onu öldürmektir. İradesi kırılan düşman komutanı kaçmaya başlayınca, geride kalan birlikleri de onu izlemekten başka

---

²⁰³ Ceram, 2002: 107.

bir hareket yapmıyorlardı. Bu taktik, suya atılan taşın yarattığı dalgalar gibi düşman kuvvetin tamamının savaş alanından kaçmasıyla sonuçlanıyordu. Düşman kuvvetinin tamamı bozguna uğratıldıktan sonra süvari ya da savaş arabaları kaçan kuvvetleri izleyerek çoğu yok ediliyor ve düşman ya tamamen pes ettiriliyor ya da etkisizleştiriliyordu.

5.1.1. Hititler

Hititler, İlkçağ Anadolu'sunun hareket yeteneği, saldırı gücü ve savunma gücünü en iyi kullanan ordusuna sahiplerdi. Bu onların bir imparatorluk haline gelerek dönemin koşullarına göre geniş alanlara yayılabilmelerinden de anlaşılabilir. Hitit stratejisi özünde, birliklerin hızlı hareket yeteneği, düşmanı yanıltmak için şaşırtmacalar yapmak, gece akınları düzenlemek, yıldırım baskınından saldırı pozisyonuna geçmek gibi ögelere dayanmaktaydı.²⁰⁴ Hitit ordusunun iki ana sınıfı; savaş arabaları ve piyadelerdi. Piyadeler de, sekiz rakamı biçimli kalkan ve kargı ile birlikte düz kılıç ve kavisli hançerler taşıyan ağır piyadelerle, hafif okçulardan oluşmaktaydı. İlk dönem Hitit ordusunun özellikle Anitta, I.Hattuşili ve I.Murşili'nin yıldırım saldırıları ve gece baskınlarının ötesinde en klasik savaş biçimini, o zamanki dünyanın kaderini belirleyen büyük Kadeş savaşında görülmektedir. Bu nedenle Kadeş Savaşı irdelediğinde Hitit ordusunun savaş meydanındaki klasik pozisyonunun belki de tüm yönleri göz önüne serilmiş olacaktır.

M.Ö. 1296 yılında Firavun II. Ramses ile Hitit kralı Muvatallis ve Asyalı savaş ortakları arasında Kadeş meydan savaşı da dünya tarihini etkileyen bir savaştır. Bu savaşın sonucunun belirsiz olduğu yani kesin zaferin hangi taraf ait olduğunun tam bilinmediği söylene de fark eden bir şey olmaz. Yine de dünya tarihi açısından önemli bir savaştır. Çünkü Suriye ile Filistin'in kaderini ve Mısır ile Hatti arasındaki egemenlik ilişkisini doğrudan etkileyici bir rolü vardır. O zamanlar bütün dünya demek olan Nil ile Dicle arasındaki ulusların alın yazısı bu savaşla çizilmiştir. Bu savaş uzun soluklu bir savaştır. Bu savaş bir süreçtir aslında. Burada söz konusu edilen ise, Hitit kralı III.Muvatalli'nin komuta ettiği Hitit ordusu ile Mısır firavunu II.Ramses'in komuta

²⁰⁴ Brandau v.d, 2004: 242.

ettiği Mısır ordusunun Kadeş'teki meydan savaşıdır. Kısacası muharebesidir. Savaş hazırlıkları konusunda Hitit kaynakları kısıtlı bilgiler vermektedir. Örneğin III.Hattuşili otobiyografisinde savaştan şöyle söz etmektedir: “*Kardeşim Mısır'a sefere çıktığında, benim yeniden iskan ettiğim (Gaşka) bölgelerden aldığım askerleri ve arabalı savaşıları Mısır ülkesine, kardeşimin seferine götürdüm... Komuta bendeydi.*” (Akurgal, 1982 : 44) Savaşta Hitit ordusu savaş arabaları ve piyade kuvvetleri ile birlikte, federal niteliğine uygun olarak vassal ve müttefik devletlerin askerleri ile güçlendirilmiş halde bulunuyordu. Hitit ordusuna katılan uluslar; HATTİ, NAHRINA (Huri bölgesi), ARZAVA (Antalya bölgesinde), PIDASA(Orta Anadolu'da Hattuşa'nın güneybatısında), DARDANOİ (Batı Anadolu'da), MAAŞA (Lidya bölgesinde), KARKİSA (Batı Anadolu'da), LYKİA (Güneybatı Anadolu'da), VİLUSA(Kuzeybatı Anadolu'da), ARAVANNA (Sakarya'nın doğusunda), KAŞGA (Kuzey Anadolu'da), KİZZUVATNA (Adana bölgesinde), KADI (Kizzuvatna'nın eski adı?), KARGAMIŞ (bugünkü Türkiye-Suriye sınırında), HAPLA (Halep bölgesinde), NUHAŞŞA (Hamat-Homs'undoğu bölgesinde), KADEŞ (Homs'un güneydoğu bölgesinde), UGARİT (Raşşamra: Lattakya bölgesinde), MUSANATA (Nuhaşşa'da bir krallık) ve bilinmeyen iki ülke daha: KABSU İLE İNİSA idi.²⁰⁵ Bu unsurlardan oluşan Hitit ordusunun mevcudunun 17 bin piyade, 3 bin 500 savaş arabasından oluştuğunu Mısır kaynakları belirtmektedir.²⁰⁶ Burada savaş meydanında belirleyici bir etken olarak komutanın mahareti göze çarpar. Zira Kral Muvatalli, ordusunun başkumandanı olarak, diplomatik becerisini kullanmış ve sürekli savaş halinde buldukları komşuları Kaşkaları bile ordusuna katabilmiştir. Muvatalli'nin yeteneği bununla sınırlı kalmamış, klasik Hitit savaş taktiği olan hedef şaşırtmayı bu savaşta ustaca kullanmıştır. Mısır ordusu II. Ramses'in komutasında dört tümen halinde Kadeş'e yürüdüğü sırada, Hitit ordusundan en ufak bir iz bile yoktu. Mısır ordusu taktik belirmeye çalışırken, Asi Nehrinin kıyısında yerini belli etmeden bekleyen Hitit ordusu, yalnızca yerini belli etmemekle kalmamış, planlı bir şekilde hedef şaşırtmak için psikolojik savaş tekniği uygulamıştır. Hititler, taktik tuzağı olarak iki bedeviyi Ramses'in ordugâhına gönderdiler. Bunlar asker kaçağı rolü oynayarak, Hitit ordusu ve ordunun tutumu hakkında yanlış bilgi vereceklerdi. Öyle de yaptılar. Hitit kralının tanrının oğlu yüce firavunun ününü ve eşsiz gücünü duyunca korkusundan kuzeye ta Halep dolaylarına geri çekildiğini anlattılar.

²⁰⁵ Ümran Ozan Karahan, (2004) : *Kadeş Savaşı ve Anadolu Tarihi Üzerindeki Etkileri*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya : Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı, s. s.35

²⁰⁶ Akurgal, 1982 : 62.

Muvatalli, serinkanlılıkla Ramses'in ilerleyişini gözetliyordu. Ordusunu şehrin kuzeybatısından çekip Asi Nehri'ni geçti. Ramses düşmanı aramak için Kadeş'in batısından kuzeye doğru giderken, Muvatalli şehrin doğusuna geçmiş, şehrin surlarıyla düşman arasından güneye inmişti. Böylece Hitit ordusu öğleden sonraya kadar pozisyonunu değiştirmeyi başarmıştı. Hititlerin ustaca manevralarını sezemeyen Ramses, ölümcül bir stratejik hata yaparak ordusunun dört tümeninden ikisini geride bırakıp iki tümenin başında Asi ırmağının karşısına geçti. Ne keşif kolu ne öncü kuvvet olmadan ilerleyen iki Mısır tümeni, diğer birliklerle de bağlantıyı koparmışlardı. Tüm bu taktik yanlışlıklar Ramses'in beceriksizliğinden değil, Hititlerin psikolojik savaş taktiklerinin başarısından ve inandırıcılığından ileri gelmektedir. Hititlerin bu taktiği, M.Ö. 500 yıllarında Çin'de yaşamış ünlü general ve askeri teorisyen Sun-Tzu'nun "Tao Paradoksu" adlı taktiğine benzemektedir. Şöyle der Sun-Tzu : *" Yakındayken, uzakmış gibi görünürler, uzaktayken yakınmış gibi görünürler, tam olduklarında hazırlanıyormuş gibi görünürler, güçlü olduklarında hazırlanıyormuş gibi görünürler, rakipleri hazırlıksız oldukları bir zamanda saldırıya geçerler ve en az beklenen yerde ortaya çıkarlar"*²⁰⁷ Hititler de, tıpkı böyle yapmışlar ve Ramses'in hiç beklemediği bir anda şimşek gibi hızlı giden savaş arabalarıyla birden ortaya çıkmışlar ve vakit yitirmeden yürüyüş kolunda giden Ra ordusunun üstüne çullanmışlardır. Bu arada Hititlerin savaş arabalarında sürücünden başka iki savaşçı bulunuyordu. Mısırlıların savaş arabasında ise sürücünden başka sadece bir tane savaşçı vardı. *"Yürüyüş kolundaki Ra ordusunun tam orta kesimine saldırdılar. Ordu savaşa hazır değildi. Bu yüzden majestelerinin askeri de savaş arabaları da onların karşısında yenildi."* (Ceram, 2002: 118) Hitit savaş arabaları bu daha yeni ve hızlı yapılarından dolayı karşı durulamaz ve her şeyi çiğneyip geçen saldırı silahları halindeydiler. Buda savaş meydanında Hititlere somut bir üstünlük sağlamaktaydı. Hitit ordusu Ramses'e doğru ilerlemeyi başlamıştı. İşte bu an Kadeş savaşının en önemli anı olarak söylenebilir. Çünkü Hitit savaş arabaları, savaş tarihinde yeni bir stratejik aşamayı gösteriyorlardı; tam anlamı ile bir yıldırım saldırısı yaparak, kısa bir süre içinde kuşatma hareketini başarıverdiler. Ordular aşağı yukarı birbirine denk güçteydi. İki tarafta da yaklaşık 20 bin kadar savaşçı vardı. Bu durumdan yıldırım hızıyla yararlanan Muvatalli, savaş arabası birlikleriyle kaçanları izlemiş, sonra askerlerine geniş bir çark hareketi yaptırıp firavunu çember içine almıştı.

²⁰⁷ Sun-Tzu,(1995) : *Strateji Sanatı*, (çev: Sharifah M.ALSAGOFF - M.Sami DENKER), Ezgi Kitabevi Yay. Bursa, s.23

Amacı kumandanın iradesini kırarak Mısırlıları pes ettirmektir. Fakat Hitit ordusunun yumuşak karnı, Hititlerin çeşitli uluslardan meydana gelen ordusunun gevşek disipliniydi. Hitit vurucu birlikleri Ramses ordugâhına girince, adeta kesinleşmiş zafer karşısında savaş sarhoşluğu ve ganimet hırsıyla kendilerinden geçen askerler, düşmanı kovalamayı bıraktılar. Önlerinde kaçanların olduğu gibi bıraktığı çadırlar, araçlar, gereçler, silahlar ve içeri dolu nakliye arabaları vardı. Bunlara saldırdılar. Artık buyrukların etkisiz kaldığı disiplinsiz bir yağmacı sürüsü olmuşlardı. Böyle bir sürü cesurca düzenlenmiş bir saldırıya uğrarsa, sonlarının kötü olması doğaldır. Ansızın böyle bir saldırıya uğradılar. Bu saldırı paniğe uğramış Ramses birliklerinden gelemezdi. Herhalde deniz tarafından gelmişlerdi. Bu küçük fakat disiplinli bir birlikti. Bunlar, savaş alanında görünür görünmez durumu bir bakışta kavramış olacaklar ki, şiddetli saldırıya geçiyorlar ve Hititli yağmacıları dağıtıyorlardı.²⁰⁸ Mısır kaynağı şöyle durumu şöyle anlatıyor : “*Ama aşağılık Hatti prensi ordusunun ortasında duruyor ve majestelerinin korkusundan bir türlü savaşa girişemiyordu.*” (Ceram, 2002: 119) Anlatılanlara bakılınca bu davranışın ölümü hiçe sayan kahramanca bir saldırı bir umutsuzluk atılımı ya da akılsızca bir kaçış olduğu sonuçları çıkarılabilir. Mısır kaynağı şöyle anlatıyor: “*Kral etrafına bakınca çıkış yolarının 2500 savaş arabasıyla kesilmiş olduğunu gördü, çevre çember olmuş duruyorlardı. Bu arabalarda aşağılık Hatti ülkesinin savaşçılarının yanı sıra onlarla birlik olmuş ülkelerin Aradus, Mese, Pedes, İrun, Kızvadna, Hareb Ekeret, Kadeş ve Reke'nin savaşçıları da bulunmaktaydı. Bir arabada üç savaşçı vardı.*” Mısır kaynağına göre Hitit savaşçıları : “*ne ok atabiliyorlar, ne de mızrak savuracak takati kendilerinde bulabiliyorlardı.*” (Ceram, 2002 : 120) Burada izlenen yol, düşmanı beklemek, hedef şaşırtmak, savaş arabaları ile yıldırım saldırısı düzenlemek ve piyade ile sonuca ulaşmaya çalışmaktır. Savaş sonucu kesin belirtilmese de, Muvatalli kazançlı çıkmıştı. Çünkü savaştan sonra Ramses geri çekilmiş Hititler Şam'a değin dayanmış ve bu bölgeyi talan etmişlerdi. Mısırlıların komşusu olan Amurru devleti yeniden Hititlerin uydusu haline gelmiş, sadakatten ayrılan Amurru Kralı Benteşina yerinden alınmış ve Hitit ülkesine tutsak olarak götürülmüştü. Bundan sonra Suriye'de artık Mısırlılardan söz edilmemiştir.²⁰⁹ Burada savaşın sonucu değil kendisi önemlidir. Sonuç ne olursa olsun, Kadeş savaşında Hitit ordu profili şöyle belirginleşmektedir:

²⁰⁸ Ceram, 2002: 119.

²⁰⁹ Karahan, 2004: 37.

- a. Savaş arabaları ve piyadelerden oluşan sınıfları
- b. Savaşta çok iyi işleyen haber alma ve casusluk örgütünün etkin kullanımı
- c. Vassal ve paralı askerlerin yarattığı disiplin zaafı
- d. Düşmandan önce konuşlanma
- e. Psikolojik savaş tekniği ile hedef şaşırtma
- f. Yıldırım saldırısı ile düşmanı bozguna uğratma

Kadeş savaşı, Hitit ordusunun klasik savaş çizgisini anlatır. Fakat bunun yanında şüphesiz farklı bölgelere göre farklı stratejiler de izlenmiştir. Örneğin Hitit kaynaklarında II. Murşili döneminde yapılan bir askeri hamle kaynaklarda şöyle anlatılır : “*Majeste orduyu savaş düzeninde yürüttü. Ve düşman gözcüler çıkardığından, ben Pittagatalli'yi kuşatacak olsam, onun gözcüleri beni görürlerdi ve o beni beklemeydi ve benim elimden kaçardı. Bu yüzden, ben tam karşıt yöne, Pittapara'ya yöneldim. Fakat gece olur olmaz, geri döndüm ve Pittagatalli'yi yürüdüm. Ve bütün gece boyunca yürüdüm; Şapidduwa eteklerindeyken gün ağardı. Güneş yükselince onunla doğuşa girdim. Pittagatalli'yi getirdiği 9.000 kişi benimle savaşa tutuştu ve onlarla savaşıma girdim. Fakat, tanrılar benim yanımdaydılar.*” (Akurgal, 1982 : 64)

Burada yine klasik hedef şaşırtma stratejisi kullanılmıştır. Hititler böyle yapmak zorunda kalıyorlardı çünkü baskın yapmazlarsa, düşman kaçıyor ve dağlık arazideki bölgelere sığınıyordu. O zaman da düşmanı kuşatmak gerekiyordu. Eski devlet zamanından, hatta Anitta döneminden beri kentlerin kuşatılarak, aç ve susuz bırakılarak düşürüldüğü, belgelerden öğrenilmektedir. Zalpa öyküsünde okunabileceği üzere , eski dönemlerde kuşatmalar iki yıl gibi uzun sürelerde ancak başarıya ulaşabilirken, Şuppiluliuma'nın Kargamış'ı yedi gün sonra ele geçirdiği bilinmektedir.²¹⁰ Dağlık bölgelerde yapılması gereken askeri operasyonların ne gibi güçlüklerle karşılaştığını bazı krallar, kendi kahramanlıklarını daha iyi belirtmek için anlatmaktadırlar, buna iyi bir örnek II. Murşili'nin belgelerinde bulunmaktadır: “*Ve ben Arinnanda Dağı'na sefere çıktım. Bu Arinnanda Dağı ise pek diktir, denize değin uzanır, ayrıca çok yüksek ve geçit vermezdir; ayrıca kayalıktır ve atlarla yukarı tırmanmak olası değildir. Fakat*

²¹⁰ Akurgal, 1982 : 63.

bütün düşman halkı orayı işgal etmişti ve bütün yaya askerleri de yukarıdaydı. Yukarı atlarla çıkmak olası olmadığı için, ben majeste ordunun önünde yayan yürüdüm ve Arinnanda Dağı'na yayan tırmandım. Ve (yukarıdaki) halkı açlık ve susuzluğa terk ettim. Açlık ve susuzluk onları perişan edince, onlar aşağı gelip ayaklarıma kapandılar: 'Efendimiz! Bizi mahvetme! Bizi uyruğuna al ve bizi Hattuşa'ya götür'. Ve ben ... onları Arinnanda Dağın'dan aşağı götürdüm. Yalnız ben kendi evime 15.500 NAM.RA aldım. Askerlerin, arabalı savaşçıların ... kaç NAM.RA aldığını saymak olanaksızdı.” (Akurgal, 1982 : 63) Hititler, kuzeydoğularındaki düşmanları Kaşkalarla karşı ise bambaşka bir yol izliyorlardı. Zira Kaşkalar düzenli kentlere ve devlete sahip değillerdi. Buna ek olarak Kaşka ülkesi dağlıktı ve Hititlerin arabaları faydasız kalıyordu. Bu nedenle Kaşkalarla savaşırken ani baskınlara ve kuşatmalara daha fazla önem verilmişti.

5.1.2. Urartular

İlkçağ Anadolu'sunun önemli krallıklarından birisi olan Urartuların savaş meydanlarındaki etkinliklerine bakılmadan önce, Urartu savaş anlayışının zamanla evrildiğini tespit etmek gerekiyor. Urartuların ilk zamanları, Asur saldırılarına karşı direnip, bağımsız kalmaya çalıştıkları yani savunma savaşları yaptıkları dönemdir. İkinci adımda ise, topraklarını genişletmek amacıyla askerî seferler düzenledikleri devredir. Bu dönem, saldırı ve ele geçirilmiş bölgelerde egemenliği pekiştirme yöntemlerinin geliştirilme dönemidir. Bu doğrultuda, Urartu ordusunun savaş meydanındaki konumuna bakıldığında, Urartu kaynaklarına dayanarak Urartu ordusunun muharebe usulleri üzerine tahmin yürütmek oldukça zordur. Bu durumda tekrar Asur örneklerine başvurulmak zorunda kalınır. “*Asur ordusunun savaş düzeni şöyleydi: İlk nizam savaş arabalarından oluşmaktaydı. Onların hemen arkasında süvariler, sonra da piyadeler bulunmaktaydı. Asur piyadesi, üç sıradan ibaretti. Okçular, kalkancılardan arkasında saklanarak önde, yani ikinci sırada, veya mızrakçıların arkasında, yani üçüncü sırada bulunuyorlardı. Bu durumda kalkancı ve mızrakçılar okçuların ateş etmesi için eğilmek zorunda kalırlardı. Atlılar düzensiz bir grup halinde hücum etmiştir. Çok dayanıklı bir piyadeye karşı böyle bir saldırı etkisiz kalır, ama paniğe kapılmış bir düşman için çok tehlikeli olurdu. Süvariler genelde ikili*

olarak savaşımıştır. Bu durumda onlardan biri yay ve ok, diğer ise mızrak ile kalkan kullanmıştır. Asurlular, zafer şansını yükseltmek maksadıyla çoğu zaman gece baskınları düzenlemiştir. Asur ordusunun kale muhasarası ve hücum yeteneği çok yüksekti.” (Yermukhamedova, 2005: 124) Yine Asur kayıtlarına bakıldığında, savaş meydanındaki Urartularla ilgili bazı kayıtlara ulaşmak mümkün. Örneğin, Asur kralı I. Tiglatpileser’in Arzaşkun’u alışı ve Kral Aramu’yu bozguna uğratışı Asur kayıtlarında şöyle anlatılır : “ *Ve Adduri dağlarına sığındı. Onu izledim ve dağlarda görkemli bir savaş sonucu onu yendim. Silahlarımla 3400 savaşçıyı yere serdim.(...) düşmanımın kanı ile tıpkı yün boyar gibi dağları boyadım. Ordugâhlarını elime geçirdim. Bunun üzerine Aramu canını kurtarmak için aşılması güç bir dağa kaçtı. Ben de büyük kuvvetimle onun ülkesini tıpkı vahşi bir boğa gibi yerle bir ettim.*” (Belli, 1982: 152) Bu metinden anlaşıldığı üzere Urartu ordusu sırtını dağa vererek Asurlulara karşı bir savunma stratejisi izlemeye çalışmış fakat ağır bir hezimetten kendisini kurtaramamıştır. Doğal olarak dağlık Doğu Anadolu coğrafyası Asurluların ilerlemesini önleyen bir unsur olduğu gibi, iyi bir planlamayla aşağıda bahsedilecek bozgun hadisesindeki gibi Urartuların aleyhine de olabiliyordu. Tabi, hep Asur kaynaklarından bahsedildiği için, buradaki yoğun Asur propagandasının etkilerini de göz önünde tutmak gerekir. Urartu ordusu, doğal yapıyı kullanarak strateji de geliştiriyordu. Örneğin, Asur ordusu Urartu ülkesinde ilerlerken, Urartu bağlaştığı Andi ve Zikirtu beylerinin elçileri Rusa’ya gelerek şöyle demişlerdi : “ *savaşçılarınızı toplayın, arkadan çevirerek Asur ordusunu yok edelim.*” (Belli, 1982: 169) Bunu haber alan Asur kralı Sargon, önce davranarak, Uaşi’de Urartu ordusunu kıstırmış, daha doğrusu Urartulara baskın verip onları gafil avlamıştır. Asur metninde, Urartu ordugâhındaki okçu ve mızraklı (piyade) Urartu askerlerinin Asur ordusuna karşı koyamadıklarını, dar dağ geçitlerinin Urartu askerlerinin cesetleriyle dolduğunu söyler. Öyleki, bu bozgun sırasında kralı Rusa bile yaşamından endişeye düşerek savaşa arabasını ve savaş atını bırakarak bir kısrağ üzerinde savaş meydanından kaçmıştır.²¹¹

---

²¹¹Belli ,1982 : 170.

5.1.3. Frigya, Lidya ve İyonya

Savaş meydanında Lidya ordusu, Heredot'un ifadesiyle " O dönemde Asya'da hiçbir halk yiğitlikte ve güçlülükte Lidyalıların bileğini bükemezdi; at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta biniciydiler." (Heredot, 2006: 45) Biçiminde tanımlanan süvari ağırlıklı bir orduydü. Yine Heredot'a başvurulduğunda, "Lidyalıların silahları Yunanlılarınkine çok benziyor." (Heredot, 2006: 543) ifadesinden hareketle benzeştirme yolu ile çıkarımlar yapmaya zemin hazırlanır. Uşak yöresinde bulunan gümüş alabastrondaki Lidyalı piyade figürleri ile Tiranlar zamanında Akhilleus ile Aias'ı satranç oynarken gösteren vazo üzeri resimdeki savaşçılar donanım bakımından benzerlik gösterirler. (Bkz. res. 9-a ve 10-c) Yine protokorint vazosundaki savaşçı safları gösteren resimdeki silahlar ve bir başka örnek olarak Atina hoplitlerinin²¹² Attika mezar kaidesi kabartmalarında betimlenen silahları, (Bkz. res. 10-a) Lidyalı piyadelerle kıyaslandığında bu benzerlikler açıkça görülebilir. Buradan da Yunan askerlerinin Falanks diye tabir edilen savaş pozisyonlarına bakarak, Lidya hatta Frig ordusu için savaş alanındaki faaliyetleri hakkında çıkarımlarda bulunulabilir. " Savaş alanında Yunanlı askerler omuz omuza çoğunlukla sekiz sıra halinde yer alıyorlardı. Tunçtan yapılmış miğfer, göğüs ve baldır zırhları çok pahalı olduğundan ancak servet sahibi bir erkek bunları taşıyabiliyordu. Falanks ordusunda yer alan her askerin böyle bir korunmaya gereksinimi vardı. Sözcük anlamıyla parmak kemiklerinden türetilmiş olan falanks, tıpkı parmak gibi paralel uzanan mızrakları tanımlıyordu. Bir askerin karşı durması gereken, düz bir metal yüzeyden geri dönecek bir kılıç ya da ok ucu değildi. Dişbudak ağacından bir mızrağın ucundaki keskin demir parçası tüm gücüyle karşısındakine saplandığı zaman ancak çok sert bir madeni delip geçemezdi. Falanks savaşçısı ayrıca hoplon adı verilen yuvarlak, dışbükey bir kalkan ile kendini korumaktaydı ve bu savaşlardaki Yunan askerlerini tanımlamak için kullanılan hoplites sözcüğü özel biçimli kalkanın isminden türetilmiştir. Demirle kuvvetlendirilmiş tahta kalkanın çapı doksan santimdi ve deri bir askıyla omuza asılıyordu. Sol eliyle kavrayabileceği bir tutamağı vardı. Böylece sağ eli mızrağını kaburga kemikleriyle dirseği arasına sıkıştırıp var gücüyle düşmanına saplamak için boşta kalıyordu, falanks orduları çok az bulunan düzlüklerden birinde karşılaştıkları

²¹² Eski Yunan'da M.Ö. 8.yüzyılda ortaya çıkan zırhlı piyadelere verilen genel ad.

zaman savaşın yeri seçilmiş oluyordu. "Yunanlılar savaşacağı zaman en iyi ve en düzgün yeri seçip bir anda savaşa başlar" diye yazmıştı Herodot.. Yaklaşık 135 metre genişliğindeki boş arazide otuz beş kiloluk silah ve zırh yükü altında koştuktan sonra doğruca birbirlerinin üstüne atılıyorlardı. Her asker hedef olarak iki kalkan arasında kalan, boyun, koltukaltı, kasık gibi korumasız bölgeyi seçer ve yüz yüze geldikleri anda mızrağını saplamaya çalışırdı. Karşısına çıkan fırsatı değerlendirmek zorundaydı. Ön sıranın ani duruşu geride kalan yedi sıranın bir anda düşmanla karşılaşan askerlerin üzerine yığılmasına neden olurdu. Bu yığılma nedeniyle bazılarının ölü ya da yaralı olarak yere yıkılması kaçınılmazdı. Böylece kalkan duvarının arasında belki de bir delik açılabilirdi. İkinci ve üçüncü sıradakiler daha korunmalı yerlerinden mızraklarını uzatıp bu gediği büyütmek için çabalarlardı. Eğer başarılabilirse othismos yani kalkanla itmek işlemi başlardı. Gedik yeterince büyüyünce, hoplites'lere, ikinci silahları olan kılıçlarını kullanıp düşmanın bacaklarını kesme olanağı doğuyordu. Düşman baskısını üzerinde hisseden askerlerin arasında kaçma duygusu yayılıyor veya arka sıralar çözülüyor ya da öndekiler utanç verici bir biçimde gerileyerek arkadaşlarını da paniğe sokuyorlardı. Falanks sırası "kırılınca" yenilginin gelmesi kaçınılmazdı. Önlerinde boşluk bulan hoplites'ler sırtlarını dönenleri yaralayıp öldürmek için gerekli fırsatı yakalamış olurlardı. Süvarilerin ve hafif silahlı piyadelerin işe karışmalarının yarattığı daha büyük tehlike de söz konusuydu... esas çarpışmadan önceki önemsiz itiş kakaştan sonra piyadelerin tekrar savaş alanına girmesi ve umarsız kalmış düşmanı etkin bir biçimde yok etmesi her şeye karşın yetenekli savaşçılar olduklarını kanıtlamaları anlamına geliyordu. Hafif-silahlı askerlerden kaçmak çok zordu. Hoplites'ler kalkanlarını atıp kaçabilirlerdi ama koşarken zırhlarından sıyrılmaları olanaksızdı. Yalnızca yarım saat ya da bir saat süren çarpışma, hoplites'leri fiziksel açıdan çok yoruyordu ve kas gücü kadar korku da bu yorgunluğu artırıyordu. Gücü yerinde olan hafif silahlı askerlerin koşar adımlarından uzaklaşmaları pek kolay olmuyordu. Cesur ve iyi yetişmiş askerler küçük gruplar halinde geri çekilirken dövüşmeyi de sürdürüyorlardı. Kırılan sıralardan kopan askerlerin büyük bir çoğunluğu ise yalnızca yaşamlarını kurtarmak için koşmaya başlarlar ve çoğu zaman güvenli bölgeye ulaşmadan öldürülüyorlardı. Bir falanks ordusunun yenildiği zaman gücünün yüzde on beşini yitirdiği hesaplanmıştır. Savaş alanında, aldıkları yaralar sonucunda ve kaçış sırasındaki katliamda ölenler bu rakama dahildi. Eğer galip gelen taraf biraz daha baskı yapsaydı, kayıpların sayısı daha da fazla olacaktı ama genellikle kesin bir

zafer peşinde koşulmuyordu.” (Keegan, 1995: 327-328) Bu genel değerlendirme yanında, örnek somut bir olay irdelenecek olunursa, Lidya ordusunun Kızılırmak kıyısındaki sonuçsuz Petria savaşından sonra Sardes’e çekilip toparlanmaya çalışması ve Perslerin gelip Sardes’i kuşatmaları sonucu meydana gelen savaşa bakabiliriz. Bu savaşta Lidya ve Pers ordusu Sardes önünde karşılaşmışlardır. Heredot, bu savaşta Lidya ordusunun at üstünde dövüştüğünü, süvarilerin büyük mızraklar taşıdıklarını ve usta biniciler olduklarını vurgulamakla atı ustalıkla yönettiklerini belirtmişti.²¹³ Yine Heredot, Lidya ordusunun yapısı ile ilgili olarak aydınlatıcı şu ifadeyi de kullanıyordu : “Kyros, savaş düzenine geçmiş Lidyalıları görünce, bunların atlılarından ürktü.” (Heredot, 2006: 46) Lidyalıların gözle görülen bu süvari üstünlüğü karşısında tedirgin olan fakat komutanı Medialı Harpagos’un öğüdünü dinleyen Pers kralı, ikmal birliklerinin develerini hecin-süvar haline getirdi, arkasına piyade ve onun arkasına atlı birliklerini dizdi. Heredot’un dediğine göre atlar develerden ürkermiş. Pers kralı bunu kullanarak Lidya süvari birliklerini atıl bırakmayı amaçlamış. Yine Heredot’un bu konudaki değerlendirmesi savaş konusunda aydınlatıcı değerdedir : “*Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce Kroisos’un bütün ümitlerini kırarak tersyüz ettiler. Bu hali gören Lidyalılar hiç de korkuya kapılmadılar, bineklerinden indiler ve yaya olarak yürüdüler Persler üzerine. İki tarafında ağır kayıpları oldu. Sonunda Lidyalılar savaş alanından çekildiler ve kale duvarlarının arkasına kapandılar.*” (Heredot, 2006: 46) Böylece Pers saldırısında süvarilerin atıl kalmasıyla Lidyalılar, savaşı kaybetmişlerdi.

Ordunun savaş meydanındaki durumu ile ilgili olarak İyon sitelerine bakıldığında, özellikle İyon savaş gücünü irdelemek için, İyon sitelerinin Kyros komutasında gerçekleşen Pers istilasına karşı direnişi, Pers boyunduruğundan kurtulmak için başlatılan “İyonya İhtilali” ve yine Perslerle yapılan “Kıbrıs Savaşı” örnek olarak ele alınabilir. İyon kent devletleri, ilk önce dinsel daha sonra da siyasal nitelik taşıyan ve on iki İyon kentinin oluşturduğu Panionion adlı siyasal birlikle ortak bir zeminde birleşmişlerdir. Bu birleşim görüldüğü gibi tam bir kaynaşma değil, kent devletleri ya da kabileler arasında çatışmalarla dolu ve hiçbir zaman kavgaların son bulmadığı gevşek bir örgütlenme olmuştur. Kurulan bu ve başka siyasi birlikler İyonlar için

---

²¹³ Heredot, 2006 : 45

gereken güç odağını oluşturamamışlardır.²¹⁴ Lidya saldırılarına direnmeye çalışan İyon siteleri, asıl büyük darbeyi Kyros'un Sardes'i alarak Lidya krallığını ele geçirmesiyle yemişlerdir. Bu istila sırasında Heredot'un üzerinde durduğu İyon kenti Phokia yani bugünkü adı ile Foça'dır. Bu İyon sitesi, İspanya'ya kadar ticaret seferleri düzenlemiş, hatta bunları çok seven İspanya'daki Tartessos kralı, Foça'yı bırakıp kentine yerleşmelerini istemişse de, Phokialılar bunu reddetmişlerdir. Heredot'tan öğrenildiği kadarıyla, Tartessos kralından aldıkları para ile yaklaşan Pers istilasına karşı önlem olarak, Foça'nın etrafını surlarla çevirmişlerdir.²¹⁵ Phokialılar, Pers generali Harpagos'un²¹⁶ komutasındaki Pers kuşatmasına ne kadar direnseler de maruz kaldılar. Heredot olayı şöyle anlatır : *“Phokialılar surlarını işte böyle yaptılar. Harpagos orduyla geldi, kenti kuşattı; bu savunma tertibatının yalnız bir yanını yıkarlar ve bir tek yapıyı Büyük Kral'a verirlerse, bununla yetineceğini bildirdi. Phokialılar ki, kölelik onların dayanabilecekleri bir şey değildir, bir gün izin istediler; cevabı sonra vereceklerdi; -Biz aramızda konuşurken, siz de ordunuzu surların uzağına çekiniz.- dediler. - Aklınızdan geçeni biliyorum, ama öyle olsun.-dedi Harpagos, aralarında danışmaları için süre verdi. Harpagos ordusunu kentte uzakta tuttuğu süre içinde elli küreklili kadırgalarını denize indirdiler, karılarını, çocuklarını bindirdiler, varlıklarını yüklediler -yalnız bronz ve taş parçalarla yazıdan ve tabloları bıraktılar-kendileri de atlardılar ve Khios'a doğru dümen tuttular; arkalarında hiçbir şey bırakmamışlardı; Persler içeri girdikleri zaman Phokaia boştu.”* (Heredot, 2006: 89) Böylece yurtlarını terk eden Phokialılar, Kyrnos'a ulaşarak burayı yurt tutmuşlardır. Burada ilginç bir nokta vardır. Kyrnos'a yerleşen Phokialılar, burada civar ülkelere talan seferleri yaptıkları için kendilerine karşı ittifak kuran Etrüsklerin ve Kartacalıların saldırısına uğramışlardır. Hatta bu güçlerle Phokialılar arasında Sardunya açıklarında yapılan deniz savaşı sonucu 60 gemilik Phokia donanması tamamen mahvolmuştur. Bunun üzerine Phokialılar Kyrnos'u terk edip Rhegium'a göç ettiler.²¹⁷ Tıpkı Phokialılar gibi Pers yenilgisi sonucu boyunduruk altına girmek istemediği için yurdunu terk eden İyon toplumlarından bir diğeri de Teoslulardır. Miletos hariç diğer İyon siteleri de, Heredot'un anlattığına göre *“ Harpagos'a karşı durmuşlar, savaşmışlar ve hiçbiri yurdunu korumak için yiğitlik göstermekten geri kalmamıştır.”* (Heredot, 2006:

²¹⁴ Mansel, 2004: 105.

²¹⁵ Heredot, 2006: 88-89.

²¹⁶ Batı Anadolu'yu istila eden Pers ordusunun Medialı komutanı.

²¹⁷ Heredot, 2006 : 88-89.

91) Peki İyon orduları savaş alanında nasıl bir yol izlemişlerdir? Bu sorunun yanıtı doğrudan verilemese de, Heredot'un anlattığı Helenlerin savaş anlayışlarına göz atıldığında, Anadolu'nun batı kıyılarında oturan Helenler için de tam olmasa da aşağı yukarı fikir verebilecek niteliktedir. Şöyle der Heredot Helen savaş anlayışı için : *“Bununla beraber söylemeyi gerekli bulduğum bir şey var; Yunanlılar çok düşüncesizce savaşırlar, hoppa, beceriksiz ve ihtiyatsızdırlar; örnek mi, savaş açtıkları zaman en güzel en düz ovayı seçer, altını üstüne getirirler, kaleden inip orada savaşırlar; sonunda yenen de büyük zararlar çıkar; yenilenlere gelince, lafını bile etmiyorum; kökten yok olurlar. Aynı dili konuştukları halde, neden birbirlerine elçi gönderip konuşmazlar, işlerini düzeltmezler de böyle boyuna dövüşürlerdi.”* (Heredot, 2006: 513) Yine İyonya İhtilali denilen ve Miletoslu Aristagoras öncülüğünde Perslere karşı başlayan ayaklanma tüm İyonya kıyılarını sarmıştı. Fakat bu isyanın gelişim sürecinde Yunan anakarasının buna pek itibar etmediği görüldü. Bu süreç, yine de savaş yöntemi bakımından incelenmesi gereken önemli bir kesittir. Bu süreçte ilk hamleyi yapan İyonyalılar, yirmi beş gemilik bir donanma ile harekete geçmiş ve bir tür amfibi çıkartma yaparcasına gemileri Efesos kıyılarında bırakarak kalabalık kuvvetle karadan askerlerle ilerlemişlerdir. İyonya, bu taktiği ile bir Pers eyalet başkenti yapılan Sardes'i kolayca ele geçirmiştir. Fakat vali Artaphrenes kentte direnişi akropolde sürdürmüştür. İyon askerlerinin bir evi ateşe vermeleri sonucu göz açıp kapayıncaya değin tüm kenti alevler sarmıştır. Bu sırada kentteki Pers ve Lidya direnişi ile karşılaşan İyon askeri güçleri korkup, Tmolos dağına çekilmişlerdir ve oradan gemilere dönmek üzere Sardes'i tamamen terk etmişlerdir.²¹⁸ Bu hareket üzerine karşı saldırıya geçen Persler, Efesos'ta savunmaya geçen İyonları bozguna uğrattılar. Böylece Atina askeri ittifaktan çekildi. Tabi İyonlar yine de Perslere karşı hazırlıkları sürdürdüler. Hatta diğer İyon siteleri olan Karya, Kaunos ve Kıbrıs'ı da askeri ittifaka kattılar.²¹⁹ Bu noktada İyon Pers karşılaşması Kıbrıs'ta gerçekleşti. Her iki taraf da, gemilerle Kıbrıs'a çıkarma yaptılar. Tam burada Kıbrıslılarla İyonyalılar arasında Perslere karşı denizde mi yoksa karada mı savaşılacağı konusunda ikilem yaşandı. Heredot, bu kararsızlığı şöyle yansıtır. *“Kıbrıs tiranları, İyonyalı şefleri çağırarak şunları söylediler: "İyonyalılar, Perslere karşı mı, yoksa Fenikelilere karşı mı savaşmak istersiniz? Kendiniz karar veriniz. Eğer karada İranlılara karşı savaşmak isterseniz, hemen gemilerinizden çıkarak karada savaş düzeni*

²¹⁸ Heredot, 2006: 433.

²¹⁹ Heredot, 2006: 434.

alınız, o zaman biz de sizin gemilerinize binerek Fenikelilere karşı çıkarız. Eğer Fenikelilerle karşılaşmayı yeğ buluyorsanız, serbestsiniz, ama ister karada ister denizde, Öyle davranınız ki, sonunda İyonya da, Kıbrıs da özgür ülkeler olarak kalsınlar." İyonyalılar cevap verdiler: " İyonya Meclisi bizi denizi korumak üzere gönderdi, gemilerimizi Kıbrıslılara bırakıp karada Perslerle dövüşelim diye değil. Biz de bize verilmiş olan görevi yapmaya çalışacağız. Size gelince, Med boyunduruğu altında çok inlediniz, siz de yiğitçe savaşıyorsunuz." (Herodot, 2006: 437) Görülüyor ki, denizci bir ulus olan İyonyalılar karada değil denizde çarpışmayı yeğlemişlerdir. Fakat asıl savaş karada cereyan etmiştir. İyonya müttefiki Kıbrıs güçleri ile Persler karşılaştılar. "Kıbrıs kralları ordularını savaş düzenine soktular; Salamis ve Soloi askerlerini safkan İranlıların karşısına çıkarıyor, geri kalan Kıbrıslıları da düşman ordusunun öbür askerleri ile savaşa sokuyorlardı. Pers komutanı Artybios'a karşı Onesilos kendisi çıkıyordu" (Herodot, 2006: 437) "denizde ve karada savaş başladı. Denizde o gün, daha üstün olan İyonyalılar, Fenikelilerden baskın çıktılar. Bu savaşta en başarılı olanlar Samoslulardı. Karada karşılaşan iki ordu savaşa girdiler. İki şef arasındaki karşılaşma şöyle oldu: Artybios atı üzerinde Onesilos'a saldırınca, Onesilos Kanalı adamı ile kararlaştırdıkları gibi, bütün gücüyle Artybios'a vurdu; şahlanan at, ayaklarıyla Onesilos'un kalkanına çarptı; o arada Karyalı, eğri pala ile hayvanın dizlerini doğradı. Pers komutanı Artybios atı ile beraber düştü. Her yanda sıkı bir dövüş başlamıştı ki, Kurion tiranı Stesenor yanındaki önemli birliklerle düşmandan yana geçti. Bunların ihanetinden sonra Salamis savaş arabaları da öbür yana geçti. O zaman Persler Kıbrıslılardan daha üstün duruma geçmiş oldular. Yunan birlikleri kaçmaya başladı, içlerinden çok adam düştü, Kıbrıs'ı ayaklandırmış olan Khersis oğlu Onesilos, Philokypros oğlu Soloi kralı Aristokypros da ölenler arasındaydı." (Herodot, 2006: 438) Karada durum Perslerin lehine ve İyon-Kıbrıs ittifakının aleyhinde iken kıyıdaki İyonlarda da durum pek parlak değildi. "Kıbrıs kıyılarında savaşa tutuşmuş olan İonialılar, Onesilos'un yenildiğini ve adadaki sitelerin kaybedildiğini haber aldılar; yalnız Salamis kuşatılmamış, halk eski kral Gorgos'u geri getirmişti. Durumu öğrenen İyonyalılar hemen İyonya'ya doğru yelken açtılar. Kıbrıs siteleri içinde kuşatmaya en uzun dayanan Soloi oldu; Persler kentin büyük çevresine hendekler kazdılar ve kuşatmanın beşinci ayında kenti aldılar." (Herodot, 2006: 439) Böylece Perslere karşı başlayan İyon askeri hamlesi, Sardes'teki geçici bir üstünlükten sonra hem Efesos'ta hem de Kıbrıs'ta fiyaskoyla sonuçlandı. Fakat İyon müttefiki Karya krallığı, Perslere

karşı askeri direnci sürdüren bir odak olarak İyonlar için yeni bir umut oldu. Karya'lılar topladıkları savaş meclisinde, nasıl savaşmak gerektiğini tartıştılar. Burada Kindyeli Mausolos oğlu Pixodaros, bir görüş ortaya attı. Buna göre ; *“Maiandros'u²²⁰ geçmek, sırtını ırmağa vererek, yani Kanallılara kaçma olanağı bırakmayarak savaşa girmek ve sonuna kadar dayanmaktı.”* (Herodot, 2006: 439) Ama bu görüş pek itibar görmedi. Aksine nehri Perslerin geçmesine olanak tanınıyor ve Perslerin mağlup olmaları ihtimali göz önüne alınarak nehrin pozisyonunun Persleri zor duruma düşüreceği hesaplanıyordu. Sonuçta Perslerin Maiandros nehrini geçmesine izin verdiler. *“Karyalılar kavgaya Marsyas kıyılarında tutuştular. Yiğitçe dövüştüler ve uzun süre dayandılar, ama sonunda, sayı çokluğu karşısında ezildiler. Persler savaş alanında yaklaşık olarak iki bin kişi bıraktılar, Karialılar on bin.²²¹ Sağ kalanlar Labranda'da, çınar ağaçlarıyla kaplı büyük kutsal ormanın ortasındaki Ordular Tanrısı Zeus tapınağında toplandılar. Burada toplanıp kurtuluş yolu aramaya çalışıyorlardı: Perslere teslim olmak mı, yoksa Asya'yı büsbütün bırakıp gitmek mi daha iyiydi? Onlar böyle görüşürlerken, yardıma koşan Miletoslularla müttefikleri çıkageldiler. Bu yardım karşısında Kanallılar ilk tasarılarını bırakıp yeni bir savaşla talihlerini denemeye karar verdiler. Üzerlerine gelen Perslerle tutuştular ve öncekinden daha ağır bir yenilgiye uğradılar; kayıplarının toplamı yükseldi; Miletosluların kayıpları daha da büyük oldu.”* (Herodot, 2006: 440) Burada görüleceği üzere esastan bir stratejik hata yapılmış ve sonuçta Karia orduları yenilmiştir. Miletoslu İonyalıların desteği ise yine de yenilgiyi bir zafere çevirememiş aksine Pers karşıtı ittifakın askeri anlamda daha da zayıflamasına neden olmuştur. Tüm bu savaşlarda Perslerin galip gelmesi üzerine, durumun gerçekçi bir değerlendirmesini yapmış gibi görünen Karia kurmayları yerinde bir karar alarak, Perslere pusu kurmayı ve bir baskın saldırısı yapmayı planlamışlardır. *“ Karialılar toparlandılar ve savaşa yeniden başladılar. Perslerin Karya siteleri üzerine yürümeye hazırlandıklarını öğrenince, Pedasos'a giden yol üzerinde pusu kurdular. Persler gece pusuya düştüler ve başlarında bulunan Daurises, Amorges ve Sisimakes de içinde olduğu halde kılıçtan geçirildiler; bunlarla beraber Giges'in oğlu Myrsos da öldü. Bu işi başaranların başında Mylasalı İbanollis oğlu Herakleides vardı. İşte Perslerin bu ordusu böyle mahvolmuştur.”* (Herodot, 2006: 440) Herodot'un aktardığı bu savaşta anlaşılabilceği gibi Karyalıların savaş stratejilerini değiştirmeleri gerçekten

²²⁰ Büyük Menderes

²²¹ Burada Perslerden 2 bin, Karyalılardan 10 bin kişinin öldüğü vurgulanıyor.

fayda vermiş ve Pers ordusu mağlup edilmiştir. Özellikle İyonyalıların bu tür bir strateji belirlemeden eşit koşullarda Perslerin karşısına çıkmaları, art arda askeri başarısızlıklara uğramalarına neden olmuştur. Lade savaşında ise bu kez Miletoslular kentte kalıp Perslere karşı savunma savaşı yapmaya karar vermişlerdir. İyon savaş meclisi karada değil, denizde savaşarak kenti korumayı hedeflemiştir. “görüşmeler yapıldı ve Perslere karşı kara ordusu çıkarmamaya karar verildi; Miletoslular kalelerini kendileri savunacaklardı, yedekte bir tek gemi bırakmadan büyük bir donanma hazırlanacak ve Miletos'u gemilerden oluşan bir kale ile savunmak üzere hemen Lade'de toplanacaklardı.” Heredot'un bildirdiğine göre birleşik İyon ordusunun savaş düzeni şöyleydi : “Miletoslular doğu yönünde, donanmanın sağ kanadını tutacaklardı; saf halinde seksen gemi dizmişlerdi; onlardan sonra Priene'nin on iki, Myus'un üç gemisi geliyordu, Myus gemilerinden sonra Teosluların on yedi gemisi vardı; Teos gemilerinden sonra Khios'un yüz gemisi sıralanıyordu. Onlardan sonra Erythrai ve Phokaia gemileri dizilmişlerdi; Erythrai sekiz, Phokaia üç gemiyle katılmışlardı. Phokaiyalılardan sonra Lesbosluların yetmiş gemisi geliyordu; en son, batı ucunda Samosluların altmış kadırgası uzanıyordu. Toplam olarak donanmaya yüz elli üç gemi katılmış oluyordu.” (Heredot, 2006: 445) İyon donanması o denli güçlü görünüyordu ki, Pers kurmayları tereddüte düştüler ve savaşmadan önce psikolojik hamle yaparak, ellerinde tutsak olan İyon tiranlarını kendi soydaşlarını caydırmak için kullandılar. Bu büyük donanmadaki gemilerin sayısı tam bilinmemektedir. Ama Heredot, Khioslularla ilgili sayısal değer vermektedir. Khioslular yüz gemi ve her gemide kırk seçkin askerle savaşa girmişlerdir.²²² Yine Heredot, başka bir yerde savaş gemilerinden bahsederken, “Eskiden gemiler parlak kırmızıya boyanırdı” (Heredot, 2006: 240) ifadesiyle İyon gemilerinin görsel yapısına ait ipucu vermektedir. Savaştan önce savaş meclisinde alınan kararlar tüm İyon birleşik donanması, Phokia tiranı Dyonnisos'un komutasına verilmiştir. Burada önemle üstünde durulması gereken nokta, komutayı üstlenen Dyonnisos'un İyonlara ağır talimler yaptırması sonucu İyonların buna karşı tepki göstermeleri olmuştur. O kadar ki, özgürlük için savaştıklarını söyleyen İyonlar, eğitimdense köleliği tercih edeceklerini dile getirmeye başlamışlardır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, askeri bakımdan İyonlar militarist bir yapıda değillerdir, askeri kurumsallaşma henüz kökleşmemiştir. Heredot bu durumu şöyle izah eder: “Dionysios'u dinleyen İyonyalılar onun buyruğu altına girdiler. O, her sabah gemileri

²²² Heredot, 2006 : 446.

uzun diziler halinde açık denize çıkarttırıyor, tam teçhizatlı kürekçilere, sıra ile iki düşman gemisi arasından geçme talimleri yaptırıyordu. Sonra günün geri kalan saatlerinde gemileri demir üzerinde bırakıyor ve İyonyalıları akşama kadar çeşitli işlerde çalıştırıyordu. Yedi gün her dediğini yaptılar, emirlerini yerine getirdiler; ama ondan sonra bu çeşit işlere alışkın olmayan İyonyalılar, kızgın güneş altında yorgunluktan bitkin bir halde söylenmeye başladılar: "Hangi tanrının dediğine karşı çıktık da başımıza bu kadar rezillik geldi," diyorlardı. "Üç gemiyle gelip başımıza geçen bu Phokaiyalı palavracının buyruğu altına girmek için aklımızı yitirmiş, ipin ucunu kaçırmış olmalıyız. Bizi babasının uşağı gibi çalıştırıp ağır iş altında gebertiyor; işte birçoğumuz hasta düştü, daha birçoğumuzun başına da aynı şey gelecek. Bu kadar eziyet çekmektense, bırakalım ne olacaksa olsun. Bugünden zincire vurulmaktansa, bekleyip yarın köle olmak daha iyi. Haydi be! Artık elimizi bir işe sürmeyelim!" Böyle konuşuyorlardı ve hiçbiri artık buyruk dinlemek istemiyordu; kara ordusu gibi adada barakalar kurup gölgede yatıyorlar; gemiye binip talime çıkmaya yanaşmıyorlardı." (...) "Fenikeliler davrandıkları zaman, İonialılar da gemilerini uzun diziler halinde açığa sürdüler. İki taraf karşılaştı, savaş başladı. Bu deniz savaşında İonialılardan hangileri alçaklıktan, hangileri yiğitlikten yana önde gitmiştir, bunu kesin olarak söyleyemem, zira hepsi de birbirini suçlamıştır. Denildiğine göre Samoslular, Aiakes ile yaptıkları anlaşma uyarınca, yelken basıp saftan çıkmışlar ve Samos'a doğru yol almışlardır, ancak bunlardan on bir tanesi onlara katılmamıştır; bu on bir geminin komutanları, yukarıdan aldıkları emre uymayarak yerlerinde kalmışlar ve savaşmışlardır." (Herodot, 2006: 448) Başta Samoslular olmak üzere bir takım ihanetlerin yaşanmasıyla İyon ordusu yine yenilgiye uğrar. Persler, "Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardı. Duvarların altındaki toprağı kazmışlar, her çeşitten makineler kullanmışlardı; böylece Aristagoras'ın başlattığı ayaklanmanın altıncı yılında, kenti alıp dipten doruğu yıkmışlardır. Ahaliyi köleleştirmişlerdir." (Herodot, 2006: 449) Kyros istilası, İyonya İhtilali, Kıbrıs Savaşı ve Lade bozgunu örneklerinde görüldüğü üzere, İyonlar Persler karşısında sürekli bozgun halindedir. Hem kara, hem deniz hem de kent savunmasında üst üste başarısızlıklar yaşamışlardır. Bu ise koşulları iyi okuyamamalarından, Persler gibi güçlü kara orduları bulunan bir siyasi güçle meydan savaşı yapmaya kalkışma gibi somut askeri hatalar yapmalarının yanı sıra, üstün oldukları denizdeki konumlarını da psikolojik savaş ve kara ile yeterli koordinenin kurulamaması gibi nedenlerle zafere çevirememişlerdir. Bunlara ek olarak

Lade bozgununda ve Sardes'in alınmasında görüldüğü gibi İyonlar arasında savaşçılık kültürü ve ruhu tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bu da Persler gibi hem teknik anlamda güçlü hem de savaşçı ve itaatkâr bir ruha sahip ordunun karşısında durmayı imkânsız hale getirmiştir.

5.2. Kale Savunması ve Kent surları.

5.2.1. Kent Surları

5.2.1.1. Hitit Öncesi

Tarihte savunma kavramı, daima saldırganlığa tepki olarak ortaya çıkmıştır. John Keegan, Eriha kazılarında ortaya çıkan savunma sisteminin bilinen ilk savunma sistemi olduğunu söyler. Bu savunma sistemini, ürünlerini saldırganlardan korumak isteyen çiftçilerin oluşturduğunu da ekler. Bunun yanında kurulan bir kale, yalnızca saldırganlardan korunulacak bir yer olmayıp, aynı zamanda etkin savunma yapılabilecek ve saldırganları uzak tutacak karşı hamleler yapmaya yarayan ve bölgeyi denetim altında tutmaya yarayacak bir yerdir.²²³

Anadolu'da tahkim anlayışı köklü bir geçmişe sahiptir ve var olan yerleşim birimlerinde savunma sisteminin görülmesi Neolitik döneme kadar gider. Neolitik dönem yerleşmesi Çatalhöyük konutlarının, dışa bakan yüzleri, aralarında hiçbir açıklık olmaksızın kör bırakılarak bir tür ilkel savunma sistemi gerçekleştirilmiştir.²²⁴ Buna uygun olarak Neolitik dönemin yerleşmesi Hacılar, Kalkolitik dönemde de bir merkez konumundadır. Hacılar, çevresi 2 m. kadar kalınlığındaki kerpiç duvarlarla kuşatılmış 70x35 m. Ebatlarında bir köydü.²²⁵ Buna ek olarak Göller yöresi'ndeki Kuruçay gösterilebilir. Bir kasaba görünümündeki bu yerleşme yeri, kısmen yapıların yan yana ve ileri gerili dizilmesi, kısmen de taş ve kerpiçten duvarlarla koruma altına

²²³ Keegan, 1995: 218–219.

²²⁴ Sevin, 2003: 50.

²²⁵ Sevin, 2003: 81.

alınmıştır.²²⁶ Aynı zaman diliminde Hassekhöyük'ün Geç Uruk dönemi'nin ticaret amaçlı sınır istasyonlarından olduğu, etrafının da 1.80 m. Kalınlığında surla çevrildiği görülür.²²⁷ Kalkolitik dönemde, Yumruktepe yerleşmesi güçlü bir kale haline getirilmiştir. Bu kale 50–60 m. çapındadır. Taş temel üzerine kerpiç bloklardan 1.50 m. Kalınlığında bir savunma duvarıyla çevrilidir. Buraya, 1.80 m. genişliğindeki çift kuleli bir geçitle girilebilmekteydi.²²⁸ Kalkolitik Çağda ticaretle zenginleşen yerel elitlerin giderek birer siyasi güç haline gelmesi, bu dönemde yerleşme yerlerinin etrafının surlarla çevrilerek bir savunma düzeneği oluşturulması konusunda aydınlatıcı bir fikir verebilir. Fakat bu konuda asıl sıçrama Tunç Çağı'na aittir. Zira ; “*Kalkolitik Çağ'ın başlarında tüm Anadolu'da iklimin giderek normalleşmesi ve bunun sonucunda beliren bugünküne yakın coğrafi koşullar nüfusun artışına neden olmuştu. İnsanoğlu giderek daha fazla sayı ve türde mal üretmenin yollarını araştırmaya başlamıştı. Bunu için organize bir iş gücü, depolama tesisleri ve bunların korunması için etkili bir organizasyona ihtiyaç vardı.*”(Sevin,2003:116) İlk Tunç Çağı'nda köy yerleşmelerinin önemli ölçüde azalarak, az sayıda ama daha büyük merkezlerin ortaya çıktığı görülür.²²⁹ Yine bu dönemde Beycesultan, II. Troya ve Lidarhöyük sur niteliğinde kerpiç duvarla çeviriliydi. II. Troya'ya baktığımızda, surların çevirdiği görkemli megaronlar ve aşağı kentiyle oluşan kale, bir beylik görünümündedir. Urla Limantepe surlarına bakıldığında, günümüzde yüksekliği 6 m.yi bulan ama özgün yüksekliği 12 m. olduğunu, uzunluğunun ise 300 m.ye ulaştığını görülür.²³⁰ İlk Tunç II. Dönemi'nde Orta Anadolu'da güçlü beylikler ortaya çıkmış ve esaslı devletleşme sürecine girilmiştir. Bu dönemde Ahlatlıbel'de yerel beylere ait kaleler, Küllüoba, Kanlıgeçit, Arslantepe'nin surları, Anadolu'daki savunma sistemlerine ait en somut örnekler olarak gösterilebilir. Orta Tunç Çağı'na gelindiğinde, Anadolu irili ufaklı bir çok beylik arasında paylaşılmıştı. Beyler arasında sık sık çatışmalar çıkıyor, kimileri zamanla daha güçsüz olanları egemenlikleri altına alıyordu. Henüz güçlü bir merkezi otorite oluşmamıştı. M.Ö. 20. yy ile 18. yy arasındaki bu döneme “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” denilir. Bu çağda Asurlu tüccarların yerleştiği ticaret merkezi ya da istasyonu olan kentler bir hayli önem kazanmışlardı. Zenginleşen bu kentlerde siyasi organizasyonun gelişmesi, kent savunma düzeneğinin de daha geliştirilmesine yol açmıştır. Koloni Çağı'nın son

²²⁶ Sevin, 2003: 104.

²²⁷ Sevin, 2003: 110.

²²⁸ Sevin, 2003: 99.

²²⁹ Sevin, 2003: 125.

²³⁰ Sevin, 2003 : 128.

döneminde Kültepe Pazaryeri Orta Anadolu'daki benzerleri ile birlikte, büyük ihtimalle beyliklerin bir iç hesaplaşması sonucu yangınla silinip gitmiştir. İşte bu noktadan sonra Anadolu, Hitit Devleti'nin oluşumuna doğru dümen kırmaya başlamıştır.

5.2.1.2. Hititler

Bilindiği üzere Anadolu'da merkezi bir devlet kurma yönündeki ilk ciddi hamleyi Kuşşara beylerinden Pithana'nın oğlu Anitta yapmıştır. Farklı ırktan insanların yaşadığı ve farklı dillerin konuşulduğu Anadolu'da, bir beylikten bir merkezi devlete doğru dönüşüm önemli gelişmelere yol açacak bir süreçti. Hitit Devleti, imparatorluk çağına ulaştığında, bu imparatorluğun en somut sembolü Hattuşa kenti olmuştu. Hattuşa, geçmişi ilk Tunç Çağı'na kadar uzanan, Büyükkale denilen bir kayalığın çevresinde kuruludur. Tarihsel geçmişi İlk Tunç Çağı'na değin uzanan Hattuşa, Büyükkale denen, üzerinde sarayların kurulu olduğu bir kayalığın çevresinde gelişmiştir. Hitit öncesi dönemde Hatti kökenli Hattuş beyliği yöneticileri de bu kayalıkta oturmuşlardı. Kentin doğusundaki bu kayalık, 250 x 140 m. boyutlarındadır ve çevresi surludur. Kentten ayrı bir kale görünümündeki bu alanda büyük avlular ve galerilerle birleştirilmiş çeşitli boyda ve önemde saray, toplantı salonu, tablet arşivi vb yapılar bulunur. Eski Hitit Devleti zamanında yerleşme Büyükkale'nin kuzeybatısındaki daha küçük bir alana yayılmıştı. Karadeniz Dağları'nın vahşi halkı Kaşkalar'ın yıkımından sonra, 1400 yıllarında I. Şuppiluliuma tarafından genişletilerek gerçek bir imparatorluk başkenti durumuna sokuldu. Etrafı 7 km. uzunluğunda çift sıra surla kuşatılmıştı; bunlardan içteki sandık-duvar tekniğinde bir örgüye sahipti. İri taşlardan bir alt yapı üzerine kerpiç bloklarla yükseltelen bu surun tepesi mazgallıydı.²³¹

Hattuşa yanı sıra Alacahöyük, imparatorluğun, büyük tapınağı ile bir kült merkezi olduğu anlaşılan kentin, yükseklikleri 2 m.yi aşan monolit bloklar üzerine yontulmuş sfenks kabartmaları Hattuşa'dan daha farklı ve kübik bir biçemin temsilcileridir. Çift kuleli bu kapının ön yüzü alttan iki sıra halinde kabartmalı taş

²³¹ Sevin, 2003:177.

bloklarla bezenmiştir. Bir diğer Hitit kenti Tapigga yani Maşathöyük ise, Hitit Devleti'nin Kaşka sınırında bulunan bir sınır garnizonuydu. İçinde Hitit kralına bağlı bir sınır beyi, vali ya da komutanın yaşadığı sarayı ise 1.50 m. kalınlığında taş temel ve kerpiç duvarla çevrilmiş olarak görmekteyiz.²³² Yine bir başka Hitit kenti olan Kuşaklı'da yani Sarissa'da kentin çevresi tıpkı Hattuşa'da olduğu gibi sandık duvar tekniği ile çevriliydi. Sarissa'nın giriş kapısı Hattuşa'daki gibi dışli kulelerle korunur. Bu kule biçimi olmamakla birlikte Alacahöyük'te de bulunur.²³³

5.2.1.3.Urartular

Kale ve surlar konusunda en zengin Anadolu krallığı kuşkusuz Urartulardır. Hem fetihçi olmaları hem de egemen oldukları dağlık ülke, onları kaleler konusunda bir zenginliğe itmiştir. Urartularda Kale ve müstahkem kent terimlerinin her ikisi de E.GAL sözcüğü ile ifade edilir. Araştırmacılar, E.GAL sözcüğü ile ifade edilenlerin askeri amaçlı, URU ile ifade edilenlerin ise idari amaçlı kaleler olduğunu iddia etmektedirler.²³⁴ Kaleler, başlangıçta Urartu ülkesi topraklarında inşa edilirken, daha sonra elde edilen toprakların korunması için fethedilen yerlere taşındı. Böylece kaleler, hem bölgenin savunmasını gerçekleştiriyor, hem de yapılabilecek fetihler için basamak yani üs oluşturuyorlardı. Urartular, merkez bölgede ve eyaletlerde, yönetim, ulaşım, askeri harekât, kademeli savunma amacıyla ana yollar ve yan kollar üzerinde, stratejik noktalarda ve geçitlerde, belirli bir şehircilik planlaması uygulayarak temelde askeri, idari, sosyal ve ekonomik amaçlara yönelik yüzlerce yerleşme, kale ve diğer askeri tesisler inşa etmişlerdir. Bu yerleşme yerlerinin seçiminde, yaşam için gerekli üretim kaynaklarına yakın olması yanında, bu yerin savunulması amacı da göz önünde tutulan en önemli iki faktördü. Bu iki amacı gerçekleştirmek üzere genelde sur duvarları ile çevrili iskân yerleri kurulurken, diğer taraftan sadece savunma amacına yönelik birçok tesis de inşa edilmiştir. Urartu yerleşmeleri iskân yerleri olmaktan ziyade daha çok büyük kaleleri, tahkimatları, orta veya küçük ölçüdeki çeşitli askeri tesisleriyle dikkat çekmiştir. Urartular, coğrafi konumlarını bir avantaja çevirmek istercesine, düşmanın

²³² Sevin, 2003: 188–89.

²³³ Sevin, 2003: 190.

²³⁴ Yermukhamedova, 2005: 110.

ulaşmasını zorlaştıracak ve savunma olanağını artıracak bir şekilde, müstahkem kaleleri dağ kollarına inşa etmişlerdir. Daima kolay savunulan kayalık tepelerin tercih edilmesi, dönemlerden ve askeri nedenlerden kaynaklanmaktaydı Bunda dağ taşlarının ana yapı malzemesi olarak kullanılmasının pratikliği yadsınamaz bir unsurdur. Urartularda İktisadi anlamda kaleler, ticaret yollarını denetlemenin yanı sıra, su kaynaklarına yakın yapılarak tarımsal faaliyetlerin ve maden bölgelerine de yakın yapılarak yeraltı zenginliklerinin komşu istilalarına karşı korunması işlevini yerine getirmiştir.²³⁵ Ama bölgenin gerekleri doğrultusunda da bu savunma stratejileri ve işlevleri değişebilmekteydi. Örneğin, Kuzeybatı İran'daki Urartu savunma sistemi, istilacıların belirli kaynakları ele geçirmelerini önlemekten ziyade, genellikle verimli arazilerin halkını korumak amacına yönelikti. Büyük kaleler dışında, bazı küçük kaleler ulaşım yolları üzerinde kurulmasına rağmen, bu yolları bloke etmekten ziyade, gözetleme amacı taşımaktaydı. Merkezi Van Bölgesi dahil tüm Urartu devleti, düşman ordularını Urartu topraklarını geçerken devamlı bir şekilde bir mukavemet ve engellenme ile karşılaşmak zorunda bırakacak bir savunma sistemi ile korunmakta idi.²³⁶ Urartu kalelerinin planları, mimari biçim ilkeleri tarafından belirlenmiş değildir. Daha çok biçim ve dış duvarların seyri son olarak da arazinin koşulları belirleyicidir. Kalelerde yapı malzemesi olarak olağan siyah bazalt taşı kullanılmıştır. Ama daha eski dönemlerde kireçtaşı da kullanıldığına şahit olmakla birlikte, Urartu mimarisinde en fazla kullanılan malzemenin taş ve kerpiç olduğunu görmekteyiz.²³⁷ Klasik Urartu yönteminde yapılmış birçok Urartu kalesi mevcuttur. Körzüt Kalesi, Yukarı Anzaf Kalesi, Aznavurtepe, Müdjezir, Kuzeybatı İran'da Haidari Kale, Kafir ve Gavur kaleleri, Qalat Kalesi. Tepe Dosogh surları, buna örnektir. Fiziksel anlamda Urartu kalesini irdelediğimizde, öne çıkık köşe kulelerini tipik bir özellik olarak görebilmekteyiz. Örneğin Qaleh İsmail agada 10 m'yi bulan genişlikte köşe kuleleri saptanmıştır. Yine Körzüt kalesi de gelişimde bir diğer basamaktır. Kale, kral Minua tarafından Arşiniuini adıyla kurulmuştur. 8 m yüksekliğe kadar korunagelen duvarlar, çok sayıda kare ve dikdörtgen şeklinde siyah bazalt dizilerden oluşmaktadır. Urartu mimarisi için tipik olan kule benzeri çıkımlar göstermektedir. Urartular, kale duvarları için kural olarak diğer duvarlarda olduğu gibi düz doğrultuları tercih etmişlerdir.(...) istisnaların dışında

²³⁵ Yermukhamedova, 2005: 108.

²³⁶ Serhan Gündüz, (1994) : *Urartu Askeri Mimarisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı s.219

²³⁷ Salvini, 2006: 145.

büküm yapan duvara rastlanmaz. Buna karşın doğal engebeleri izleyen zikzak şeklindeki duvarlarla sıkça karşılaşılır. Hatta öyleki, Minua'dan başlayarak kuleyi andıran duvar çıkmaları Urartu mimarisinin en önemli ögesi haline gelmiştir.²³⁸ Karmir-Blur ile Batsam kalelerinde de, de duvar ve köşe çıkmaları yaygın bir kullanım bulmuştur ve oldukça büyük dört köşeli kuleler, hem dış duvarda (batsam) hem de dayanak yapıları olarak iç kalede ara sıra ortaya çıkmıştır. Urartuların kaleleri dağlık bölgede kurulduğundan, yer seçiminin ardından hemen inşaata başlamalarının olanaksız olduğunu sanılmaktadır. Zira kale için seçilen alanın sağlamlaştırılmış ve teras haline getirilmiş olması gerekmektedir. Alan böylece düzleştirildikten sonra, sur temel taşları için ana kaya oyularak yuvalar meydana getirilmiş, elde edilen sağlam istinatlardan sonra duvarların aşınmasını önlemek için surlara oluklar döşenmiştir.²³⁹ Tepe yamaçlarına inşa edilen kalelerde ise yamaçlar önce taş bloklarla örülüyor, sonra kale inşa ediliyordu. Harç kullanılmadan ya tamamen taş bloklarla ya da temel üzerine konulan tuğlalarla yapılan Urartu kalelerinin surları gerçekten güçlüydü. Zira kalınlıkları çoğu zaman 3 m.yi aşmaktaydı. Uçkale, diğer yöntemlerden tamamen farklı, özenli bir işçiliğe ve estetiğe sahip olması açısından bu yöntem Urartu mimarisinin şaheseridir. Taş blokları önceki yöntemlere oranla daha da küçük boyutlarda ve genellikle dikdörtgendir. Taş blokları arasında en küçük bir açıklık yoktur. Taşların dış yüzeyleri çok itinalı bir şekilde işlenmiştir. Sur duvarları çok sonraki Hellenistik çağı surları kadar düzgün ve itinalıdır. Bazı durumlarda dirsek yapan taşlar da kullanılmıştır. Diğer yöntemlerle olan ortak özelliği ise sur duvarlarının ana kaya üzerine açılan yataklar üzerinde yükselmesidir. Ayrıca duvara verilen eğimin azlığı ve bu eğimin taş blokları içeri çekilerek verilmemiş olması da diğer bir farklılıktır. Çavuştepe Kalesinin İrmusini Tapınağı üzerindeki yazıttan anlaşılacağı üzere Uç Kale'nin Kral II. Sardur (M.Ö.764-735) tarafından yapılmış olması "Uçkale Yöntemi"nin de bu kral döneminde kullanılmaya başlandığının bir kanıtıdır. Kefir Kalesi ve Ayanis Kalesi sur duvarlarında da buna çok benzer şekilde özenli işçiliğe sahip bir duvar örme yöntemi uygulanmıştır. Bu yapım yöntemleri haricinde, Altıntepe surlarında ve Aznavurtepe'de iki dış yüzey arasında sandık duvar yapım yönteminin görülmesi ilginçtir. Bu yöntemde sur duvarlarının iki yüzünde iri kesme taşlar kullanılmış, duvara dik olarak hatıllar atılmış ve çeşitli boyutlarda sandıklar meydana getirilmiş olup içleri taş ve kerpiç toprağı ile

²³⁸ Salvini, 2006: 146.

²³⁹ Yermukhamedova, 2005: 111.

doldurulmuştur. Altıntepe surunun genişliği 12 m.yi geçmemektedir; yukarı kısmı ise 0.52 x 0.15 m. boyutlarında iri kerpiçlerle örülmüştür. Sandık duvar tipi M.Ö. 15-13. yüzyılda Hitit başkenti Boğazköy'de ve Geç Hitit Şehri Devletlerinde, Kargamış ve Zincirli'de de kullanılmıştır. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urartu sur duvarları üzerinde uygulanan bir yöntem de "rizalitli" plandır. Genelde çok katlı binaların dış ana duvarlarına uygulanan bu yöntemde, sur duvarından dışarı doğru çıkıntı yapan ve zayıf duvarları güçlendirme amacı taşıyan rizalit çıkıntılarının sur duvarları üzerine yerleştirilmesidir. Sur duvarı boyunca çok kez eşit, düzgün aralıklarla yer alan rizalit çıkıntıları çoğunlukla duvarların kesiştiği, dirsek yaptığı yerlere, yani köşe noktalarına yerleştirilmiştir. Statik açıdan duvarlara direnç sağlayan bu rizalit çıkıntıları duvardan 1 m.'den az bir çıkıntı yapmakta ve bu ölçü kaleden kaleye değişmektedir. Bu rizalit çıkıntıları aynı zamanda genel genel görünüm bakımından da dış mimariyi hareketlendiren bir unsur olmaktadır²⁴⁰ Yine Asur kabartmalarından tespit edilebildiği kadarıyla, Toprakkale ve Adilcevaz'da bulunan tasvirler doğrultusunda, bütün kalelerin üst kısmında ve öne çıkıntı yapmış olan mazgallı siperlerin varlığı görülmektedir. Sur ile kale mazgal payeleri, ya uçları yuvarlatılmış üçgen ya da kademeli piramit şeklinde idiler. Böyle mazgallı siperlerin bulunması Urartu kalelerini savunan savaşçılara hem atış yapma hem de kendilerini koruma imkânı sağlamıştır.

Sonuç olarak, çok gelişmiş ve güçlü kaleler, Urartuluların savunma sistemine ne kadar çok önem verdiklerini açıkça göstermektedir. Hep saldırı veya savunma savaşı durumunda olan Urartu Devleti'nin hayatiyetini sürdürebilmesi çoğu zaman hiç şüphesiz onun savunma tahkimatının gücüne bağlı idi. Bu sebepten dolayı Urartu kralları kusursuz bir koruma sistemini kurmak için çok çaba göstermişlerdir. Bu sistemin içine kaleler dışında garnizon, hudut karakolu, gözetleyen kule ve bunun gibi çeşitli askeri noktalar da girmiştir.²⁴¹

---

²⁴⁰ Gündüz, 1994: 205.

²⁴¹ Yermukhamedova, 2005: 111.

5.2.1.4. Frigya, Lidya, İyonya

Eldeki verilerin yetersizliği oranında detayları bilinmemekle birlikte, M.Ö. 9.yüzyılda Frig başkenti Gordion, güçlü bir sitadel²⁴² görünümündedir. Surlarla kuşatılmış bu erken sitadele, kabartmalı taş ortostatlarla süslü bir kapı binasından giriliyordu. Hititlerden etkilenilen bu kapı yapısı hakkında fazla bilgi yoktur. Ama kent, asıl görkemli halini kral Midas zamanında kazanmıştır.²⁴³ Surların kerpiçten örülü olduğu bilinmektedir. Surlardan kente girişi sağlayan kapının iki yanındaki kuleler ise 9-10 m. yüksekliğindedir.²⁴⁴

Lidya krallığı gibi merkezi karakterli bir yapı üzerine yükselen bir devlete başkentlik yapan Sardes, tam anlamıyla uluslararası bir metropoldü. Kent, doğal olarak sağlam bir savunma sistemine sahipti. Sardes'in sitadel surlarla çevirili olduğu arkeolojik verilerle sabittir. M.Ö.7. yüzyılın ikinci yarısı içinde, 20 m. kalınlığında ve yüksekliği hala 10 m.yi aşan bir surla sahip Sardes, bu surlarını yüksek taş beden üzerine massif tenikte ve kerpiç bloklarla yapılmış duvara dayandırmaktaydı. 6.yüzyılda bu duvarın kalınlığının artırılması, kentin doğu kapısının her hangi bir kuşatma sırasında alttan tünel açılarak tahrip edilmesine karşı alınmış bir önlemdi.²⁴⁵

Ege'de kentler, İzmir kazılarında saptanmış olduğu gibi en geç M.Ö. 7.yüzyıldan beri bir duvarla çevrili idiler. Böylece Ege İyon ve Aiol yerleşmeleri her bakımdan tam anlamı ile yani kralı aristokrat ve orta sınıf halkı ve güvence sağlayan duvarı ile Hellenic "polis" adı verilen kentlerdi.²⁴⁶

²⁴² Bir yerleşim yerinin dini ve idari yapılarının bulunduğu kısma verilen isim.

²⁴³ Sevin, 2003: 240-42.

²⁴⁴ Sevin, 2003: 243.

²⁴⁵ Sevin, 2003: 270.

²⁴⁶ Akurgal, 2005: 318.

5.2.2. Savunma

İlkçağ Anadolu'sundaki savaşların önemli bir ayağını, surlarla çevrili kentlerin fethi oluşturur. Doğal olarak savaşın bu boyutundan bahsederken, iki ayrı yaklaşıma gereksinim vardır. Birisi kuşatma ve kenti ele geçirme ayağı, diğeri kenti kuşatanlara karşı savunma ayağı. Burada savunma konusunda bazı değerlendirmeler yaparak konuya girmek daha uygun olacaktır. İlkçağ Anadolu'sunda yerleşim birimleri etrafında oluşturulan savunma sistemleri, bunları aşmak isteyen saldırgan güçlerin varlığı hakkında en somut kanıttır. İster egemenliklerini, ister canlarını, isterse ürünlerini korumak için olsun, kaleleri inşa edenler, saldırganların temele erişmelerini önlemek ve savunulara daha etkili silah kullanma pozisyonlarını sağlamak zorundaydılar. Duvarın dışındaki hendek, saldırganların temellere zarar vermesini önlemektedir. Toprağın geçirgen olmadığı, buharlaşmanın daha az olduğu ve suyun daha bol bulunduğu bir yerlerde de sulu hendek tercih edilmektedir. İnsan boyunu aşan duvar yüksekliği, saldırganların merdiven kullanmasını gerektirmektedir ve merdiven üzerinden saldırıya kalkışmak ise pek güvenli bir hareket sayılmaz. Duvarlarda ayrıca düşmana karşılık verme noktaları var olmalıdır. Duvardan da yüksek olan dışa çıkık savunma kuleleri ise savunma tarafına daha da fazla bir yükseklik avantajı sağlamaktadır. Sözün kısası, İlkçağ Anadolu'sunda savunma konusunda çerçeveleyeceğimiz formül, duvar, hendek ve kuleden oluşan üçlü kent savunma sistemidir.²⁴⁷

Geç bronz çağından itibaren, istihkâm mimarisi Hattuşa'nın son yıllarında inşa edilen surlarında, Troya'nın istihkâmlarında ve Mykenai Yunan kalelerinde görüldüğü gibi son derece gelişmiş ve etkileyici bir düzeye ulaşmıştı. Bazen koltuk duvarlarla ve kent sakinlerinin gizlice kente girip çıkabilecekleri şekilde düzenlenmiş yeraltı geçitleri ve yan kapılarla desteklenmiş katı kule savunmalarında gedik açmak ya da uzun kuşatmayla halkı aç bırakıp teslim olmasını sağlamak, oldukça güç ve çoğu kez sonu hüsrarla biten bir işti.²⁴⁸ Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Hititlerle ilgili değerlendirme yapmak için daha çok veri bulunmaktadır. Hititlerde, kent savunma

²⁴⁷ Keegan, 1995: 221.

²⁴⁸ Bryce, 2003: 130.

sistemi konusunda yukarıda da sözü edildiği gibi en somut örnek olarak Hattuşa kentini görülmektedir. Kent, özellikle 1400 yıllarında I. Şuppiluliuma tarafından genişletilerek gerçek bir imparatorluk başkenti durumuna sokulmuştur. Öyleki, Hattuşa'nın etrafı 7 km. uzunluğunda çift sıra surla kuşatılmıştı. Bilindiği üzere Hititler, komşularına göre daha yayılcı bir siyaset izlediklerinden, onlarla ilgili kuşatma ve surları aşma konusunda bilgiler aktarmak daha kolay olacaktır. Fakat, Hitit kent savunması konusunda özellikle Hititleri de yıldırın bir konu var ki, o da kuzey komşuları Kaşkalar'dır. Karadeniz dağlarını mesken edinen Kaşkalar, bir tür anarşist topluluklardı. Tekrar tekrar Hattuşa'nın iç kısmına sokularak talan akınlarıyla ülkeyi yağmalıyorlardı. Bağımsız klanlar halinde hareket eden bu gözü pek topluluklar, Hitit kentleri Nerik ve Tiliura'yı yakıp yıktıktan sonra özellikle kült kenti Nerik'i ele geçirdiklerinde, artık Hitit kralları kentleri çevreleyecek güçlü savunma sistemlerine ihtiyaç duymuşlardı.²⁴⁹ Bu doğrultuda kral I.Hantili'nin ; “ *Hatti ülkesinde hiç kimse şehirlerde surlar inşa etmemişti. Ben Hantili, bütün ülkede duvarlarla korunmuş kentler yaptım ve Hattuşa kentini de tahkim ettim.*”²⁵⁰ İfadesinin doğrudan Kaşkalarla ilgili olup olmadığı tam olara ispatlanmamış bir durumsa da, kral Hantili'nin bir şekilde kentleri surlarla korumaya gereksinim duyduğunu anlayabiliyoruz. Zaten Hititler, kendilerinden farklı bir anlayışla ve çetin bir coğrafya da savaşan Kaşkalar'a bir türlü ölümcül darbe vuramıyorlardı. Zaten Hititlere savaş alanında kesin üstünlük sağlayan savaş arabalarını Kaşka coğrafyasında kullanmak olanaksızdı. İş burada da kalmıyordu. Hititler kesin sonuç alıcı darbeyi vuramadıkları gibi, özellikle Suriye üzerine ya da Arzava ülkesine bir sefere çıkılıp merkez ülke boş kaldığında, Kaşkalar hemen Hatti ülkesine hatta Hattuşa'ya akın yapıyorlardı. İşte bu gelişme, Hititleri kent savunma sistemini güçlendirmeye yöneltti. Örneğin III.Tuthaliya zamanında Kaşkalar Nenaşşa'ya kadar inmiş, başkent Hattuşa'yı yakıp yıkmışlardır. Öyleki başkent geçici olarak Şamuha'ya nakledilmiştir.²⁵¹ Bu soruna çözüm sağlam çözüm bulmak için gereken adımları, Anadolu'nun büyük kralı Şuppiluliuma attı. Kaşkaları geri püskürtmekle kalmayıp, zamanla Hattuşa kentine varmadan çok önce çekirdek ülkeyi koruyacak, tahkimatlı kentlerden oluşan bir tampon bölge oluşturmayı da başardı.²⁵² İmparatorluk merkezi Hattuşa ise, en az üç misli genişletilerek, 6 km.lik geniş bir halka oluşturacak, zeminin

²⁴⁹ Brandau v.d, 2004: 107.

²⁵⁰ Kevser Taşdöner, (2005) : *Hititlerin Tarihinde Kaşkaların Rolü ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. s. 51

²⁵¹ Brandau v.d, 2004: 140.

²⁵² Brandau v.d, 2004: 141.

kimi yerlerde 70 m.ye ulaşan yığma toprak setle yükseltilmiş, yaklaşık 10.5 m. yükselen 30.5 m.de bir aralıklarla duvardan çıkıntılı dikdörtgen kulelerle bezeli bir savunma sistemi ile korunuyordu.²⁵³ Hattuşa'nın tek savunma aracı dış surlar değildi. Kentin içi, ana duvarın herhangi bir kısmının düşman eline geçmesi durumunda ayrı ayrı savunulabilecek bölgelere ayrılmıştı. Bu bölgelerin en güçlüsü, kuşkusuz saray ve arşivlerin bulunduğu, kentin en eski bölümü üzerine kurulu kral kalesi yani Büyükkale'ydi. Bu merkezin savunmaya uygun doğası, ana kent duvarıyla aynı türden duvarlarla pekiştirilmişti. Diğer duvarlarsa, kentin geri kalanını (bazıları tahkim edilmiş binalar ya da ikincil kaleler içeren) daha küçük birimlere bölüyordu. Kentin tüm denetimini ele geçirmenin ne kadar zor olduğu rahatlıkla görülüyor.²⁵⁴ Hattuşaş'ın savunma sistemini göz önünde tutarken; M.Ö. ikinci binyılın savunma duvarları anımsanmalıdır. Unutmamalıdır ki, bir savunma yapısının amacı yalnızca düşmanı durdurmak değildir. Güvenlik sağlamanın yanı sıra, savunuculara hareketlilik ve saldırı gücü alanlarında da üstünlük sağlamalıdır. Bu da, savunucuları düşman menzili dışında tutmakla yetinmeyip aynı zamanda düşmanın üstüne ve yanlarına yerleştirmekle olur. Duvar, yalnızca düşmanı dışarıda tutmaya yararsa, savunucular eninde sonunda dezavantajlı duruma düşecekleri bir kuşatma tehlikesi altında kalırlar. Duvar öyle tasarlanmalıdır ki düşman ne yapmaya çalışırsa çalışsın savunucuların buna verebilecek bir yanıtı olmalıdır. Bu yüzden, sur kalıntıları olağanüstü kalınlıklarıyla dikkat çekse de, aslında yükseklik çok daha önemlidir ve savunucuları saldırganların menzili dışında ve üstünde tutar. Kalınlık ise, hem yüksekliğe dayanak sağlar hem de duvarın zayıf noktalarının (üst, alt, köşeler ve girişler) savunulmasını kolaylaştırır. Duvarın üstü, savunucuların rahat hareket etmesine ve engellenmeden ateş açabilmelerine olanak sağlamalıdır. Bu da mazgalları ve duvar arkasında uzanan geniş bir yolu gerekli kılar. Alt kısım, koçbaşı darbelerinden korunmalı ve önündeki alan, hücum merdivenli saldırganlardan uzak tutulmalıdır. Bu amaçla geliştirilen eğimli alt yüzey ya da siper sevi, yukarıdan atılan taşların beklenmedik açılardan sekmesi sayesinde düşman saflarında maksimum hasar ve şaşkınlık yaratmak gibi bir ek avantaja sahiptir. Duvar köşeleri özel olarak sabote edilme tehlikesi taşır ve Anadolu inşaatçıları genellikle köşe yapmaktan kaçınma noktasına gelmişlerdir. Surlarının dikdörtgen değil yuvarlak olma eğiliminde olduğu açıktır; var olan açılar da genelde koruyucu kulelerle örtülmüştür.

²⁵³ Macqueen, 2001: 72–73.

²⁵⁴ Macqueen, 2001: 71.

Surların en zayıf noktası olan giriş kapıları da kulelerle korunur. Bir diğer kapı tasarımı ise, düşmanı sınırlamak, şaşırtmak ve savunma ateşinin yönelebileceği noktaları artırmak için bir ya da birden çok dik açılı dirsek sağlar.²⁵⁵ Hititler, sadece Hattuşa'yı değil diğer kaleleri de koruma sistemine dahil etmişlerdir. Örneğin Tapigga, sınırda, Kaşkalara karşı tahkim edilmiş garnizon-kentten başka bir şey değildir. Peki, kent nasıl savunulurdu? Bu konuda bir Hitit kralının kale kumandanına yazdığı mektuptan çıkarımlar yapılabilir. *“Gözetleyiciler yolları düzeltsinler. Düşmanın izine baksınlar. Sonra kale kumandanı iki günde bir kaledeki askerleri ve gözetleyicileri düşmanın izini sürmeye göndersin. Yolları düzeltmiş olduğundan gözetleyiciler düşmanın izini görünce derhal haber getirsinler”* (Alp, 2001: 78) Burada kale komutanına verilen emirden anlaşıldığı kadarıyla savunmanın en temel koşulu daha saldırıya uğramadan sürekli düşmanı gözetlemek ve onun hakkında haber toplamaktır. *“Kent kapılarını içerden kapasınlar. (...) Kale kumandanı önde olan kaleler ile düşmanın yollarını sayılı tutsun. Onların üstünde üç çavuş dolaşsın.”* (Alp, 2001: 78) Kentin kapılarının kapalı olması ve düşmanın saldırı noktalarının daima hazır halde beklemesi savunmanın bir diğer parçasıdır. *“Kale kumandanı kalelerinde bulunan askerleri saysın. Onları kaydetsin. İkinci, üçüncü ve dördüncü yerin çavuşlarını yerinde tanıyacak. (...) Kim düşmanı öldürmezse, kale kumandanı onu ister ikinci sıradan, üçüncü sıradan, dördüncü sıradan çavuş olsun, yakalasın ve onları majestelerinin huzuruna göndersin. (...) Majeste yakında ise kale kumandanı majestenin huzuruna çabuk gelsin. Suçluları da beraberinde getirsin.”* (Alp, 2001: 78) Bir diğer unsur, savunma yapacak askerlerin disiplini. Metinden anlaşıldığı üzere kale komutanı bu disiplini sağlamak zorundadır. Hatta, disiplinsiz askerin doğrudan krala gönderilmesi talimatı olayın ciddiye alınışının boyutlarını göstermesi bakımından ilginç bir noktadır. Bu savunma tedbirlerinin geniş halkası olarak da, kral, kale komutanından; odun depolamasını, tapınakların bakım ve onarımını yerine getirmesini, halka adil davranmalarını, bayramları vaktinde kutlamalarını, çayırları sulamalarını, kent etrafına yerleşen göçmenlere tarımsal destek vermelerini söylüyor.²⁵⁶ Bu buyruklar ilk elden kale savunması ile ilgili görünmese de, askeri anlamda tutunabilmenin halkın desteğine bağlı olmasını, halkın destek vermesi içinde yerel yönetimden memnun ve mutlu olmasını gerektirdiğinden, dolaylı bakımdan savunma sisteminin bir parçası olarak kabul edilebilirler. Bunun somut örneği Tapigga

²⁵⁵ Macqueen , 2001 : 76.

²⁵⁶ Alp, 2001 : 80-81-82.

mektubunda görülmektedir. Katip Adibelli'nin III. Tuthaliya'ya yazdığı mektupta öncelikle ; *“İşte düşman kitle halinde iki yerde (sınırı) aşti. Bir aşiret kıtası İsteruwa'da diğer bir aşiret kıtası Zispa'da sınırı geçti.”* (Alp, 2001: 84) ifadesiyle, düşman saldırısının bilgi anlamında ilk tespitinin yapıldığını görülmektedir. Zira savunmanın temeli budur. Daha sonra, *“Ben uzun yolun gözcülerini Hapidduini dağına kalmaya gönderiyorum. Bana dağ düşman bakımından temizdir haberini getirdikleri zaman Tapigga'dan sığırları ve koyunları aşağıya bırakacağım.”* (Alp, 2001: 84) İfadesinden anlaşıldığı üzere düşman saldırısı haberi alınınca, sığırlar ve koyunlarıyla civar halk kalede korunma altına alınmaktadır. Yine savunma stratejileriyle ilişkili olarak, bir kale komutanına kraldan yollanan mektupta ifade edilen şu cümlelerden bu konuda önemli bilgiler sağlanmaktadır : *“Düşman vurduğu zaman askerler düşmanın izini üç gün süre ile takip etsinler. Yolları iki gün tutsunlar”* (Alp, 2001: 78) Kısacası, Hitit kralları, sınırların korunmasız olduğunu düşündükleri bölgelerde, yabancı saldırısına karşı yurdu korumak için, temelde bir garnizon tarafından savunulan bir ileri karakol olan ve 'Nöbetçi Kulesinin Efendisi', anlamındaki Akad terimi BEL MAD-GALTI diye adlandırılan bir görevlinin komutasındaki sınır yerleşimlerini kurmuşlardır. Bu kavram, sınırda görevli subay ve bölge yöneticileri için ve krallık merkezinden uzak, özellikle saldırıya açık sınırlara sahip bölgelerin görevlileri için kullanılmaktaydı. Nöbetçi kuleleri kasabalar arasına düzenli aralıklarla yerleştirilirdi ve şüpheli düşman hareketlerini bildirecek gözcülerle donatılırdı. Sınırlardaki uyanıklığı artırmak için düşman topraklarına keşif devriyeleri çıkarılırdı. Görevlinin temel sorumlulukları, sınırların korunması, kalenin bakımı, yerel garnizonun düzenli olarak denetlenmesi, komşu düşman topraklarının sürekli gözetim altında tutulmasıydı.²⁵⁷

Urartularda ise, yukarıda değinildiği gibi, kral II.Rusa'dan itibaren yayılmacı bir politika değil, eldeki toprakları savunmak için müstahkem kalelerle örülü güçlü eyaletler oluşturmaya önem verilmiştir. Urartu Devleti merkezi yönetim ve otoritenin güçlü olduğu ve egemen olduğu toprakları merkeze bağlı belirli "Eyalet" ve "Bölge" birimlerine ayırarak, merkezden atanan yöneticilerle idare eden bir yönetim sistemine sahipti. Merkez bölgede ve eyaletlerde yönetim, ulaşım, askeri harekât, kademeli savunma amaçlarıyla ana yollar ve yan kolları üzerinde, stratejik noktalarda ve geçitlerde, belirli bir şehircilik planlaması uygulayarak temelde askeri, idari, sosyal ve

²⁵⁷ Bryce, 2003 : 132.

ekonomik amaçlara yönelik yüzlerce yerleşme, kale ve diğer askeri tesisler inşa etmişlerdir.²⁵⁸ Bu yerleşme yerlerinin seçiminde, yaşam için gerekli üretim kaynaklarına yakın olması yanında, bu yerin savunulması amacı da göz önünde tutulan en önemli iki faktördü. Bu iki amacı gerçekleştirmek üzere genelde sur duvarları ile çevrili iskan yerleri kurulurken, diğer taraftan sadece savunma amacına yönelik bir çok tesis de inşa edilmiştir. Urartu yerleşmeleri iskân yerleri olmaktan ziyade daha çok büyük kaleleri, tahkimatları, orta veya küçük ölçüdeki çeşitli askeri tesisleriyle dikkat çekmiştir. Sur duvarı ile çevrili iskan yerleri yani kaleler, halkın ekonomik ve yaşamsal gereksinmelerini karşılamak üzere göl kıyılarında, geniş nehir vadilerinde, su ve maden kaynaklarının yakınlarında ve tarıma elverişli verimli ovaların kenarlarındaki yüksek dağ tepelerinde kurulurken, bu yerleşmelerin aynı zamanda ovaları ve ovadan geçen yolları, geçitleri, stratejik kavşak noktalarını kontrol altında tutabilecek şekilde ovaya veya vadiye açılan yüksek sıra dağların alçak ve kayalık uzantılarından biri üzerinde ve topografik koşulların elverişli olduğu yerlerde gerilerdeki yüksek engebelere bir boyunla bağlanmış olan tepelerde (Bastam, Çavuştepe, Toprakkale, Yukarı Anzaf, Patnos gibi) inşa edilmek suretiyle savunma stratejisi açısından önem taşıyan bir konuma sahip olmalarına da özen gösterilmiştir. Kalelerin bağlantılı bulunduğu engebeler, tırmanılması güç sarp kayalıklı tepeler, savunma için birer tabya görevini yapmaktaydı; bir tarafını yalçın korunaklara yaslayan bu tür kalelerin tümüyle kuşatılması çok zor hatta olanaksızdır. Kale herhangi bir zayıf noktasından kuşatıldığında, savunma yapanlar kolaylıkla bu tepelere ve dağlara çekilebilirdi. Düşmana kıyasla bu doğal engebeleri çok iyi tanıyan kale sakinleri ve ovada yaşayan halk kademeli olarak yükseltilen tepelere tırmanırken mükemmel bir şekilde savunma yapabilme olanağına sahipti. Bir kısım kalelerin ise çevresi düz ovalık bir arazide tek başına yükselen bir tepe üzerinde kurulmuş olmaları, savunma yönünden diğer kalelere kıyasla daha zayıf olmalarını gerektirmiştir.²⁵⁹ Hatta Asur kralı Assur-belkala, yaptığı Urartu seferinde ordusunun gökyüzünün kanatlı kuşlarının bile geçemeyeceği sarp yerlerdeki yürüyüşünden bahsederken²⁶⁰ Urartu kale stratejisinin ne kadar akıllıca bir yaklaşım olduğunu göstermiş olmaktadır. Urartular genelde komşuları Asur'a karşı bir savunma düzeneği hazırlamışlardır. Çünkü en öldürücü darbelerin bu rakip ve komşu krallıktan geldiği kuşku götürmez bir gerçektir. Buna koşut olarak Urartular, mümkün olabildiği

²⁵⁸ Gündüz, 1994: 185.

²⁵⁹ Gündüz, 1994: 187.

²⁶⁰ Salvini, 2006: 31.

kadar sur duvarlarının alt kısmını taş bloklardan yaparak onu daha yüksek, güçlü ve dayanıklı yapmaya çalışmıştır. Çünkü genelde bir düşman hücumu sırasında koçbaşların darbeleri duvarın bu kısımlarına indirilmekteydi. Tuğladan yapılmış kısımlar ise bu savaş aletlerine karşı güçsüz kalmaktaydı. Muhtemelen bu sebepten dolayı, Asurlular koçbaşlarını surun daha zayıf olan üst bölgelerine ulaştırmak amacıyla toprak tepe yapma sistemine başvurmuşlardır. Başka bir savunma önlemi de, stratejik yönden zayıf olan noktaların yapay hendekler ve iççe surlarla ve kuvvetli kulelerle güçlendirilmiş olmasıdır. Örneğin Çavuştepe Kalesinde, kalenin her iki ucunda, kaya sırtı içerisine, savunma amaçlı 8 m. genişlik ve yaklaşık 8 m. veya daha fazla derinlikte bir hendek kazılmıştır. Bu hendeklerden biri Aşağı Kalenin en zayıf noktası olan batı ucunun kuzeyinde yer almaktadır. Umudum Tepe'de de kuzeydoğu sur duvarlarından hemen sonra, kaleyi kuzeydeki düzlükten ayıran 5.0 m. genişliğinde bir hendek vardır. Hişet Kale'de güneybatı tarafında kayaya kabaca oyulmuş iki hendek bulunmaktadır. Urartu kalesinin etrafını genelde bir sur bedeni çevirirken, bazen çift sur bedenli kaleler de görülmektedir. Bu durumun savunmayı güçlendirdiği açıktır.²⁶¹ Kral Menua, Patnos'un 10 km. kadar kuzeydoğusunda konik bir biçimde yükselen Aznavurtepe'de bir kale inşa ettirmiştir. Bu kalede, diğer Urartu kalelerinde rastlanmayacak orijinallikte kaleyi çepeçevre saran ve kulelerle takviye edilen ilginç bir sur sistemi görülmekteydi. Aynı ayrı inşa edilip duvarlarla birbirine bağlanan düzgün kulelere sahip sur sisteminin benzerine başka Urartu kalelerinde rastlanmamıştır.²⁶² Bu konuda Urartuların güçlü Asur'a karşı direnişi, onların devlet olarak varlık ya da yokluk durumunu saptayacağından, Asur saldırıları ne denli güçlü ise Urartu savunması da o kadar güçlü olmak zorundaydı denilebilir. Bu konuda çok detaylı Urartu savunma bilgileri bulunmasa da, Asur taarruz bilgilerine bakılarak ve kale yapılarından tespit edilenler de göz önüne alınarak Urartu savunması hakkında fikir sahibi olunabilir. "Asur ordusunun kale muhasarası ve hücum yeteneği çok yüksekti. Hücumun en başlıca amacı, kale duvarında delik açmak ya da kapıları yıkmaktı. Bu hedefe ulaşmak için koçbaşı veya muhasara kuleleri kullanılmıştır. Asur kralı II. Sargon'un saltanatına kadar surun bir kısmında delik açmak için sadece bir adet koçbaşı kullanılmıştır. Fakat adı geçen hükümdarın zamanından itibaren sur duvarının bir bölgesine karşı bu harp aletinin birkaç tanesi bir arada kullanılmaya başlanmış, bu da koçbaşının yıkma gücünü çok

²⁶¹ Gündüz, 1994: 210.

²⁶² Belli, 1982: 157.

artırmıştır. Asurlular söz konusu aleti iki şekilde kullanmıştır. Birinci durumda, koçbaşı korumanın en zayıf noktası olan kapılara doğru getirilmiştir. İkincisinde ise, askerler onu sura dosdoğru çekebilmek için önce tepe kurmuştur. Böylece onun darbesi duvarın üst kısmına, yani daha ince bölgeye düşmüş, bu da delik açılmasını kolaylaştırmıştır. Asurlular, koçbaşını tepeye daha kolay çıkarmak maksadıyla onu hafifletmiştir. Muhasara kulelerinin, kale surunda bir delik açma fonksiyonu dışında, kuşatılmış kente meşale ve ok fırlatma imkânı sağlamak gibi bir kaç fonksiyonu vardı. Asur ordusu bir kale hücumu sırasında tahminen şöyle hareket etmiştir: *“İlk önce koçbaşı yardımıyla surda delik açılır, sonra da hücum ekipleri okçu ve sapancılardan destekleriyle yapılmış geçitten veya merdivenleri kullanarak kalenin içine girmeye çalışırdı. Ağır silâhlı piyadelerin görevi ise, büyük kalkanlarla okçu ve sapancılardan korumaktı. Aktif muhasara bu şekilde oluyordu. Fakat Asur kralları, fethedilmesi zor bir kaleyle karşılaşınca pasif kuşatmaya başvurmak zorunda kalırlardı. Böyle bir durumda saldırganlar kentin bütün dünyaya ile ilişkisini, nehir veya kanal suyunu, gıdayı vs. keserek, yani kuşatma yoluyla zapt etmeye çalışmıştır.”* (Yermukhamedova, 2005: 125.) Buna benzer şekilde Asur kralı Tiglatpileasar, II.Sarduri’ye karşı yaptığı bir seferde şu ifadeleri kullanmıştır: *“ (...) onu yendim ve bütün ordugahını elinden aldım. Silahlarımın çığırından korkarak, hayatını korumak için kaçtı. Kendi kenti Turuşpa’da onu kuşattım ve pek çok savaşçısını kentin önünde öldürdüm.”* (Salvini,2006: 83–84) Asur kralı Tiglatpileasar’ın açıkça söylediği, çılgın silahlar, yukarıdaki değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Güçlü Asur silahları karşısında kral Sarduri, kentten kaçma yolunu tercih eder. Kale önlerinde öldürülen askerler ise bir huruç hareketi denerken katledilmiş olabilirler. Yine Asur kralı III. Salmanassar’ın bir Urartu kalesi olan Suguniya’yı fethedişini Balavat kapısı resimlerinden takip edilebilir. Resimlerde Asur ordugahı betimlendikten sonra, savaş arabalarından ve piyadelerden oluşan birliklerin Suguniya’ya hücumla geçtikleri görülür. Resimde her iki taraftan surlara dayanmış merdivenlerin yardımıyla ele geçirilmekte olan kentin ateşler içinde olduğu görülmektedir. Kentte, bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Kalenin içinde de mızrakçılar ve okçulardan oluşan Urartu askerleri betimlenmiştir.²⁶³ Yine III. Salmanassar’ın Urartu üzerine yürümesi, kentleri kuşatması ve Urartuların dirençleri ile ilgili Balavat kapısı resimleri (Bkz. Res.) aydınlatıcı özellik taşımaktadırlar. Resimlerin birinde yeniden ateşe verilmiş bir kale ile savaşan Asurlu ve Urartulu askerler görülmektedir. Daha geç bir dönem panosu üzerinde ise,

²⁶³ Belli, 1982: 151.

küçük bir kale resmi vardır; öldürülmüş olan askerler kazıklanmışlardır. Duvarların altında ise kesilmiş başlardan yapılmış yığınlar resmedilmiştir. Ayrıca büyük küpler içinde ganimetlerin doldurulmuş olduğu 4 tekerlekli bir araba, insanlar tarafından çekilerek kaleden dışarı çıkarılmaktadır. Urartu kalelerinde kazılar sırasında gün ışığına çıkarılmış olan bu tür küpler ilk önceleri içlerinde şarap saklanmak için yapılmışlardır. Fakat bunların kuşatma sırasında yiyecek maddelerini ve değerli eşyaları korumak için kullanılmış oldukları sanılmaktadır.²⁶⁴

Bir diğer savunma örneği, Lidyalıların Sardes'i Perslere karşı korumasıdır. Önceki konularda bahsi geçen Petria Savaşı'nda, Lidya kralı Krezüs ile Pers kralı Kyros Kızılırmak kıyılarında karşılaşmış, yapılan savaşta iki taraf da çok kayıp vermiş, sayıca az olan Krezüs çareyi Sardes'e çekilerek savunma yapmakta bulmuştu. Krezüs'ün amacı kışı kentte geçirmek ve uluslararası ittifaklarla Pers tehlikesini savuşturmaktı. Fakat Kyros vakit geçirmeden Sardes'e yürüdü. Krezüs, Persleri Sardes önündeki geniş ovada karşıladı. Burada Lidyalıların surların ardında bir savaşı kabul etmeyip, meydana inmelerinin asıl nedeninin Lidya süvari güçlerinin güçlü olması ihtimalidir. Heredot bunu şöyle anlatır : “ *Kyros, savaş düzenine geçmiş olan Lidyalıları görünce, bunların atlılarından ürktü*” (Heredot, 2006: 46) Krezüs de süvarilerinin Perslere üstün olduğunun farkında olduğundan savaşı surların ardında değil, meydana kabul etmiştir. Yapılan savaşta Kyros'un develeri kullanarak atları atıl bırakmasıyla Lidya süvarileri atlarından inip savaşı başlamışlardır. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği çarpışma sonucu Lidyalılar kente çekilip surların ardında bir savunmayı kabullenmişlerdir. Böylece Pers kuşatması başlamıştır. Kuşatma on dört gün sürmüştür. Kuvvetli Sardes surları Pers kuşatmasına rahatça direnebilecek yapıdaydı. Fakat yine de kent savunma sistemindeki zayıf bir noktayı keşfeden Perslerin eline düşmekten kurtulamadı. Bu zayıf nokta ve Perslerin bunu keşfedici hamlesi Heredot tarafından şöyle anlatılır : “ *Sardes şöyle alınmıştı; kuşatmanın on dördüncü gününde Kyros ordunun içinde atlılar dolaştırdı, siperleri ilk olarak aşacak olana ödülleri vereceğini duyurdu. Herkes denedi, ama kimse aşamadı ve hepsi de bundan vazgeçti, bir tek Hyroiades adında bir Mardialı akropole bir köşesinden ulaşmaya çalışıyordu, orada nöbetçi yoktu, çünkü oradan bir saldırı yapılabileceği korkusu yoktu, dimdik iniyordu, saldırı yapılabilecek bir yer*

²⁶⁴ Belli 1982: 152.

değildi. Sardes'in eski kralı Meles, odalığından olan aslanını bir tek buradan geçirtmemiştir. "Eğer," demişlerdi Telmessos bilicileri, "bu aslan siperlerin çevresini bir tamam dolanırsa, Sardes alınamaz. " Meles akropole çıkan her yerden geçirtmişti hayvanı, yalnız bu yanı önemsememiştir, "Çok dik, buradan bir saldırı gelemes," demiştir. Burası kentin Tmolos'a bakan yönüdür. Lidyalı bir asker, düşen başlığının peşinden bu bayırı inmiş, başlığı almış, sonra yeniden yukarı tırmanmıştı, bizim Mardialı Hyroiades bunu görmüş ve aklı buna takılmıştı, kafasında evirip çevirmişti. O gün kendisi de tırmanmayı başarmış, öbür Persler de onun gibi tırmanmışlardı; kale bedenlerini yeteri kadar adam aşınca Sardes 'düşmüş ve yağma edilmişti." (Herodot, 2006: 48-49) Sardes akropolünde bulunan Perslere ait okçuları, kalenin kuşatma boyunca ok yağmuruna tutulduğuna bir kanıttır.²⁶⁵ Sardes düştükten sonra, Perslerce yağma edilmeye başlamıştı. Hatta Pers kralı Kyros, tutsak ettiği Lidya kralı Krezüs'ü daha da kederlendirmek için, ona Perslerin kenti yağmalayışını izlettirdi. Krezüs ise Kyros'a ;
 " Bu kalabalık ne yapıyor canla başla?" " Senin kentini" dedi Kyros, "yağma ediyorlar, varını yoğunu paylaşıyorlar." Kroissos cevap verdi "Yağma ettikleri benim kentim, benim varlığım değil; bunların hiçbiri benim değil artık; yağma ettiklerinin, alıp götürdüklerinin hepsi senin malın." (Herodot, 2006: 51)

İyonlar da özellikle Pers kuşatmalarına karşı direnmeye çalışmışlardır. Ayrı ayrı sitelerden oluşan İyonlar, Kyros komutasındaki Pers ordusunun Sardes'i düşürdükten sonra kendilerine vurduğu darbeye karşı direnmiş ama başarılı olamamışlardır. Herodot'ta görüldüğü kadarıyla bir İyon kenti olan Phokia (Foça), İspanya'ya kadar ticaret seferleri düzenlemiş, hatta bunları çok seven İspanya'daki Tartessos kralı, Foça'yı bırakıp kentine yerleşmelerini istemişse de, Phokialılar bunu reddetmişlerdir. Herodot'tan öğrenildiği kadarıyla, Tartessos kralından aldıkları para ile yaklaşan Pers istilasına karşı önlem olarak Foça'nın etrafını surlarla çevirmişlerdir.²⁶⁶ Zira sayısal ve donanım bakımından güçlü olan Pers ordusu, kuşatma teknikleri bakımından da iyi bir konumdaydı. Örneğin Pers ordusunun Medyalı generali Harpagos, Kyros tarafından ordunun başına getirilmiş, o da İyonya üzerine yürümüştü. Harpagos, İyon şehirlerini kuşatırken, kenti savunan İyonyalı askerler surların ardına kapandığında, surların önüne

²⁶⁵ Sevin 1982 : 255.

²⁶⁶ Herodot, 2006: 88–89.

toprak yığarak kendi askerlerini surlara çıkarmak suretiyle yani teraslama tekniğini kullanarak ele geçiriyordu.²⁶⁷ İyonlar çaresiz Harpagos'un bu ilginç tekniğine boyun eğmişlerdir. Sadece bu değil, İyon kentleri savunma da başka taktiklerle de karşılaştı. Lade bozgunundan sonra Miletos kuvvetleri surların ardına çekilip savunma yapmışlardı. Persler ise “*Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardı. Duvarların altındaki toprağı kazmışlar, her çeşitten makineler kullanmışlardı; böylece Aristagoras'ın başlattığı ayaklanmanın altıncı yılında, kenti alıp dipten doruğu yıkmışlardır. Ahaliyi köleleştirmişlerdir.*” (Herodot, 2006: 449) Anlaşıldığı kadarıyla İyonlar, bu konuda ciddi uzman Pers kuşatma birliklerine direnmişler fakat başarılı olamamışlardır.

5.2.3. Kuşatma

İlkçağ Anadolu'sunda, büyük devletler kurmuş olan Hitit, Urartu, Frig ve Lidya krallıkları, yayılma politikaları sonucu merkezileşme eğilimi göstermişler ve siyasi yapılarını buna koşut olarak kurmuşlardır. Bunun için de hem kaleler ve surlarla çevrili kentler inşa etmişler, hem de kale ve surlarla çevrili kentleri askeri güçlerine dayanarak kendi egemenlik sahaları dahiline almaya çalışmışlardır. Fakat yukarıda kısaca fiziksel özelliklerine değinildiği kaleler ve surlar, anlaşılabilceği gibi barutun olmadığı bir çağda basit silahlarla kolayca alınabilecek yerler değildir. Bu nedenle askeri bakımdan kuşatma hamleleri İlkçağ Anadolu krallıklarının ordularını bir hayli zorlayıcı bir unsur olmuştur. Savunma konusunda belirtildiği üzere, duvar, hendek ve kuleden oluşan üçlü kent savunma sistemi, fatihlerin işini bir hayli zorlaştırmıştır. Ama ne denli zor da olsa, büyük kumandanlık yeteneğine sahip krallar, bu savunma sistemlerini aşacak türlü yollar geliştirmişlerdir.

Denilebilir ki, bir ordu için kuşatma olmadan, savaş alanındaki kazandığı zafer, yaptığı seferin mutlaka başarılı olduğu anlamını taşımaz. Bu nedenle Hitit kralları bu konuya gereğinden fazla önem vermişlerdir. Sağlam istihkâmlı bir kaleyi ele geçirmek isteyen kralın önünde şu dört seçenek bulunurdu:

²⁶⁷ Herodot, 2006: 88.

* Kent idaresinden kenti teslim etmesini ve kapıları açmasını ister. Teminat olarak da kenti yağmalayamayacağını söyler. Kent kansız olarak ele geçirilir.

* Kral reddedilirse kentin civarındaki tarım-gıda alanları talan edilirdi.

* Gece baskını. Hem piyade hem de arabalı birlikler bunun için eğitimliydi. Saldırı ana kapıda yoğunlaşır. Fırat üzerindeki Hahha kenti I. Hattuşili tarafından ancak bu şekilde (üç kez saldırı yapıldı) alınabildi.

* Uzun bir kuşatma.

Kuşatma aylarca sürebilirdi. Kuşatma için:

- Toprak rampa ve kaleler yapmak
- Tünel kazmak
- Büyük kütüklerle surları ve kapıları dövmek
- Kenti sarıp halkı aç bırakmak gibi taktikler kullanılırdı.²⁶⁸

Hititlerin atası kabul edilen Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta, Neşa kentini gece baskını ile almış ve halkını bağışlamıştır. Gerçi Anitta'nın övünerek anlattığı seferlerde ordusunun 1400 piyade ve 40 savaş arabasından oluştuğu dikkate alınır, kentlerin direnci de ona göre düşünülmelidir. Aynı Anitta, Hattuşa'yı da gece baskını ile almış fakat kente yaban otu ekerek yani kenti tamamen yıkıp lanetli (tanrıya kurban) ilan etmişti.²⁶⁹ Kral I.Hattuşili ki kendisi Hitit krallığının esas kurucusudur, krallığı güçlü kılacak seferlere çıkmış ve pek çok kuşatma hamlesinde bulunmuştur. Hattuşili, Hattuşa'nın kuzeydoğusunda bulunan ve zamanında büyük babasına baş kaldırmış olan Şanahuitta'ya yöneldi ve kenti kuşattı. Kenti yakıp yıkmadı ama civarını imha etti. Burada açıklanması gereken bir nokta var. Niçin yalnızca kentin civarını yakıp yıkmakla yetiniliyordu? Hattuşili'nin kenti yakıp yıkmaması yüksek bir bağışlayıcılık duygusu gibi görünse de, egemen olma hedefiyle pek örtüşmemektedir. Durumun tersi, daha akla yatkın bir durumdur. Söz gelimi, yalnızca yönetim merkezini yok edip, ekonominin dayandığı alt grupları koruyarak bunlardan yararlanmak gibi. Hattuşili'nin bu tutumunun nedeni gurur da değildi. Hitit yıllıklarında, sadece ülke çevresinin imha edildiğinden ve ilgili kente dokunulmadığından söz ediliyorsa, bu çoğu zaman, kuşatılan kentin fetih girişimine başarıyla karşı koyduğu anlamına gelir. Ancak bir kent

²⁶⁸ Bryce, 2003: 131.

²⁶⁹ Brandau v.d, 2004: 24.

fethedilmeden veya yakılıp yıkılmadan önce kendiliğinden teslim olmuşsa, o zaman raporlarda Hattuşa'ya sunulan "armağan"lardan söz edilir. Bu da, yerel hükümdarın zaten elinden zorla alınacak "armağan"ları kendiliğinden teslim ettiği anlamına gelir. Kayıtlarda Şanahuitta seferinde zengin armağanlardan söz edilmemesi, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığına işaret ediyor olabilir.²⁷⁰ Hattuşili, Zalpa için ise farklı bir anlatım yolu izlemiştir: “sonra Zalpa'ya doğru yürüdüm ve onu yok ettim. Kentin tanrılarını ve üç arabasını Arinna'nın Güneş tanrıçası'na çıkardım. Gümüş bir boğa ile gümüş bir ritonu²⁷¹, Fırtına Tanrısı'nın tapınağına çıkardım. Diğer tanrılarını Mezulla²⁷² tapınağı'na çıkardım.” (Brandau vd, 2006: 41) Fakat Hitit ordusunun yayılışı ve kentleri ele geçişi hep aynı taktikle kolayca oluyor gibi görülse bile gerçek öyle değildir. Örneğin Varşuva (Urşu) kuşatması Hititler için bir kabus dönüşmüştür. Varşuva kuşatmasına başka bir Hitit metninde de değinilir ve kuşatmanın sorumlusu olarak yine I. Hattuşili'nin adı geçer. Ancak aynı seferden söz edilip edilmediği pek açık değildir. Orada anlatılanlara göre, her ne kadar koçbaşı ve dağ denilen bir tür kuşatma kuleleri gibi araçlar kullanılsa da,²⁷³ kenti almak çok da kolay olmamıştı. Hititler altı ay boyunca surlara tırmanmış ve çok beceriksiz davranışlar sergilemişlerdi. Yalnız koçbaşını kırmakla kalmamışlar, kontrolleri altındaki çemberden insanların elini kolunu sallayarak geçmelerine de izin vermişlerdi. Oysa bunların hepsi sıradan kent sakinleri değildi. Aralarında Halpa ya da diğer müttefik ülkelerden gelen elçi ya da casuslar da vardı. Bir zamanlar Anitta'nın da yaptığı gibi, ani saldırıya geçmek, gece vakti saldırıp hemen geri çekilme taktiğinin kullanılmadığını bakılırsa, belki de bu taktiğin Hitit ordusunun, en azından erken dönemdeki, saldırı stratejisi olduğu söylenebilir.²⁷⁴ Hititlerin kuşatmaları metinlerde genelde altı ay sürmüş olarak gösterilir. Bu tesadüfen yazılmış bir şey ya da tipik bir formül değildir. Altı ay, coğrafi koşullar doğrultusunda havaların sıcak olduğu bahar ve yaz aylarını kapsamaktadır. Zira o dönemde Anadolu'da savaşmak, tümüyle iklim koşullarına bağlı sezonluk bir uğraştı. Tüm kış evde geçirilirdi. Zaten İç Anadolu'da ilkbahar ya da güz gibi geçiş mevsimleri, pek yaşanmıyordu. Gerçi Hititler güneye doğru çıktıkları seferleri daha uzun bir süreye yayabilirlerdi fakat uygulamada, bir an önce Hattuşa'nın yolunu tutmaları gerekiyordu. Çünkü dağlardan geçen yollar ilk yağışlarda çamura bulanır ya da kar altında kalarak

²⁷⁰ Brandau v.d, 2004: 131.

²⁷¹ kutsal sunu kabı

²⁷² Güneş Tanrıçasının kızı

²⁷³ Akurgal, 1982: 63.

²⁷⁴ Brandau v.d, 2004: 42.

geçit vermezdi.²⁷⁵ Hattuşili her yerde aynı taktiği uygulamıyordu kuşkusuz. Örneğin Hattuşili, güneydeki Halpa'yı ele geçirmeyi planlamış fakat gücünün Halpa'yı düşüremeyeceğinin farkına vararak doğrudan hamlede bulunmak yerine etrafındaki kent ve ülkeleri alarak Halpa'yı yalıtma ve böylece gücünü kırmak istemiştir. İmparatorluk döneminde yayılma siyaseti daha güçlü ve sert adımlarla kendisini gösterdi. C.W.Ceram'ın ifadesiyle, “*Yakındoğunun Charlemagne’i I.Suppiluliuma’dır.*” (Ceram, 2002: 108) Zira Şuppiluliuma, Hitit krallığının imparatorluk temellerini atan önemli ve başarılı seferlere imza atmıştır. II. Murşili babası I.Şuppiluliuma'nın hamlelerini şöyle anlatmaktadır : “*Hattuşaş, düşman tarafından yakıldığı için ve düşman Hatti ülkesinin (topraklarını) aldığı için (babam gitti ve düşman ülkel)erine saldırdı, onlara ölesiye vurdu, Hatti ülkesinin (topraklarını geri) aldı. Onların topraklarını da aldı ve onları yeniden (iskân etti) Ayrıca etraftaki diğer ülkeleri de krallığına kattı. Hatti ülkesi yaşamaya devam etti. Onun için şurada ve burada (yeni) topraklar aldı.*” Burada babası Şuppiluliuma'nın savaş nedenlerini anlatan Murşili, aşağıda yazılan satırlarda da savaşın Hititliler için sosyo-ekonomik betimlemesini yapıyor: “*Onun zamanında bütün Hatti ülkesi rahata kavuştu. Onun zamanında (insanlar), sığırlar ve koyunlar arttılar. Düşman ülkesinden (zorla) alıp (getirilen) göçmenler de yaşamaya devam ettiler. Hiçbir şey mahvolmadı*” (Alp, 2001: 128) Şuppiluliuma, başta Kaşkalar olmak üzere sefere çıkıp Hatti ülkesini askeri anlamda zayıf bıraktığında merkeze yapılacak askeri bir darbeye karşı Hattuşa kalesinin yapımını tamamlattı. Kentin özellikle güney yönündeki kuvvetli surlar onun egemenliği sırasında yapılmıştır. Daha sonra çok güçlü Mitanni'ye karşı savaş açtı, Fırat'ı geçip Hurilerin başkentini aldı ve yağmaladı. Fakat yukarıda anlattığımız gibi halkını köleleştirme yoluna gitmedi. Şuppiluliuma'nın bir diğer önemli kuşatma hamlesi ise Karkamış'tır. Kral, Karkamış'ı kuşatmış ve on sekizinci gün cesurca bir saldırıyla burasını ele geçirmiştir. Savaş ganimeti çok büyüktür. Çok miktarda altın ve sayısız tunç eşya 3300 esir vardır. On sekiz gün bir fetih için hele hele İlkçağ Anadolu'sunun askeri koşulları için ciddi ve parlak bir başarıdır. II. Murşili, bu fethi yıllıklarında şöyle anlatır : “*Babam sonunda Karkamış kentini yendi. 17 gün boyunca kuşattı. Onu onsekizinci günde korkunç bir savaşla aldı. Kenti yenince, babam tanrılara saygılı olduğundan yukarı kalede ve koruyucu tanrının yanında kimseyi bırakmadı. (tapınaklardan) hiçbirinin yanına yaklaşmadı. O (onların önünde eğildi) Aşağı şehri sivil halkı, gümüşü, altını ve bronz aletleri ile kaldırdı ve*

²⁷⁵ Brandau v.d, 2004: 43.

onları Hattuša'ya getirdi. Saraya getirdiği kişilerin sayısı 3330 kişiydi.” (Alp, 2001 : 97) Verilen bu somut örnekler, Hitit kuşatmaları ile ilgili elde bulunan en derli toplu verilerdir.

Urartularda ise Arsaşkun ve Saguina kalelerinin varlığı, araştırmacılar tarafından Urartularda devletleşmenin var olmasıyla paralel olarak düşünülmüştür. Daha sonra kral Sarduri, Tuşpa kentini ikamet yeri olarak seçmiş ve burayı müstahkem kaleler haline getirmişti. Urartu kralları, seferlerini anlatırlarken, kaleleri ele geçirmek ve kentleri yakmak ifadelerini kullanırlar. Örneğin I.Argiştı, bir günde 21 kale ve 45 kent ele geçirdiğini söylüyor.²⁷⁶ Bu ifadeye bakılırsa, ele geçirilen kalelerin ya ciddi bir direnç göstermediğini, ya köy çapında birimler olduğunu veya abartılı rakamlar olabileceği sonucuna varılabilir. Menua, Buştı, Şatiru ve Huradinaku kentlerini ele geçirdiğinden övgüyle bahsetmektedir. Ama yazıtlara bakıldığında Urartu kralları daha çok fethettikleri yerlerde kale inşa etmekle övünürler. Bu Urartu devlet yapılanmasının doğal bir sonucudur. Zira, giderek büyüyen ülkeyle birlikte ileri karakolların ve üs noktalarının Urartu başkentinden uzaklaşması, dağlık bir bölgede egemen Urartu ordusu için seferlerde ciddi bir lojistik sorun olarak görülür. Urartu ülkesini gözümüzün önüne getirilecek olursa, bu kadar yaygın bir ülkenin topraklarını denetlemek için yaygın kale sistemleri ve askeri garnizon ağının gerekliliği anlaşılabilir.²⁷⁷ Burada önemli bir soru olarak, Urartuların tıpkı Hititlerde bahsedildiği gibi, kuşatma taktiklerinin neler olduğudur. Fakat bu konuda yeterli veri bulunmamaktadır. Örneğin, kuşatma araçları ile ilgili bir bulgu yoktur. Ama etkin bir yayılma siyaseti güden Urartu krallığının türlü kuşatma araçlarına sahip olması aklen bir gerekliliktir. Bu konuda en akılcı yol, pek çok konuda Asur ordusunu örnek alan Urartuların kuşatma yöntemlerini ve araçlarını da Asur ordusunun kuşatma yöntemlerini ve araçlarını inceleyerek bir fikre varmak olacaktır. Kuşatma araçlarının başında koçbaşları gelir. Asur ordusuna bakıldığında, ağaçtan koçbaşlarının etkin olarak kullanıldığını görülmektedir. II. Assurnazirpal'ın koçbaşı, altı tekerlekli ağır bir araba görünümünde, çatısı 4-6 m. uzunluğunda, 5-6 m. yüksekliğindedir. Ayrıca ön kısmında 3 m.lik bir kulesi vardır. Kulede okçular için mazgallar vardır ve çıkık çatılı yahut siperlidir. Koçbaşını ateşten korumak için üzerine ıslak postlar örtülmüştür. Temelde koçbaşı, çatısına asılmış sarkaç gibi hareket eden düz

²⁷⁶ Margaret R.Payne, (2006): *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul: s.189

²⁷⁷ Payne, 2006: 72.

bir kütüğü andırır. Sivri ucu taş levhaların birleştiği yerlere darbe vururken, kule ise koçbaşını kaledeki savunmacı askerlerin saldırısından korumak için yerleştirilmiştir. Bu büyük aygıt, III. Salmanassar zamanında dört tekerleğe indirilmiş ve daha hafif ve pratik bir biçime sokulmuştur.²⁷⁸ Kale savunmacıları ise zincirlerle onu yukarı çekerek koçbaşlarının darbelerini önlemeye çalışmışlardır. Doğal olarak bunun da çaresi düşünülmüş ve Asurlular da çengellerle zincirleri çekecek askeri birlikler oluşturmuşlardır. Koçbaşları için en önemli tehlike ateştir. Asurlu askerler ıslak post örtmenin yanında kabartmalarda görüldüğü üzere koçbaşının üzerine su dökmektedirler. Doğal olarak Asur kuşatma birliklerinde sadece koçbaşı değil, hücum merdiveni, kuşatma kaleleri ve sapan makineleri de bulunmaktadır. Asur kuşatma araçları betimlendikten sonra, bir çıkarım yapmak gerekirse, Asurlu askeri anlamda boy ölçülebilen Urartu ordusunun da kuşatmalarda aynı tür araçları kullandığı söylenebilir.²⁷⁹ Kuşatma yöntemine gelince yine Urartu kaynaklarına dayanarak Urartu ordusunun muharebe yöntemini tespit etmek oldukça zordur. Bu durumda araçlarda olduğu gibi tekrar Asur örneklerine başvurulmalıdır. Asur ordusunun savaş düzeni şöyleydi: İlk saf savaş arabalarından oluşmaktaydı. Onların hemen arkasında süvariler, sonra da piyadeler bulunmaktaydı. Asur piyadesi, üç sıradan ibaretti. Okçular, kalkancıların arkasında saklanarak önde, yani ikinci sırada veya mızrakçıların arkasında, yani üçüncü sırada bulunuyorlardı. Bu durumda kalkancı ve mızrakçılar okçuların ateş etmesi için eğilmek zorunda kalırlardı. Atlılar düzensiz bir grup halinde hücum etmiştir. Çok dayanıklı bir piyadeye karşı böyle bir saldırı etkisiz kalır, ama paniğe kapılmış bir düşman için çok tehlikeli olurdu. Süvariler genelde ikili olarak savaşmıştır. Bu durumda onlardan biri yay ve ok, diğer ise mızrak ile kalkan kullanmıştır. Asurlular, zafer şansını yükseltmek maksadıyla çoğu zaman gece baskınları düzenlemiştir. Asur ordusunun kale muhasarası ve hücum yeteneği çok yüksekti. Hücumun en başlıca amacı, kale duvarında delik açmak ya da kapılan yıkmaktı. Bu hedefe ulaşmak için koçbaşı veya muhasara kuleleri kullanılmıştır. Asur kralı II. Sargon'un saltanatına kadar surun bir kısmında delik açmak için sadece bir adet koçbaşı kullanılmıştır. Fakat adı geçen hükümdarın zamanından itibaren sur duvarının bir bölgesine karşı bu harp aletinin birkaç tanesi bir arada kullanılmaya başlanmış, bu da koçbaşının yıkıcı gücünü çok artırmıştır. Asurlular söz konusu aleti iki şekilde

²⁷⁸ Yermukhamedova, 2005: 142.

²⁷⁹ Yermukhamedova, 2005: 143.

kullanmıştır. Birinci durumda, koçbaşı korumanın en zayıf noktası olan kapılara doğru getirilmiştir. İkincisinde ise, askerler onu sura dosdoğru çekebilmek için önce tepe kurmuştur. Böylece onun darbesi duvarın üst kısmına, yani daha ince bölgeye düşmüş, bu da delik açılmasını kolaylaştırmıştır. Asurlular, koçbaşını tepeye daha kolay çıkarmak maksadıyla onu hafifletmiştir. Kuşatma kulelerinin, kale surunda bir delik açma işlevi dışında, kuşatılmış kente meşale ve ok fırlatma imkânı sağlamak gibi bir kaç işlevi vardı. Örneklenecek olursa, Asur ordusu bir kale hücumu sırasında tahminen şöyle hareket etmektedir: İlk önce koçbaşı yardımıyla surda delik açılır, sonra da hücum ekipleri okçu ve sapancılarının desteğiyle yapılmış geçitten veya merdivenleri kullanarak kalenin içine girmeye çalışırdı. Ağır silâhli piyadelerin görevi ise, büyük kalkanlarla okçu ve sapancıları korumaktı.

Etkin bir kuşatma bu şekilde olmaktadır. Fakat Asur kralları, fethedilmesi zor bir kaleyle karşılaşınca pasif kuşatmaya başvurmak zorunda kalırlardı. Böyle bir durumda saldırganlar kentin bütün dünya ile ilişkisini, nehir veya kanal suyunu, gıdayı vs. keserek, yani kuşatma yoluyla zapt etmeye çalışmıştır. Ama böyle bir muhasara genelde çok uzun sürmektedir. Örneğin, Suriye'deki Arpad şehrinin zapt edilmesi Asurluların tam üç yılını almıştır. Asur ve Urartu orduları donanımının bir birine çok benzerlik gösterdiğini göze alarak onların ordu bünyesi ve muharebe metotlarında da birçok benzer noktaları bulunduğunu düşünmek olasıdır.²⁸⁰

Bunun dışında eldeki kaynaklar, Frigyalıların kuşatma ile ilgili etkinliklerini etraflıca anlatacak biçimde veri sunmamaktadırlar. İyonyalıların ise daha çok Pers kuşatmalarına uğramaları söz konusudur ki, yukarıda yani savunma konusunda değinilmiştir. Yalnız, İyonya İhtilali diye adlandırılan Miletoslu Aristagoras'ın birliklerinin bir Pers satraplık merkezi haline gelen Sardes'i almaları somut bir örnek olarak mevcuttur. Ama Herodot, bu hamle sırasında bir kuşatmadan bahsetmemektedir. Aksine, hiçbir çatışma olmadan kenti aldıklarını söyler. Bu nedenle İyonyalılarla ilgili kaynaklar onların yalnızca savunma yönü ile ilgili aydınlatıcı bir içeriğe sahiptirler.

²⁸⁰ Yermukhamedova, 2005: 124–125–126.

BÖLÜM V.

6. ORDUNUN PSİKOLOJİK DAYANAKLARI

6.1. Savaş Tanrıları

Hitit devlet düzenine bakıldığında, kralın hem başkomutan hem de başrahip görevini üstlendiğini görülmektedir. Bu görev bileşimi kuşkusuz devlet idaresi ile dini bir pota içinde eritmek anlamına gelmektedir. Dinin kamusal yaşamı biçimlendirdiği İlkçağ toplumlarında bu normal bir durumdur. Buna bağlı olarak kamunun silahlı gücü olan ordunun da dinin etkilerinden uzak kalmayarak dinsel yaşamın bir uzvu olması da bir o kadar normaldir. Hitit dini çok tanrılı bir dindi. Yüzyıllar içerisinde, farklı inançların ve kültürlerin sentezinden oluşmuştu. Hatti inançları, Hint-Avrupalı Nesi'lerin kültürleri, fethedilen ülkelerin yerel tanrıları Hitit dininin muhtevasını meydana getirmekteydi. Dinin içeriği ne denli değişirse değişsin, insan üzerindeki etkisi değişmedi. Zira Hititlerin gözünde tanrılar efendiydi ve insanın yaşamdaki amacı tıpkı efendisine hizmet ettiği gibi tanrılara da hizmet etmektir. İşte bu hizmetkârların başında da kral gelmekteydi. Dolayısıyla kral, ülkesinin tüm tanrılarını gözetmekle sorumluydu. Bu da imparatorluğu bir arada tutmasını gerektiriyordu.²⁸¹ Bunun da biricik politik aracı savaştı. Tanrıların hoş tutulması gerekirdi ki, yeni ülkeler fethedilsin, dolayısıyla tanrılara hediyeler getirilsin, onlara tapınılması daha doğrusu hizmet edilmesi sağlansın ve Hatti ülkesi düşman saldırılarından korunabilsin. Bunun için, Hitit Devleti'nin, kralın başrahipliğinde ve tapınak ağı ile örülü, kalabalık rahipler sınıfını barındıran resmi bir dinsel örgütlenmesi vardı. Bu da Hitit savaşlarında belirleyici bir rol oynamaktaydı. Bu özellikle 20. yüzyıl Japon İmparatorluğu'ndaki Meiji dönemi diye adlandırılan ve "Devlet Şintoizmi" uygulaması ile karşılaştırılabilecek bir uygulamadır.²⁸² Hitit tanrılarına baktığımızda, savaş tanrısı olarak II. Murşili'nin Yıllıklarında çoğu yerde farklı kentlerin savaş tanrılarından bahsederken "Zababa" tabiri geçiyor. Ama savaşları

²⁸¹ Macqueen , 2001 : 129.

²⁸² Japonya'da, Meiji 1868-1912 döneminde, Japonya'yı imparatorluk otoritesi etrafında toplamak için, güneş kral denilen imparatorun dini-siyasi önderliğinde, geleneksel Şintoizm inancına bir devlet politikası olarak sahip çıkılması, sert ritüeller acılığı ile disiplinli ulus-devlet yaratma çabası görülür.

anlatan metinlerde Zababa'ya vurgu yoktur. Aksine İştar ve fırtına tanrısı Teşup, savaşla neredeyse s¼rekli anılan tanrılardır. Tabi ¼zellikle askeri rolleri ile b¼y¼k ağırlıkları olan tanrıça İştar-şauşka gibi ilahlar, savaşın doğal, kaçınilmaz ve kutsanmış bir var oluş durumu olarak g¼rd¼ę¼n¼n işaretidir.²⁸³ II. Muşşili sefer için tanrıçaya şoye sesleniyor : *“beni ocuk (diye) ağıran beni k¼c¼k g¼ren senin Arinnanın g¼neř tanrıçasının topraklarını almaya kalkışan etraftaki d¼řman ¼lkelerine karşı benim yanıma aşağıya gel ve o etraftaki d¼řman ¼lkelerini benim ¼n¼mde ¼ld¼r.”* (Alp, 2001: 125) Sonra Muşşili, tanrıçanın kendisini işitip yardıma geldiğini ve d¼řmanlarını 10 senede imha ettiğini s¼yl¼yor. Yine Muşşili; *“Kardeşim Muvatalli, beni dışarıya devamlı surette (savaşa) g¼nderdi. Hakimem İştar, beni beğendiğinden, g¼zlerimi hangi d¼řman ¼lkesine evirdiysem d¼řmanlardan hiçbirisi g¼zlerini bana evirmezdi.”* (Alp, 2001: 135) İfadesini kullanır. Başka bir yerde de ; *“D¼řman ¼nc¼lerini ve onları kardeşime sundum. Bu benim ilk erkeklik icraatımdı. Hakimem tanrıça İştar, ilk kez beni bu seferde adımı çağırdı.”* (Alp, 2001: 137) İfadesiyle tanrıça İştar ile savaş kavramının ne denli ¼zdeřleřtirildięini g¼z ¼n¼ne serer. III. Hattuşili'de buna benzer anlatımlar yapar. ¼rneęin III.Hattuşili'nin şu ifadesi bu konudaki s¼reklilięi g¼stermektedir ; *“ Burada da hakimem tanrıça İştar ¼n¼mnden koştu. D¼řmanı burada da kendi g¼c¼mle yendim. ¼nde koşan ve onları s¼r¼klemeye çalışan adamı ¼ld¼r¼nce d¼řman kaçtı. Etrafi sarılmış olan Hatti ¼lkesi kentleri de savaştular ve d¼řmanı yenmeye başladılar. Vistawanda da bir zafer anıtı inşa ettim. O zaman da hakimem tanrıça İştarın bana tevecc¼h¼ oldu. Orada (o savaşta) kullandığım silaħı (kıymetli madenle) kaplattım ve onu hakimem tanrıçanın (heykelinin) ¼n¼ne koydum.”* (Alp, 2001: 137) Burada krallar için İştar-savaş ¼zdeřlięi ve ¼nemi açıktır. Kral III. Hattuşili : *“ Mısır ¼lkesinden (savaştan) geri geldiğim zaman Lawazantia'da tanrıçaya kurban sunmaya gittim.”* (Alp, 2001: 137) İfadesiyle de, kendisine yardım eden tanrıçasını hediyesiz bırakmadığını ve ona ř¼kran sunduğunu g¼stermektedir. Ama biraz ¼nce denildiği gibi sadece İştar değil, Teşup'ta ¼nemlidir. Muşşili yıllıklarında, *“Ayrıca tanrılara sayęi g¼sterilsin. Fakat fırtına tanrısına çok sayęi duyulsun.”* (Alp, 2001: 80) uyarısı, bunu açıkça g¼steren bir ibaredir. Kral şuppiluliuma'nın Kargamış seferi Hitit ordusunun tanrılara ve tapınaklara g¼sterdięi sayęıya en somut ¼rnek olarak g¼sterilebilir. Burada II. Muşşili de babası gibi aldığı ¼lkelerdeki tapınaklara dokunmadığını belirtmektedir: *“Hurna ¼lkesine sefere çıktım ve Hurna kenti ile ¼lkesini*

²⁸³ Bryce, 2003 : 116.

yıktım. Hurna'daki Fırtına Tanrısı tapmağına ise dokunmadım; onu yağmalamadılar. Arta kalan (yani savaş sırasında ölmemiş olan demek istiyor) tapmak görevlilerine de zarar vermedim, onlar orada oturmayı sürdürdüler.” (Akurgal, 1982:64) Arnuvanda ve Aşmunikal döneminde kral ve kraliçenin tanrılara yakarışı da Hititlerde savaş-tanrı ilişkisi çerçevesinde incelenirse önemli sonuçlara götüren bir veridir. Savaştan önce yapılan ayin olarak tanınan bir belge de bu bakımdan ilginçtir ve savaşta tanrıların desteğini sağlamanın ne kadar önemli olduğuna inanıldığını bir kez daha vurgulamaktadır: “Düşman ülkesinin sınırında bu ayini icra ettiklerinde, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Fırtına Tanrısı'na, tanrı İnar ve bütün diğer tanrılara, tanrı Telipinu ve Durmitta kentinin diğer bütün tanrı ve tanrıçalarına ... ve bütün dağ ve ırmaklara bir (er) koyun kurban eder. Bir koyun ise, tanrı Zithariya'ya kurban edilir. Sonra şöyle söylerler: 'Bak! Zithariya bütün tanrılara yalvarıyor. Zittaariya'yı kutsamak çoktandır hazırlanan kurbanlar, ülkeler kargaşa içine düştüğünden, yapılamıyor. (Yoksa), oralarda onun için bayramlar düzenlenecekti. Şimdi ise, Kaşkalar onları (o ülkeleri) aldılar. Kaşkalar savaşa başladılar. Onlar kendi güç ve kudretleriyle böbürleniyorlar. Ey tanrılar! Onlar sizi hafife alıyorlar. Bakın! Zithariya bütün tanrılara başvurup, yalanmalarını Sizin huzurunuzda getiriyor. Hüküm verin, ey siz, tanrılar! Bunu tanrıların görevi sayın. Bu insanlar (Kaşkalar) tarafından alman sadece Zithariya (tapmağı) değildir. Onlar (tapmaklar) bütün tanrıların elinden alınmıştır; Arinna'nın Güneş Tanrıçasından, Fırtına Tanrısı'ndan, İnar'dan, Telipinu'dan, hepinizden, tüm tanrılardan alınmıştır. Sizlerden kentler de alınmıştır... Zithariya'nın I (yakınmaları) hakkında hüküm verirken, kendi hakkınızda da hüküm vereceksiniz! Kaşka ülkesini yok edin, ey tanrılar! Her tanrı kendi tapmağını düşünsün ve onu geri alsın! Zithariya (lu kendi tapmağını geri alsın!... Halk onun bayramlarını yine kullasın (...)) Ey Kaşka ülkesinin inanları! Sizleri de bu toplantıya çağırdık. Gelin, yiyin, için! Bize karşı yaptığımız suçlamaları duyun! Hatti ülkesinin tanrıları size hiçbir şey yapmadılar... Fakat siz, Kaşka ülkesinin tanrıları, savaşı başlattınız. Sizler, Hatti ülkesinin tanrıların yerlerinden attınız, oraları kendiniz aldınız. Kaşka halkı da savaşa başladı. Hititler'in elinden kentlerini aldınız, onları tarlalarından, arazilerinden sürdünüz, bağlarından sıkardınız. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hitit halkı kanlı bir öç istiyor. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hitit insanların öcü sizi etkileyecektir, Kaşka ülkesinin tanrıları ve insanları!” (Akurgal, 1982:65) Bu seslenişten sonra rahipler, Hitit ordusunu günahlarından arındırmak için bir ayin yaparlar. Ayin bitince, yeniden Hatti

ülkesinin tanrılarının huzuruna gidilir, onlara ekmek ve et sunulur. Ayrıca Hatti tanrılarında, Ordunun Fırtına Tanrısı'na ve Savaş Tanrısı'na kurban ve uygun miktarda içki sunulur. Sonra rahip, ayinde kullanılan gereçleri ve koyun derilerini alır. Orduya döndükten sonra, artık savaşa gitmek için tüm dinsel törenler tamamlanmış olur. (Akurgal, 1982:65) İnsanların alinyazıları gibi, savaşların alinyazılarının da tanrılar tarafından belirlendiğini gösteren yukarıdaki metin, Hitit düşüncesini çok iyi yansıtmaktadır. Anlaşıldığına göre, savaşlarda bir hak ve haksızlık söz konusudur ve haklılığını tanrılar mahkemesinde kanıtlayan taraf, tanrıların savaşta kendisine yol göstereceğine ve yardım edeceğine de inanırdı. Örneğin, II. Murşili, yıllıklarında, ordusu ilerlerken, önlerine çıkan bir kuşun uçuşunu, tanrının kendilerini tuzağa düşmekten koruyan bir uyarı işareti olarak yorumladığını görüyoruz. Yine aynı kralın Arzava seferlerinin üçüncü yılında, Fırtına Tanrısı, yine savaşa müdahale ederek, gücünü göstermiş ve gönderdiği bir yıldırım sonucu düşman kral hastalanmıştır. Diğer yandan, harekâtın nasıl yapılması gerektiğini, tanrıların hangi yolu ya da savaş biçimini önerdiklerini anlamak için fallara da başvurulurdu. II. Murşili sefer için tanrıçaya şöyle sesleniyor : “*beni çocuk (diye) çağıran beni küçük gören senin Arinnanın güneş tanrıçasının topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelerine karşı benim yanıma aşağıya gel ve o etraftaki düşman ülkelerini benim önümde öldür.*” (Alp, 2001: 125) Özellikle, dindar bir kral olan III. Hattuşili döneminde, hemen hemen her sefer için fala başvurulmuş olduğunu bilinmektedir. Kaşkalar'a karşı girişilen seferlerden birinde; kral ve ordunun Haharava Dağı'nda geceleme uygun muydu? Orduda bir salgın hastalık çıkabilir miydi? Majeste, Tizilima kentinin insanlarına yaklaşacaktı; tanrıların buna izni var mıydı? gibi sorulara fal bakılarak yanıt bulunmaya çalışılıyor ve bu fallarda elde edilen olumlu ya da olumsuz yanıtlara göre hareket ediliyordu. Kralın kendisinin değil de, generallerinden birinin komuta ettiği seferlerde de kral, sonucun ne olacağı fallar aracılığı ile öğrenmeye çalışıyor ve elde ettiği tanrısal işaretlerin olumlu olup olmadığı hakkında komutanına bilgi veriyordu.²⁸⁴ Hititler, tanrılarının savaşta, en ince ayrıntılara kadar müdahalede bulduklarına inanıyorlardı. Örneğin, II. Murşili, tanrılarının bu taktiksel yardımını en açık biçimde şöyle anlatır : “*Ve gündüzleri geceler yaptım. Orduyu cebri yürüyüşle yürüttüm. Ve ben büyük kral, askerler ve arabalı*

²⁸⁴ Akurgal, 1982: 65.

savaşçılarla birlikte, gizlice yürüdüm. Efendim kudretli Fırtına tanrısı bana, efendim tanrı Haşamili'yi gönderdi ve o beni görünmez yaptı ve beni kimse görmedi."²⁸⁵

Bir başka nokta da, savaşta bu kadar etkin olan Hitit tanrılarının resimlenmesidir. Yazılıkaya'daki on iki yeraltı tanrısının orak biçimli silahlar taşıması, yine Yazılıkaya'daki Fırtına tanrısı Teşup'un eşi tanrıça Hepat ile görünen kabartmasında, beldeki baltası, Geç Hitit beyliklerinde Malatya ve Zincirli'de tasvir edilen Teşup'un taşıdığı mızrağı ve en önemlisi Hattuşa'da sfenksli kapıdaki savaş tanrısı kabartması savaş-tanrı ilişkisini açıkça ortaya koyar. Zira kapıdaki tanrı kabartması, savaşa hazır tam donanımlı bir askerin tanrısal zeminde idealize edilmesidir. Bunun yanında Kaşkalara karşı düzenlenen her dini-askeri törende tanrı Zithariya, tanrı Hatenzuva ve Telepinu da savaşta etkin tanrılar olarak söylenebilirler.

Tıpkı Hititler gibi Urartularda da savaş-tanrı ilişkisi somu biçimde kendisini gösterir. Hatta Urartularda tanrının savaşla ilintisi daha şiddetlidir denilirse çok uç bir değerlendirme olmaz. Urartular da politeist bir dine sahipti. Ama tanrı Haldi, tüm tanrılarının hepsiden önemli bir yere sahipti. Aslında Haldi, yerel bir tanrı iken, kral İşpuini Haldi kültürünü Urartu'ya getirir ve hâkim kılınan Haldi kültürü, Urartuları merkezi-askeri bir krallığa dönüştürmek ve kabileleri krallığın emri altında kaynaştırmak için ideolojik unsur olmuştu.²⁸⁶ Haldi tıpkı Asur gibi öncelikle bir savaş tanrısıydı. Urartu ordularının başında yürür, düşmanları yener ve onları Urartu kralına diz çöktürürdü. Krala iktidar ve yasallık veren de oydu.²⁸⁷ Örneğin Surp Pogos steli ve kopyalarında yer alan ; “ *Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, Tanrı Haldi güçlü, tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür.*” (Payne, 2006: 45) ifadesi tıpkı bir formül gibi neredeyse tüm Urartu metinlerinde tekrar edilir. Kral Minua dönemine ait bir metini buna örnek olarak verilebilir ; “ *Satiru ülkesi ayaklandı. Haldi silahını çekti. Huradinaku kentini yendi. Gidimaruni kentini yendi. Satiru topraklarını zapt etti. Tarzuanana kentinden Butsu ülkesine ve Malmali ülkesine kadar ilerledi. Aynı yıl Alzi ülkesi ayaklandı. Tanrı Haldi, İşpuini oğlu Minua'nın önünden gitti...*” (Salvini, 2006: 59) Bu metin okunduğunda,

²⁸⁵ Akurgal, 1982: 63.

²⁸⁶ Salvini, 2006: 49.

²⁸⁷ Salvini, 2006: 198.

tüm bu askeri operasyonları yapanın kral Minua ve ordusu değil de, tek başına Haldi olduğu izlenimine kapılmak mümkündür. Doğal olarak bu ifade biçimi tesadüfen seçilmemiş, Urartu ordusu Tanrı Haldi'nin şahsında sembolleştirilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Savaş tanrısı Haldi, Urartu yaşamının her noktasında kendisini göstermekteydi. Devletin hemen her yerinde kendisine steller adanmıştı. Bunlardan başka, kalkan, miğfer, zırh, sadak, şamdan, hatta ok uçları gibi çok sayıda tunç nesne üzerinde Haldi için adak yazısı bulunmaktadır.²⁸⁸ Kısacası Haldi, Urartu devleti ve ordusu ile kaynaşmış ve hatta bunların tanrısal kimlikle idealize edilmiş hali pozisyonundaydı. Gerek savaş öncesi gerekse de savaş sonrası Haldi'ye kurbanlar sunmak geleneği vardı. Ordu için bu önemli bir psikolojik semboldü. Van'ın kuzeydoğusundaki Zimzim Dağı eteklerinde yer alan bir kaya yazıtında, bu kurban töreninin formülü konuyu aydınlatıcı bir açıklıkta yazıya dökülmüştür. “*Tanrı Haldi'ye; 6 oğlak, 17 boğa, 34 koyun, Tanrı Haldi'nin mızrağına 1 boğa ve 2 koyun, Tanrı Haldi'nin büyüklüğüne 1 boğa ve 2 koyun, Haldi'nin ordusuna 2 boğa ve 4 koyun...*” (Payne, 2006: 45) Burada Tanrı Haldi için yapılan tören detaylı bir şekilde yazılmıştır. Öyle ki, Tanrı Haldi'ye, mızrağına, azametine ve ordusuna ayrı ayrı kurban sunulması, bu törenin ne denli önemli bir psikolojik yanı olduğunu anlatmaktadır. Tabii Urartularda Haldi'nin yanında, savaş ya da dövüş eyleminin tanrısal kişilikle somutlaştırıldığı başka bir sembol olarak da, Tanrı Hutuni'yi görmekteyiz. Tıpkı Haldi gibi Hutuni'ye de adanan stellerin varlığı da bilinmektedir.²⁸⁹

Bir diğer Anadolu krallığı olan Lidya Krallığı'nda da ordunun psikolojik dayanağı olarak dinin yeri tespit edilebilir. Lidyalılar, Yunan tanrılarına karşı büyük ilgi duymaktaydılar. Lidya kralları, Delfoi ve Didyma'daki Apollon tapınaklarını ve Efesos'taki Artemis tapınağını zengin armağanlara boğuyorlardı. Sardes'te Artimu olarak adlandırılan tanrıça Artemis'in büyük bir sunağı vardı. Ayrıca Bakhos'ta Dyonissos'un yerini almıştı.²⁹⁰ Bu din içerisinde savaş-tanrı ilişkisi takip edilmeye çalışılırsa, Hitit ve Urartu tarihindeki gibi zengin malzemeyi bulmakta zorluk çekilecektir. Fakat Herodot bu konuda az da olsa bilgi sunmaktadır. Özellikle Lidya kralı Krezüs'ün yaklaşan Pers tehlikesi üzerine bir savaşa kalkışmadan önce Delfoi'deki

²⁸⁸ Salvini, 2006: 198.

²⁸⁹ Salvini, 2006: 199.

²⁹⁰ Sevin, 2003: 277.

Apollon tapınağına elçi yollayarak, Delfoi kâhinine fal baktırmış, aldığı yanıtı olumlu yorumlayarak savaşa kalkışmıştı.²⁹¹ Fakat bilindiği gibi Krezüs yenilir ve Sardes'e çekilir. Sardes'i kuşatan Persler kenti alır ve Krezüs'ü tutsak ederler. Burada Krezüs'ün Pers kralı Kyros'un sorusuna verdiği yanıt ilginçtir. “ *Krezüs, kim sana söyledi benim topraklarıma saldırmayı ve benimle dost yerine düşman olarak karşılaşmayı ? Kral dedi Krezüs, (...) kabahat, senin üstüne yürümek gibi kendini beğenmişliği bana veren Yunanlıların tanrısındadır. (...) şüphesiz böyle olması hoşuna gidiyordu tanrıların.*”(Herodot, 2006:51) Buradan anlaşıldığı üzere, Lidya kralı savaşın kaderini tanrıların elinde tuttuğunu ve sonucu onların belirlediklerini ima ediyor. Ayrıca kendini savaş için Yunanlıların tanrısı dediği Apollon'un kışkırttığını söylüyor. Anlaşıldığı kadarıyla bu savaş-tanrı ilişkisi her ne kadar tanrılar değişse de, içerik olarak diğer İlkçağ Anadolu devletlerinde olduğu gibi Lidyalılarda da aynı biçimde görülmektedir.

6.2.Törenler

Askeri törenler, tarih boyunca orduların vazgeçilmez psikolojik dayanaklarından birisi olmuştur. En ilkel toplumlardan en modern toplumlara dek, savaş öncesi bir takım ritüeller yerine getirilmiştir. Ateşin etrafında dans eden ilkel bir kabile savaşçısı ile mızıkça eşliğinde geçit resmi yapan modern asker, biçimsel olmasa da, niteliksel olarak aynı geleneğin bir parçasıdır. Doğal olarak askeri ritüellerin yalnızca çağlar içinde değişmediğini, aynı çağda farklı kültürlerde de başkalaştığını söylemek fazla iddialı bir yargı olmaz. Bu doğrultuda, İlkçağ Anadolu'suna bakıldığında, çok derli toplu olmasa da, bir takım askeri törenlere şahit olunmaktadır. Diğer konularda olduğu gibi bu alanda da en fazla bilgi, Hititler ile ilgilidir. Hitit ordusu, hatırlanacağı üzere her baharda göreve hazır konuma gelir, yazın seferlerini sürdürür ve süreç sonbaharda -istisnai durumlar dışında- sona ererdi. Bu göstermektedir ki, her bahar toplanan bu ordunun bir kısmı yalnızca sefer zamanında silah altına alınırken, diğer bir kısmı tahkimatlı kalelerde kalarak sürekli silah altında bulunuyordu. Bunun yanında sürekli asker olan “Altın Mızraklılar” denilen Hitit kralının hassa birliklerinin de bulunduğunu söylenebilir. İşte bu yapı içerisinde barındırılan askerlere, krala, kraliçeye ve prenslere

²⁹¹ Herodot, 2006: 30–31.

sadık kalacaklarına ve Hatti ülkesine ihanette bulunmayacaklarına dair ant içiriliyor ve antlarını bozmaları halinde ne gibi lanetlemelere uğrayacakları, çeşitli benzetmelerle kendilerine anlatılıyordu: “*Sonra (ant içiren) onların (askerlerin) ellerine balmumu ve koyun yağı verir. Onları ateşe atar ve der ki: 'Bu balmumunun eridiği ve koyun yağının çözüldüğü gibi, kim bu antlan bozarsa, kim Hatti ülkesinin kralına karşı saygısızlık ederse, o da balmumu gibi erisin, koyun yağı gibi çözülsün!' Adamlar bağırlar: 'Öyle olsun!'... Sonra arpayı ve arpa ekmeğini ellerine verir, onları ezerler ve o şöyle söyler: 'Arpayı değirmen taşları arasında öğüttükleri su ile karıştırdıkları, pişirdikleri ve (sonra) parçaladıkları gibi, kim bu antları bozarsa, kim krala, kraliçeye ve prenlere ve Hatti Ülkesine kötülük yaparsa, bu antlar onları tutsun! Onların da aynı biçimde kemikleri öğütülsün! O da aynı biçimde suda (boğulsun)! O da aynı biçimde parçalansın! Onun da kötü bir alinyazısı olsun!' Ve adamlar bağırlar: 'Öyle olsun!'. 'Bu arpanın nasıl yeşerme gücü artık yoksa, o tarlaya götürülüp nasıl tohum olarak artık kullanılamazsa, ekme olarak nasıl kilerde saklanamazsa, kim bu antları bozar ve krala, kraliçeye ve prenlere kötülük ederse, ant tanrıları da onun geleceğini yok etsinler! Karısı erkek ya da kız çocuk doğurmasın! Arazisi ve tarlaları ürün vermesin! Sığırları buzağlamasın, koyunları kuzulamasın!’ (Akurgal, 1982: 61) Buna benzer bir başka yemin töreni de, tanrıların tehditi altında değil de, savaşçıların erkeklik gururlarını incitici bir tarzda geliştirdi. Törende, bir kadının giysileri, bir ayna ve bir örekeyi getirilir, bir ok kırılır ve şunlar söylenir: "Burada gördüğün kadın eşyaları değil mi? Onları buraya yemin (töreni) için getirdik. Bu yeminleri her kim çiğnerse ve krala, kraliçeye ve prene kötülük yaparsa, bu yeminler onu erkekten kadına döndürsün, askerleri kadın olsun, kadın gibi giyinsinler, başlarını örtsünler! Yayları, okları kırılınsın ve ellerine sopayla vurulsun ve ellerine aynayla öreke tutuşturulsun!" (Bryce, 2003: 129)*

Bir önceki konuda savaş-tanrı ilişkisi incelenirken, savaşta tanrıların desteğini almanın Hititler için ne kadar önemli olduğuna değinilmişti. Burada bunu yinelemekte yarar var. Hitit ordusunu savaşa güdüleyici en önemli unsur, kendilerine tanrıların yardım ettiğine askerleri ikna etmektir ki, bununda somut yolu ayinden geçer. Bunu örneklemek gerekirse, savaştan önce yapılan ayinin önemini anlatan şu belgeyi zikretmek gerekecektir : “*Düşman ülkesinin sınırında bu ayini icra ettiklerinde, o*

(herhalde rahip) Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Fırtına Tanrısı'na, tanrı İnar ve bütün diğer tanrılara, tanrı Telipinu ve Durmitta kentinin diğer bütün tanrı ve tanrıçalarına ... ve bütün dağ ve ırmaklara bir (er) koyun kurban eder. Bir koyun ise, tanrı Zithariya'ya kurban edilir. Sonra şöyle söylerler: 'Bak! Zithariya bütün tanrılara yalvarıyor. Zittaariya'yı kutsamak çoktandır hazırlanan kurbanlar, ülkeler kargaşa içine düştüğünden, yapılamıyor. (Yoksa), oralarda onun için bayramlar düzenlenecekti. Şimdi ise, Kaşkalar onları (o ülkeleri) aldılar. Kaşkalar savaşa başladılar. Onlar kendi güç ve kudretleriyle böbürleniyorlar. Ey tanrılar! Onlar sizi hafife alıyorlar. Bakın! Zithariya bütün tanrılara başvurup, yakınmalarını Sizin huzurunuza getiriyor. Hüküm verin, ey siz, tanrılar! Bunu tanrıların görevi sayın. Bu insanlar (Kaşkalar) tarafından alınan sadece Zithariya (tapınağı) değildir. Onlar (tapınaklar) alınmıştır. Sizlerden kentler de alınmıştır... Zithariya'nın I yakınmaları hakkında hüküm verirken, kendi hakkınızda da lilküm vereceksiniz! Kaşka ülkesini yok edin, ey tanrılar! Her tanrı kendi tapınağını düşünsün ve onu geri alsın! Zithariya kendi tapmağını geri alsın!... Halk onun bayramlarını yine kullasın!' 'Ey Kaşka ülkesinin inanları! Sizleri de bu toplantıya çağırdık. Gelin, yiyin, için! Bize karşı yaptığımız suçlamaları duyun! Hatti ülkesinin tanrıları size hiçbir şey yapmadılar... Fakat siz, Kaşka ülkesinin tanrıları, savaşı başlattınız. Sizler, Hatti ülkesinin tanrıların yerlerinden attınız, oraları kendiniz aldınız. Kaşka halkı da savaşa başladı. Hititler'in elinden kentlerini aldınız, onları tarlalarından, arazilerinden sürdünüz, bağlarından çıkardınız. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hitit halkı kanlı bir öç istiyor. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hitit insanların öcü sizi etkileyecektir, Kaşka ülkesinin tanrıları ve insanları! ... (Hitit ordusunu günahlarından arındırmak için bir ayin yapılır)... (İşini) bitirince, yeniden Hatti ülkesinin tanrıların huzuruna gider ve onlar ekmek ve eti yerler. Hatti tanrılarına, Ordunun Fırtına Tanrısı'na ve Savaş Tanrısı'na (adı Vurunkatte) kurban sunar, onlara uygun miktarda içki sunar. Sonra (rahip) ayinde kullanılan gereçleri ve koyun derilerini alır. Sonra orduya dönerler ve böylece savaşa giderler.' (Akurgal, 1982: 65) Bir başka tören izine de kral I. Arnuvanda döneminde rastlanır. O dönem, Karadenizde oturan düşman komşu Kaşkaların Hatti ülkesini zorladığı, hatta kutsal Nerik kentini bile alıp yağmaladığı bir zaman dilimidir. İşte bu çetin düşmanla mücadele sırasında, Kaşkalara karşı sefere çıkılmadan önce dinsel tören yapılırdı. Törende okunan ilahiler şikayet yüklüydü Bu şikayetlerde Hitit ülkesinin haksız yere işgal edildiği ve yerli halkın sürüldüğünden bahsedilirdi. Bu merasimde baş tanrılık Zithariya'ya aittir. Çünkü Zithariya, Kaşka

muhaliydi. Zira tanrı Zithariya, Kaşkalar tarafından kült yerinden uzaklaştırılmış bir tanrıydı. Ayrıca Hatenzuva ve Telepinu da Kaşkalarla karşı düzenlenen her dini-askeri törende yerini alırlardı.²⁹² Bu ritüellere ek olarak söylenmesi gereken bir detay da, Hitit askerlerinin savaşa giderken okudukları marş hakkında bir verinin bulunduğu. Marşın Hititçe orijinali ve çevirisi şöyledir ; “ *Nesas vaspas, nesas vaspas, tiya-mu tiya. Nu-mu annas-mas katta arnut; tiya-mu tiya, Nu-mu uwas-mas katta arnut; tiya-mu tiya.*” “ *Neşa'nın giyisileri, Neşa'nın giyisileri, giydir bana giydir, anneminkileri aşağı getir; giydir bana giydir, benim için aşağı getir, giydir bana giydir.*” (Macqueen, 2001: 168) Törenler kapsamında değerlendirmek gerekirse, belki okudukları marşı bilmiyor ama, Lidya kralı Alyattes'in , Miletoslularla savaş ilan edip kenti kuşatmak için hasat zamanı yola çıktığında, Lidya ordusunun askerlerinin syrinx²⁹³, arp ve flütten oluşan bir bando eşliğinde yürüdükleri bilinmektedir. Yani bir bando takımının varlığı Heredot tarafından açıkça bildirilmiştir.²⁹⁴ Bu konuda, Lidya hakkında başka bilgi bulunmazken, Urartu ve Frigya hakkında kaynaklar tamamen sessizdir.

---

²⁹² Taşdöner, 2005: 59.

²⁹³ Syrnix: Bir tür basit flüt. Yunan mitolojisinde tanrı Pan'ın çaldığına inanılan sazdan yapılmış çalgıdır.

²⁹⁴ Heredot, 2006: 12–13.

SONUÇ

Anadolu, 8.500 yıl önceye dayanan bir kent kültürü ile dünyanın en eski uygarlık havzalarından birisidir. Bu saha, Tunç Çağından itibaren, bu köklü uygarlık birikimine doğru orantılı olarak bünyesinden, bölgenin ve dolayısıyla o dönemki dünyanın sosyal, ekonomik ve politik gidişatına doğrudan etki edebilen devlet örgütlenmelerini çıkarmıştır. Bu devlet örgütlenmeleri de tabiatı gereği beraberlerinde kendilerinin siyasal erklerini var edici ordu denilen kurumu ortaya çıkarmışlardır.

Hititlerle başlayan süreç, Urartu, Frigya, Lidya krallıkları ile İyon siteleri ile Anadolu'nun tüm bölgelerinde etkin biçimde yaşanmıştır. Adları sayılan bu devletlerin askeri faaliyetleri de, kendi bölgelerinin getirdiği coğrafi, iktisadi ve politik koşullara göre biçimlenmiştir. Buna bağlı olarak bu bölgesel farklılıklar İlkçağ Anadolu Devletlerinde ayrı ayrı izlenebilecek derecede açıktır. Örneğin Hitit, Urartu, Frigya, Lidya krallıkları kara ordularına ağırlık vermişken, coğrafi ve iktisadi yapısı gereği İyon sitelerinde donanmanın daha etkin olduğu görülmektedir. Yine yaşanan çağın kendilerine tanıdığı imkanları ve sınırlılıklar ise İlkçağ Anadolu Devletleri ordularına hem donanım bakımından hem de strateji ve hareket yeteneği ve niteliği bakımından ortak bir renk kazanmışlardır.

Hititler, Urartular, Frigya, ve Lidya krallıkları iç bünyelerindeki merkezkaç güçleri ordu ile birbirine kenetledikten sonra, ordunun dışa doğru hamle yapmasına olanak sağlamışlardır. Aslında olanak sağlamaktan da öte buna muhtaç kalmışlardır.. Zira İlkçağ Anadolu devletleri, politik anlamda, Anadolu gibi kavimler köprüsü olan ve köklü uygarlık alanlarını birbirine bağlayan mümbit bir sahada siyasal anlamda ayakta kalabilmek için koşulların kendilerini genişleyip büyümeye zorladığının farkına varmışlardır.. Bu doğrultuda “yükselmelisin, yoksa düşersin, fethetmelisin yoksa fethedilirsin, çekiç olmaya bak yoksa örs olursun anlayışı” bu devletlere yerleşmiş ve bu amaçla ordular sürekli seferlere çıkmışlardır. Bu ortamda normal olan barış değil savaş durumu olmuştur. Örneğin Hititlerde görüldüğü üzere her başa geçen kral önce dağılan ülkeleri Hatti ülkesine yeniden bağlamış, yani merkezkaç güçlere boyun eğdirmiş, daha sonra batıda Arzava, güneyde Kuzey Suriye ve doğuda Huriler sefer yapmıştır. Bu her defasında tekrar eden bir durumdur. Yine Urartular da güneyde Asur ile ölüm kalım

yarışı içinde iken, bir yandan da Transkafkasya ve Urmiye gölü istikametine yayılmaya çalışmışlardır. Bu Frigya ve Lidya için de Anadolu içlerine yayılma suretiyle gerçekleşmiştir. İyon siteleri ise karasal anlamda değil ama deniz kıyılarında kolonizasyon yapmak suretiyle bu çizgide ilerlemişlerdir. İşte bu çizgi, İlkçağ Anadolu devletleri ordularına politik bir misyon yüklemiştir. Ordunun örgütlenmesinden donanımına değin biçimlenmesindeki birinci unsur budur. Ardından, ikinci misyonu gelir ki, bu da iktisadi işlevidir. Fetih yapan ordular sadece ganimet elde etmemişler, aldıkları tutsaklarla ülkelerindeki insan gücü açığını da kapatmaya aracı olmuşlardır. Buna bağlantılı olarak ele geçen ülkelerdeki insanların tutsak olarak gelmesi ya da sürgün edilmesi, düşman ülkelerin işgücünü dağıtarak ekonomilerinin de çökertilmesine yaramıştır. Ayrıca ordu sayesinde ticaret yolları denetlenebilmiş, örneğin Anadolu'da var olmayan ve tunç yapımı için gerekli kalay madenine sahip olunmaya çalışılmıştır. Hititlerin İşuva bakır madenlerini, Kuzey Suriye ticaret yolunu, Urartuların maden kaynaklarına yakın kaleler inşa edip buraya garnizonlar yerleştirmeleri, Lidya ve Frigya'nın kral yolu için hem batı hem de doğuda yer alan devletlerle çarpışmaları, ordunun iktisadi işlevinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kolonizasyon yapan İyonya siteleri de, hem Lidya hem de Pers saldırılarına orduları ile bir hayli zaman direnmeye çalışmışlardır.

İlkçağ Anadolu devletlerinin orduları, çağlarına uygun olarak piyade ve savaş arabası biçiminde örgütlenmiştir. Ufak farklılıklarla kabul ettikleri savaş arabası olgusunu Mezopotamya'dan alan ama savaş arabasını kendi ihtiyaçları doğrultusunda düzenleyerek çok etkin savaş makinelerine dönüştüren de yine Anadolu krallıklarıdır. Öyleki savaş arabası kavramını batıya Anadolu öğretmiştir. Hititlerin yayılma siyasetinde kullandıkları bu güçlü ordunun başarı sırlarından birisi de budur. Bu ordu savaş arabaları ile Anadolu'da egemenlik kurmuş, Babil'i ele geçirmiş, dönemin süper gücü Mısır'ı pes ettirmiştir. Hititlerin ordusunu güçlü kılan unsurlardan birisi de silahlarında demir madenini kullanmış olmalarıdır. Hititler yanı sıra Urartuların da savaş arabası ve demir madeni kavramını orduda etkin olarak kullanarak dağlık Doğu Anadolu coğrafyasında tutunarak dönemin süper gücü Asur'a kafa tutarak bölgesel bir güç olduğu görülmektedir. Burada Anadolu'da askerlik alanında çığır açıcı bir unsur da at'tır. At, Anadolu'ya Orta Asya kökenli bozkır kavimlerinden gelmiş ve Lidya, Frig ve Urartu ordularında savaş arabasından daha etkin biçimde kullanılmıştır. Hatta dünyanın

ilk resmi at eğitim programı da Hitit krallığı adına çalışan bir Huri olan Kikkuli'ye ait metindir. Tarihçi Herodot, Lidyalı süvarilerin bileğinin bükülmez olduğunu ve Sardes savaşı sırasında Pers kralı Kyros'un bu atlılardan ürküğünü ifade eder. Anadolu, atlı çoban kavimleri hem ordusunda istihdam ederek hem de onlardan süvarilik kavramını öğrenerek atı etkin biçimde savaş aracı olarak kullanmışlardır. Bunun en somut örneği Lidya ve Urartulardır.

İlkçağ Anadolu devletlerinin orduları, teknik donanım bakımından da, çağdaş orduların teçhizatına sahip olmakla birlikte, kendine özgü yaratıcı düzenlemelerden de geri kalmamışlardır. Özellikle silahlarda demir madeninin kullanılması ayrı bir üstünlük sağlayıcı unsurdur. Bilhassa piyadeler, kendi kültür havzalarına göre farklı silahlar kuşanmaktaydılar. İlkçağ Anadolu'sunun orduları teknik bakımdan; savaş arabaları, piyadeler, süvariler yanı sıra paralı askerlerle de desteklenmiş, nitel içerik bakımından; soylular, vassal devlet askerleri, çiftçi savaşçılar ve özel muhafız birlikleri ile örülü bir savaş organizasyonudur. Buna deniz devleti niteliği ile diğerlerinden ayrılan İyonyanın donanma kuvvetlerini de katmak gerekecektir. Özellikle Hitit ordusunun elde bilgi olarak mevcut olan rütbelerinin ayrıntısı, kurumsallaşmış bir ordu anlayışının somut kanıtıdır.

İlkçağ Anadolu devletlerinin orduları savaş meydanında hareket yeteneği, saldırı gücü ve savunma gücü bakımından kendilerine has niteliklere sahiptiler. Hititlerin, krallığın ilk yıllarındaki yıldırım saldırıları, imparatorluk döneminde savaş arabalarını kullanarak savaş alanına hakim olma ve düşmanı yanıltma üzerine kurulu stratejileri, Hitit ordusunun savaş alanındaki yerini ortaya koyar. Buna en somut ve canlı örnek Kadeş Savaşı'dır. Urartuların dağlık bir arazide Asurlara karşı direnç gücü oluşturarak bölgeyi ellerinde tutmaları ve diğer yandan bozkırın haşin kavimleri olan Kimmer ve İskitlere karşı durmaları da Urartu ordusunun cephedeki hareket yeteneğinin ipuçlarını vermektedir. Aynı şekilde Lidyalılar, Anadolu içlerine sokulan Med ve Pers gücünü her ne kadar sonuçta boyun eğseler bile dengeleyebilmiş ve Anadolu'nun mühim kısmını bağımsız kılmıştır. Hatta İyonya siteleri dahi nispeten daha az savaşçı bir ruha sahip iken, Perslere direnmiş, boyun eğdikten bir süre sonra bile "İyonya İhtilali" adı verine bir başkaldırı sürecinde Batı Anadolu'daki Pers egemenliğini bir hayli yıpratacak askeri hamleler yapmışlardır. Arkeolojik çalışmalar sonucu

Anadolu'nun dört bir yanında izine rastlanan kale ve sur yapıları da bu askeri strateji zenginliğinin sadece meydanlarda değil, hem kuşatma boyutu ile hem de kuşatılmaya karşı savunma teknikleri ile kentsel düzeyde de var olduğunun göstergesidir. Özellikle Hitit ve Urartular, kent kuşatması ve savunma teknikleri yönünden çok gelişmiş ordulara sahiptiler. Tabii, yaşadıkları Doğu Anadolu coğrafyası Urartularını kale ve sur tekniğini geliştirmeye ve özellikle savunma stratejilerini zenginleştirmeye adeta mahkum etmiştir.

Savaşan bu ordular, kendi kültürlerindeki savaş tanrılarının desteğini daima hissetmişlerdir. Tunç ve Demir Çağı Anadolu'sunda doğal olarak modern bir vatanseverlik duygusu ve vatan olgusu olmadığı için, o dönemin toplumsal birliğinin ruhunun ve vatanın sembolü olan savaş tanrıları, İlkçağ Anadolu Devletlerinin vatanseverlik sembolü olmuşlardır. Buna bağlı olarak, orduların gerek sefere çımadan gerekse sefer dönüşünde savaş tanrılarına dua etmeleri, onların şerefine törenler düzenlemeleri, silahlara adlarını kazımaları , ganimetten onlara pay vermeleri ve savaşları onların yardımı ile kazandıklarını sürekli vurgulamaları, İlkçağ Anadolu'su ordularının savaş tanrılarının onların vatanseverlik ideolojilerini ve ruhunu oluşturduklarını gösterir. Sadece askerlerini bu boyutla değil, kendilerine özgü ritüellerle ordunun bir parçası kılan ve askerle orduyu bütünleştiren törenlere, marşlara ve bando gibi sembollerin varlığına her ne kadar çok az ve cılız veriler elde olsa da ulaşılabilmektedir.

Bu çalışmada, sıkıntı çekilen nokta kaynaklar konusudur. Bilhassa Hitit ve Urartu dönemine ait kaynaklar ordu tablosunu daha berrak görmeye elverişliken, Lidya ve Friglerle ilgili kısıtlı sayılabilecek bilgilerle çalışılmak zorunda kalınmıştır. İyonya ise aslında donanma bakımından müstakil bir çalışmanın konusu olabileceği için çok genel vurgularla ele alınmıştır. Bir diğer husus, özellikle Hitit ve Urartu dönemlerine ilişkin kitap düzeyinde ayrıntılı çalışmaların varolması, konu ile ilgili makaleleri taramaya imkan bırakmamıştır. Çalışmanın zaman kesiti olarak Tunç ve Demir çağında, mekân boyutu olarak Anadolu'da, tarihin eski çağlarından beri insanlığın, kandaş aile birliklerinden, birbirlerine daha sıkı bağlanmış, doğayı denetim altına alan ve düşmanlara karşı kendilerini koruma yetenekleri daha yüksek olan bir insan kitlesinin ulaşabildiği en gelişmiş sosyal aşama olan devlet aşamasına geçişi ele alınmıştır. Bu

zeminde, konunun asıl odak noktası olarak devlet olgusu ile birlikte şekillenen ordunun yapısı, donanımları, stratejileri ve psikolojik dayanakları ele alınmış, sonuçta Anadolu'da tarihin bu eski dönemlerinde teşkilatı iyice belirginleşmiş, çağının ileri silah tekniklerini kullanan, diğer kültürleri askerlik bağlamında etkileyen ve diğer kültürlerden de etkilenen ama özgünlüğünü hiç yitirmeyen, Anadolu'da var olmak isteyen bir devletin kesinlikle sahip olması gerekliliği tarihin bu döneminde bile rahatlıkla anlaşılan güçlü ve çağdaş bir ordunun niteliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem, (1998): *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara
- ALP, Sedat , (2001) : *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara,
- BİLGİÇ, Emin – BAYRAM, Sabahattin, (1990) : *Ankara Kültepe Tabletleri I, II*, T.T.K. yay., Ankara
- BRANDAU, Birgit – SCHICKERT, Hartmut, (2004) : *Hititler – Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* , (çev: Nazife Mertoğlu), Arkadaş yay., Ankara
- BRYCE, Trevor , (2003): *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev: Müfit Günay), Dost yay., Ankara
- CERAM, C.W, Tanrıların Vatanı Anadolu, (Çev: Esra Davutoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002
- ERZEN, Afif , (1992) : *Doğu Anadolu ve Urartular*, T.T.K yay., Ankara
- ERTEM, Hayri , (1988) : *Korucutepe I* , T.T.K. yay., Ankara
- HALİKARNAS BALIKÇISI , (2002) : *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- HEREDOTOS, (2006) : *Tarih*, (çev: Müntekim ÖKMEN),Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- KARAUĞUZ, Güngör ,(2002) : *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya
- KEEGAN, John, (1995) : *Savaş Sanatı Tarihi*, (çev : Füsün Doruker) Bilgin Yayıncılık, İstanbul
- KIENITZ, F.K (tarihsiz) : *Büyük Sancağın Gölgesinde*, (çev. Seyfettin Halit Kalkınç), Tercüman 1001 Temel Eser
- MACQUEEN, J.G , (2001) : *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* , (Çev: Esra Davutoğlu), Arkadaş, Ankara
- MANSEL, Arif Müfid , (2004) : *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K yay, Ankara
- MARGARET, R.Payne, (2006): *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul
- MEMİŞ, Ekrem, (2002) : *Genel Tarih*, Tablet Yayınları, Konya

- OPPENHEIMER, Franz, (2005): *Devlet*, (çev: Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), Phoneix yay. Ankara
- SALVİNİ, Mirjo, (2006) : *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (çev: Belgin Aksoy) , Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yay. , İstanbul
- SEVİN, Veli, (2001) : *Antik Anadolu Coğrafyası I* , TTK yay. , Ankara
- SEVİN, Veli, (2003) : *Anadolu Arkeolojisi* , Der yay. , İstanbul
- STRABON ,(2005) : *Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası* , (Çev: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yay. , İstanbul
- SUN-TZU, (1995) : *Strateji Sanatı* , (çev: Sharifah M.ALSAGOFF - M.Sami DENKER), Ezgi Kitabevi Yay. Bursa
- UÇANKUŞ, Hasan Tahsin,(2002) : *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia* , T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara

Ansiklopedi

- BELLİ, Oktay ,(1982) : Urartular, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 2, İstanbul
- SEVİN, Veli ,(1982) : Lidyalılar, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 2, İstanbul
- SEVİN, Veli ,(1982) : Frigyalılar, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 2, İstanbul
- DİNÇOL, Ali M. ,(1982) : Hititler, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt 1, İstanbul
- AKURGAL, Ekrem ,(1982) : Hititlerde Kültür ve Uygarlık, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, cilt I, İstanbul

Tez

- SAN, Oya : *Urartu Krallığının Kuzey ve Kuzeydoğuya Yayılımı*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enst.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir (1994)

- YERMUKHAMEDOVA, Aizhan : *Urartu Devleti'nin Siyasi ve Askeri Tarihi*, Ankara Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri (Sümeroloji) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: (2005)
- GÜNDÜZ, Serhan : *Urartu Askeri Mimarisi*, Ege Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir : (1994)
- GÜNDÜZ, Serhan : *M.Ö. I.Binin İlk Yarısında Anadolu Tasvir Sanatında Arabalar*, Ankara Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: (2000)
- KARAHAN, Ümran Ozan : *Kadeş Savaşı ve Anadolu Tarihi Üzerindeki Etkileri*, Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya (2004)
- TAŞDÖNER, Kevser : *Hititlerin Tarihinde Gaşkaların Rolü ve Önemi*, Afyon: Kocatepe Ünv. Sosyal Bilimler Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyon : (2005)

Dergiler

- Rana Cabbar, Atilla Ekşinozlugil, (2006): Anadolu Uygarlıkları ve Kùltürleri II, *Focus Dergisi*, No: 112414 Sayı: 2006-3- Özel Ek: s.17
- SEVİN Veli, (2007), Doruktaki Uygarlık Urartu, *National Geographic Dergisi*, Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, sayı: 69

DİZİN

A

Acemhöyük: 77, 78,79

Akurgal: 18, 23, 54, 91, 94, 95, 133, 134, 138, 139

Alaşıya (Kıbrıs) : 29

Alyattes : 18, 36,37, 45, 46, 47

Amurru : 24, 93

Aiol : 18, 19, 38, 39, 47, 48, 49 ,113

Ardys : 18

Aristagoras: 49, 101, 105, 124,130

Artybios: 102,

Arzava: 29, 41, 115, 134, 142

I.Argiști : 16, 32, 33, 34, 72, 128

II. Argisti: 33, 43, 62, 85, 86

Asur ticaret kolonileri : 13, 83

B

Babil: 14, 15, 27, 28, 53, 72, 142

Balavat: 79, 84, 85, 121, 122

Boğazköy: 77, 78, 79, 83

Büyük İskender : 4, 19, 74

Büyük Menderes (Bkz. Maiandros)

Ç

Çatalhöyük : 12, 13, 106

Çayönü : 12

Çukurova: 10, 27

D

Diauehi : 32, 33

Deniz Kavimleri: 15, 82

E

Ege :

-iklimi : 8,

-bölgesi : 10, 15, 38 39

-kıyıları : 16, 38, 48

-dünyası : 9

-denizi : 10, 49

-adaları : 69

-özellği: 80

-tarzı : 81

-kentleri :113

-yerleşmeleri: 113

Ephesos: 19, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 47, 48, 101, 102, 136

Erythrai: 19, 47, 104

F

Fırat ırmağı: 15, 16, 25, 27, 28, 29, 31, 42, 125, 127

Frig : 2, 3, 4, 5, 6, 9, 16, 17, 23, 35, 36, 37, 38, 44, 45, 47, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 71 73, 74, 76, 80, 86, 87, 97, 113, 124, 130, 140, 141, 142, 143

G

Gediz: 16, 17, 35

Giges: 18, 36, 45, 46, 103

Gordion: 17, 76, 113

H

Hacılar: 13, 106

Haldi: 43, 79, 85, 86, 135, 136

Halys (Kızılırmak) : 46

Halpa : 24, 27, 28, 41, 126, 127

Harpagos: 75, 99, 100, 124

Hatti: 14, 24, 27, 28, 29, 54, 57, 90, 93, 108, 115, 127, 131, 132, 134, 138, 139, 142

I.Hattuşili : 15, 25, 27, 90, 125

III.Hattuşili: 91, 132

Hattuşa: 15, 26, 28, 29, 41, 42, 51, 55, 91, 95, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 125, 126, 127 128, 135

Hazar: 31

Heredot: 19, 35, 37, 47, 52, 53, 57, 59, 60, 61, 75, 76, 82, 88, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 122, 123, 124, 131, 137, 140, 143

Hitit: 3, 4, 5, 6, 14, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 91, 92, 93 94, 95, 106, 108, 109 112, 113, 115, 117, 118, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143

Huri : 24, 30, 63, 79

İ

İştar: 132

İşuva: 15, 28, 29, 30, 142

İyonya: 2, 3, 4, 5, 6, 16, 19, 23, 35, 36, 37, 38, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 61, 68, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 124, 130, 142, 143

K

Kabaağaçlı : 18

Kadeş Savaşı: 15, 60, 61, 71, 72, 73, 77, 90, 91, 143

Kakkadanu Şarruk: 57, 72, 74

Kaneş (Neşa-Kültepe) 13

Kargamış: 25, 29, 78, 79, 94, 112, 133

Karmir-Blur: 33, 79, 111

Karya: 101, 102, 103

Kaşkalar: 15, 24, 29, 30, 42, 51, 84, 91, 95, 108, 109, 115, 117, 127, 133, 134, 135, 139, 140,

Khios (Sakız) : 19, 47, 100, 104

Kızılırmak: (Halys) 14, 15, 16, 18, 24, 30, 47, 57, 60, 72, 99, 122

Kikkuli: 63, 64, 65, 143

Kimmer: 16, 17, 18, 36, 44, 45, 46, 52, 59, 76, 77, 80

Kizzuvatna: 24, 27, 61, 91

Kolophon: 19, 47

Kral Yolu: 19, 38

Krezüs: 18, 37, 44, 52, 53, 57, 75, 87, 122, 123, 137

Küçük Menderes: 16, 17, 35

Kültepe: (Kaneş-Neşa): 83, 108

Kyros: 18, 47, 52, 75, 99, 100, 105, 122, 123, 124, 137

L

Lebedos : 19, 47

Lidya: 2, 3, 4, 5, 6, 16, 17, 18, 23, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 80, 81, 86, 87, 91, 97, 99, 100, 101, 113, 122, 123, 124, 136, 137, 140, 141, 142, 143

Likya: 4, 5, 18, 80, 88

M

Maiandros: (Büyük Menderes) 16, 17, 103

Magnesia: 36, 45

Med: 18, 46, 47, 57, 75, 99, 102, 124

Midas: 17, 45, 113

Miletos: 19, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 47, 48, 49, 100, 101, 103, 104, 105, 124, 130, 140

I. Minua: 16, 52, 71, 75, 110, 111, 135, 136

Mitanni: 24, 25, 28, 29, 63, 127

Miyus : 19, 47

Mısır: 15, 24, 25, 27, 29, 39, 49, 53, 57, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 72, 73, 77, 78, 82, 84, 90, 91, 92, 93, 132, 142

I. Murşili: 15, 25, 27, 28, 42, 90

II. Murşili: 25, 26, 29, 42, 55, 57, 62, 94, 127, 132, 133, 134

II. Muvatalli: 25, 29, 57, 90, 91, 92, 93, 132

N**Nehrü'l Kelb:** 15**Neşa: (Kaneş-Kültepe)** 13, 24, 125, 140**Ninive:** 36, 46**O****Openheimer:** 39, 40**P****Paflagonialılar:** 59, 80**Paktolos:** 35, 36**Panionion:** 99**Petria:** 52, 99, 122**Phokialılar:** 100, 104, 123**Polikrates:** 49**R****Priene:** 19, 46, 47, 104**II. Ramses:** 90, 91, 92, 93**I. Rusa:** 16, 44, 52, 72, 84, 85, 86, 96, 118**II. Rua:** 77**S-Ş****Sadyattes:** 18, 36, 46**Sakarya Nehri:** 17**I.Salmanassar:** 29**III.Samanassar :** 56, 72, 121, 129**Samos (Sisam):** 19, 38, 39, 47, 49, 61, 102, 104, 105, 143**Sardes:** 35, 46, 47, 50, 53, 62, 99, 100, 101, 102, 106 , 113, 122, 123, 130, 136, 137**I.Sarduri:** 16, 31, 59, 75, 85**II. Sarduri:** 16, 34, 62, 121, 128**II. Sargon:** 16, 72, 85 , 96, 120, 130**Smyrna:** 36, 37, 38 ,39, 45, 46, 48

Sun-Tzu : 92

Suriye: 8, 11, 16, 25, 27, 28, 29, 30, 41, 69, 82, 83, 90, 91, 93, 115, 130, 142

Surp Pogos: 34, 52, 62

I.Şuppiluliuma: 15, 30, 94, 108

U

Urartu: 16, 17, 23, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 84, 85, 86, 95, 96, 104, 110, 111, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 128, 129, 130, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 145

Urumiye Gölü: 16, 31

V

Van gölü : 30

T

Tales: 47

Teşup: 108, 132, 135

Theos: 19, 47

Thermi: 83

Thrak: 9, 17, 36, 37, 46, 59, 80

Tmolos Dağları: 35, 101, 123

Toroslar: 9, 15, 30, 110

Transkafkasya : 43, 71, 142

Troya: 18, 83, 107, 114

Tuna Nehri: 9

Tuşpa: 16, 31, 44, 128

IV. Tuthaliya: 28, 29, 30, 42, 55, 115, 118

Y-Z

Yazılıkaya: 60, 83, 87, 135

Yermukhamedova: 96, 121

RESİMLER VE HARİTALAR

Resim 1-a

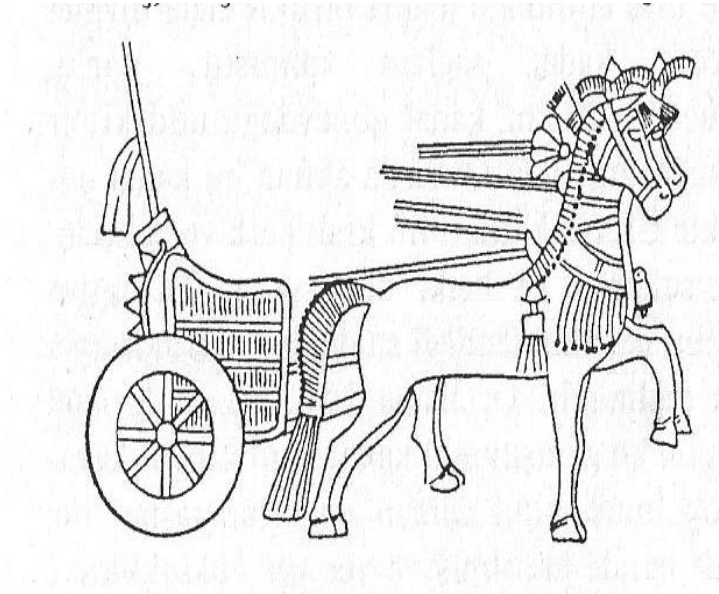

Resim 1-b

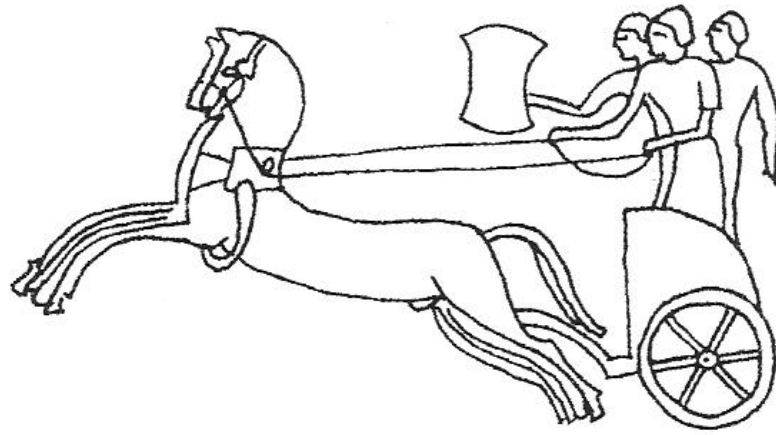
Resim 2-a

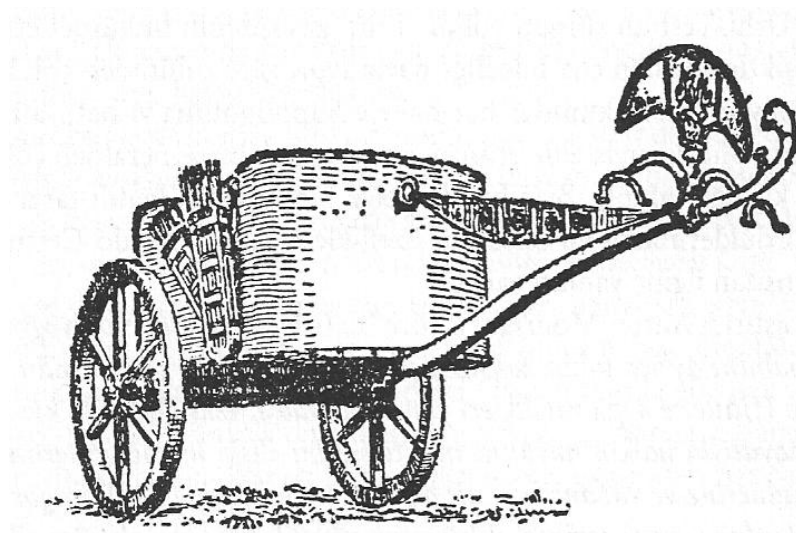
Resim 2-b

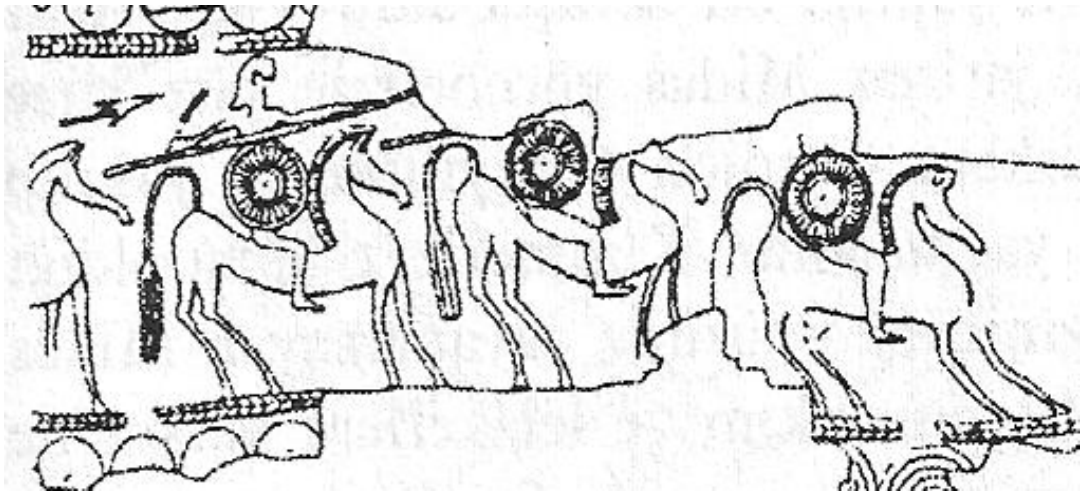
Resim 3-a

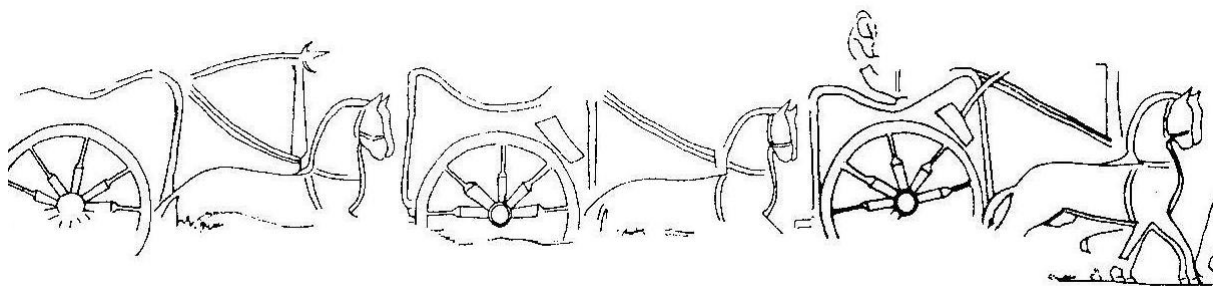
Resim 3-b

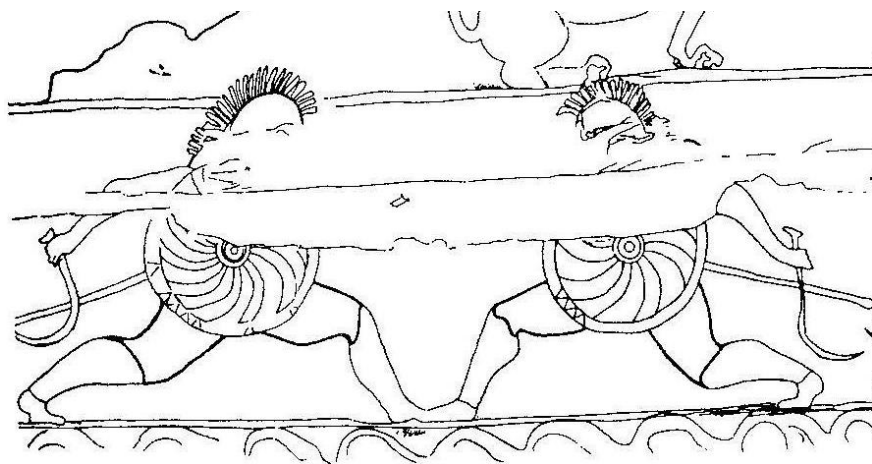
Resim 4-a

Resim 4-b

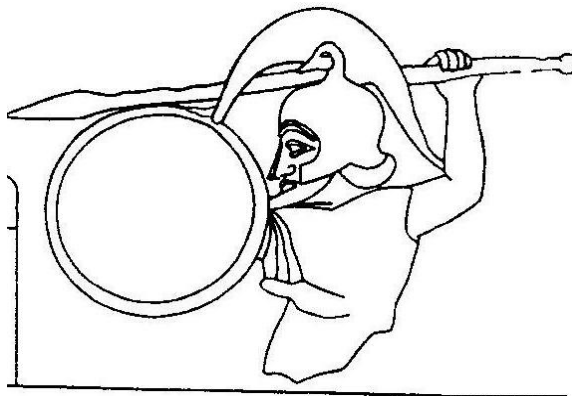
Resim 4-c

Resim 5-a

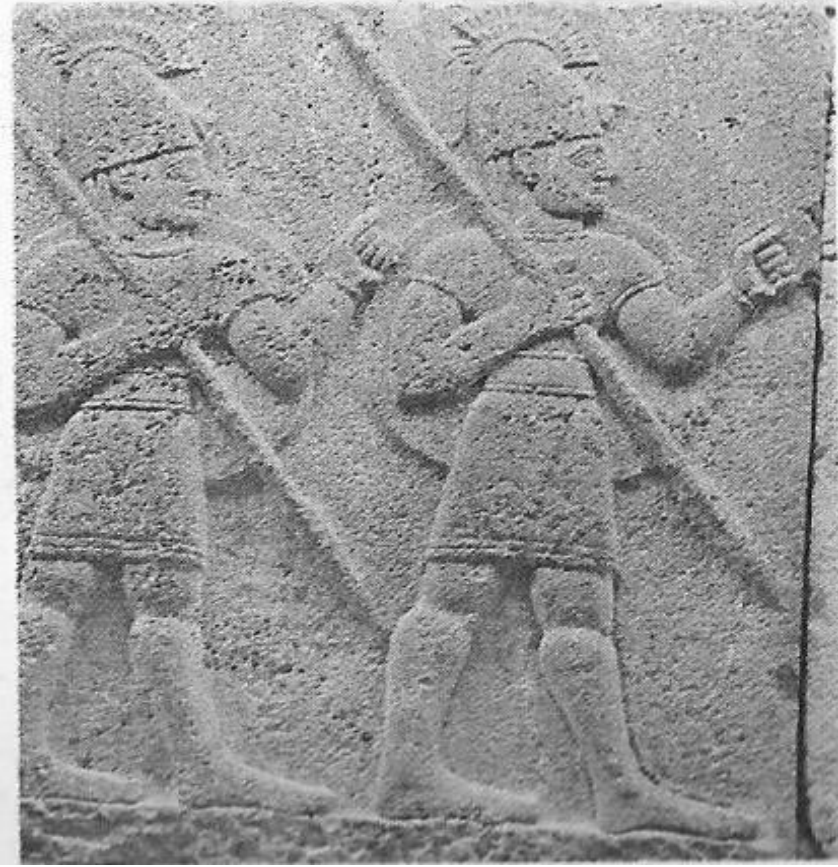
Resim 5-b

Resim 5-c

Resim 6-a

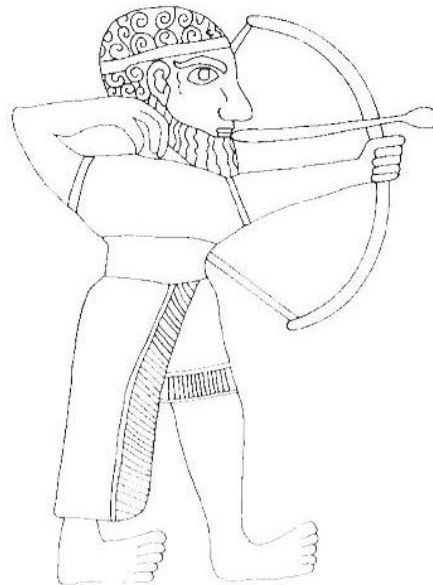
Resim 6-b

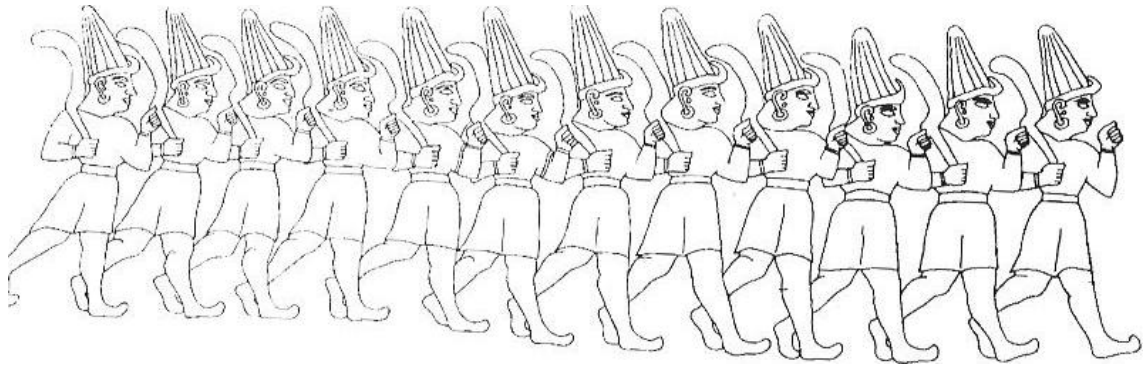
Resim 7-a

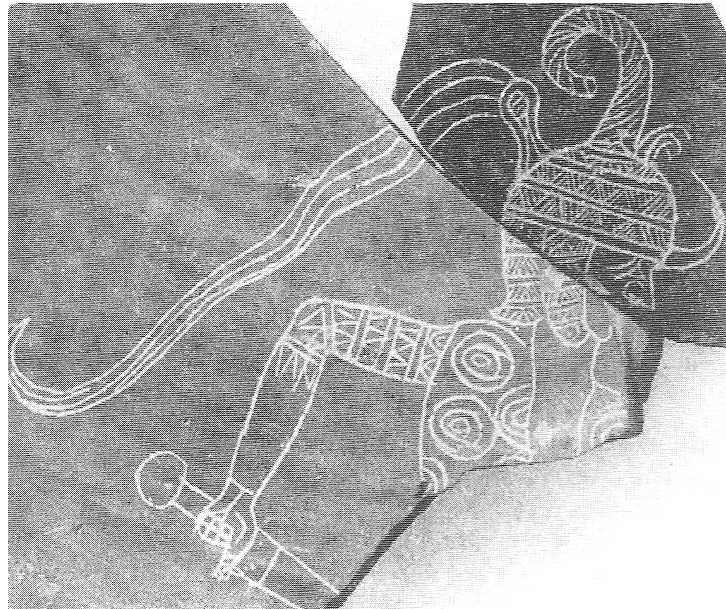
Resim 7-b

Resim 7-c

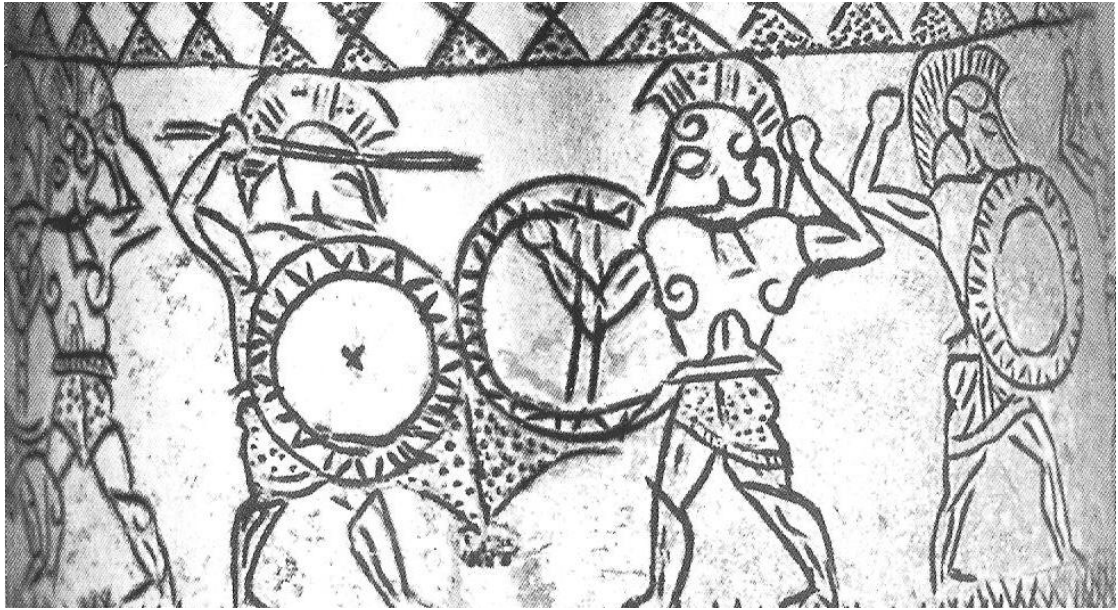

Resim 8-a

Resim 8-b

Resim 9-a

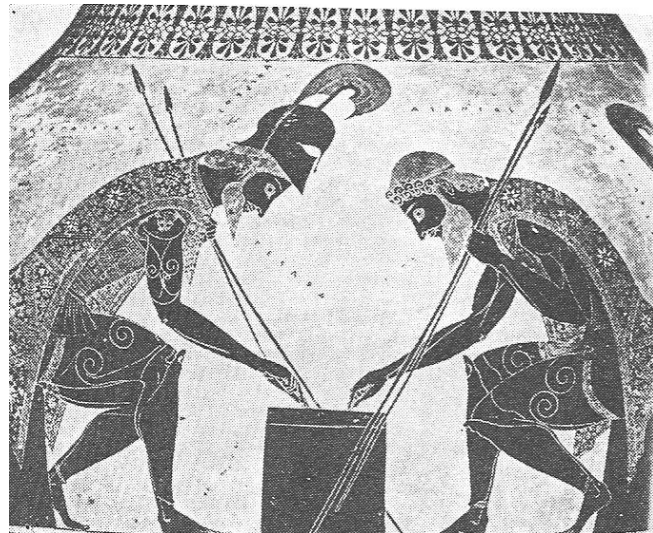
Resim 9-b

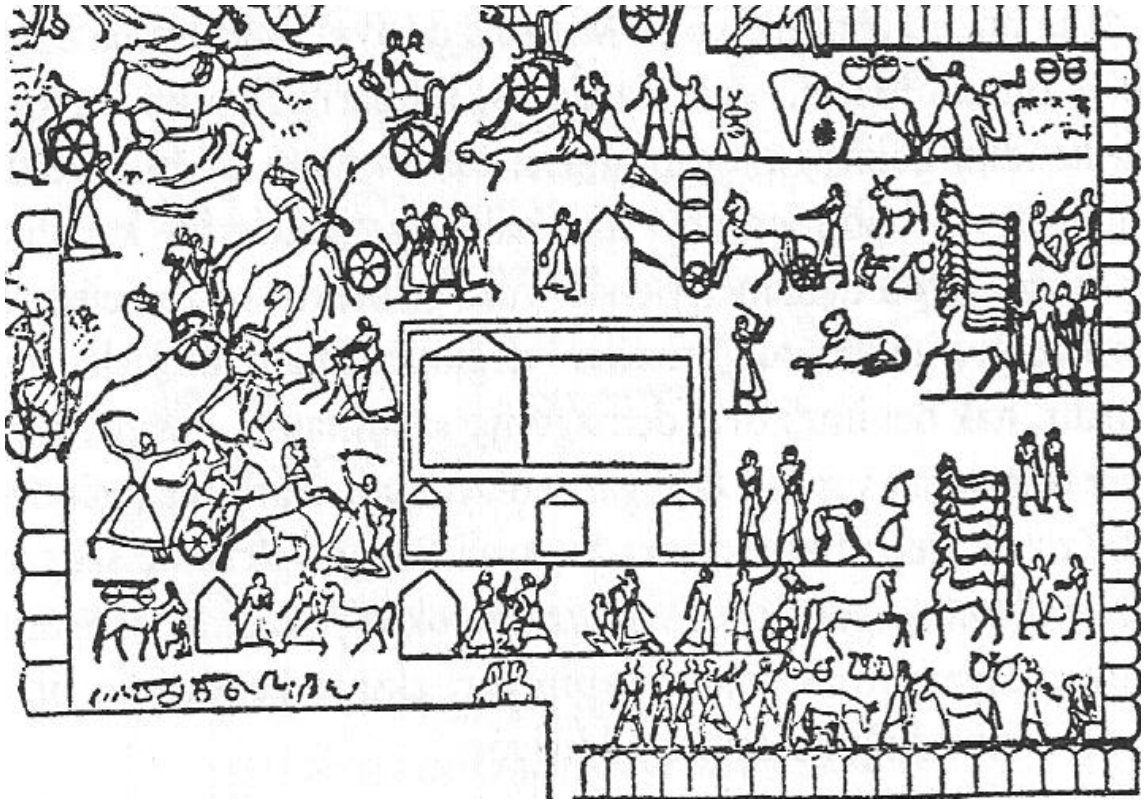
Resim 10-a

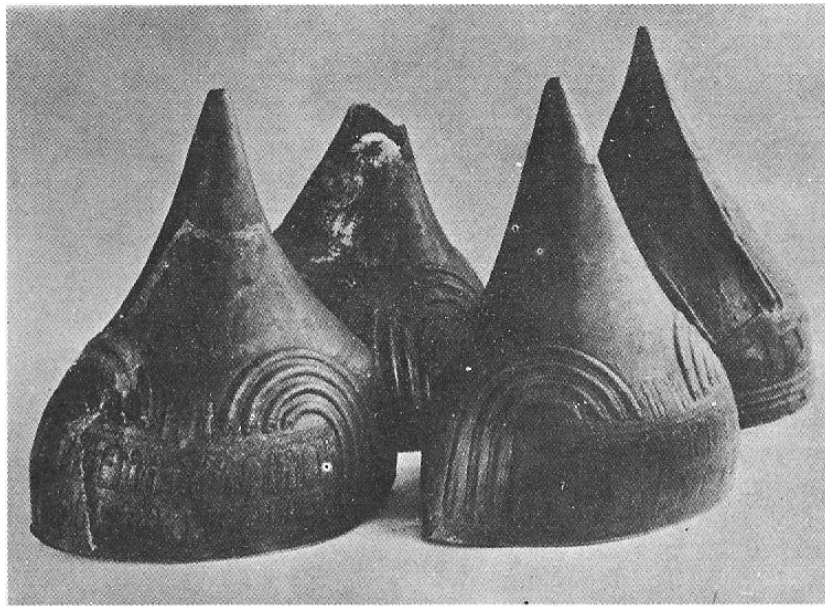
Resim 10-b

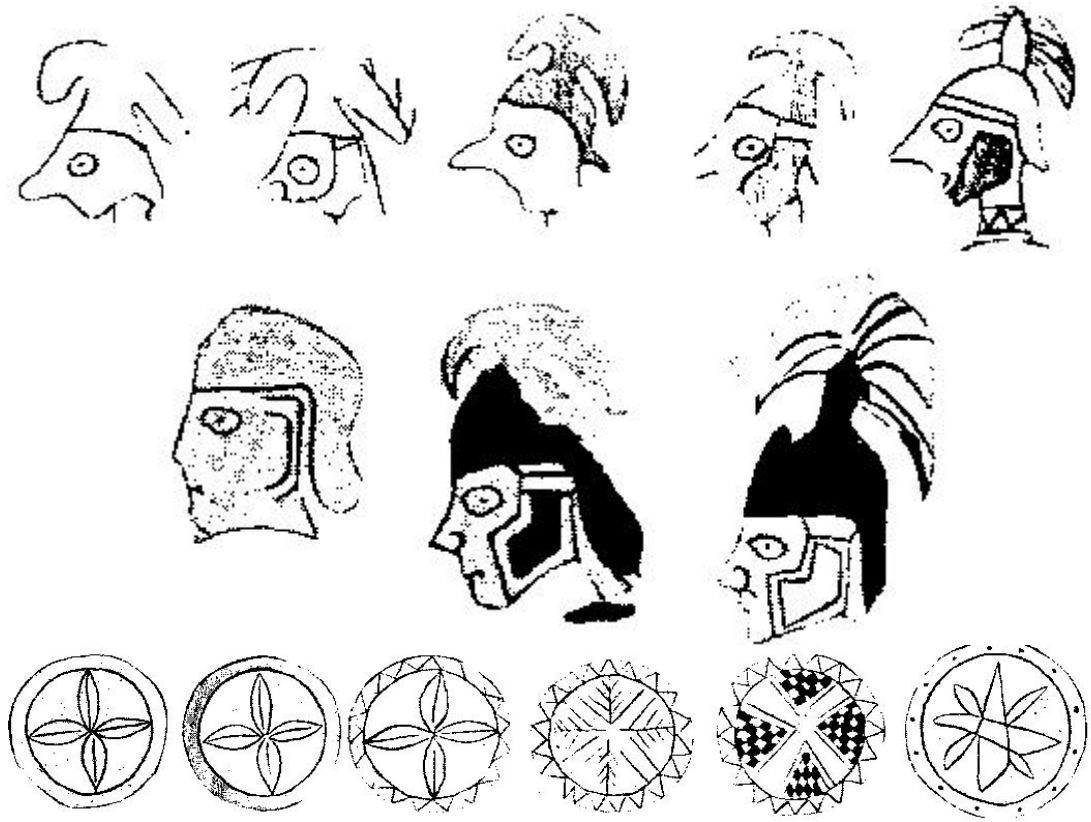
Resim 10-c

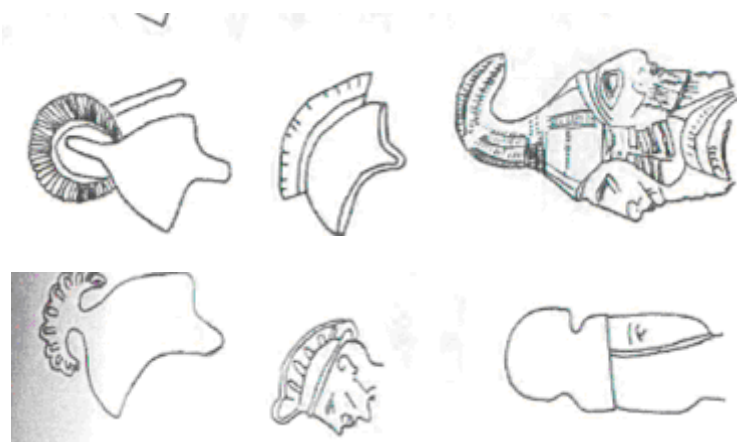
Resim 11-a

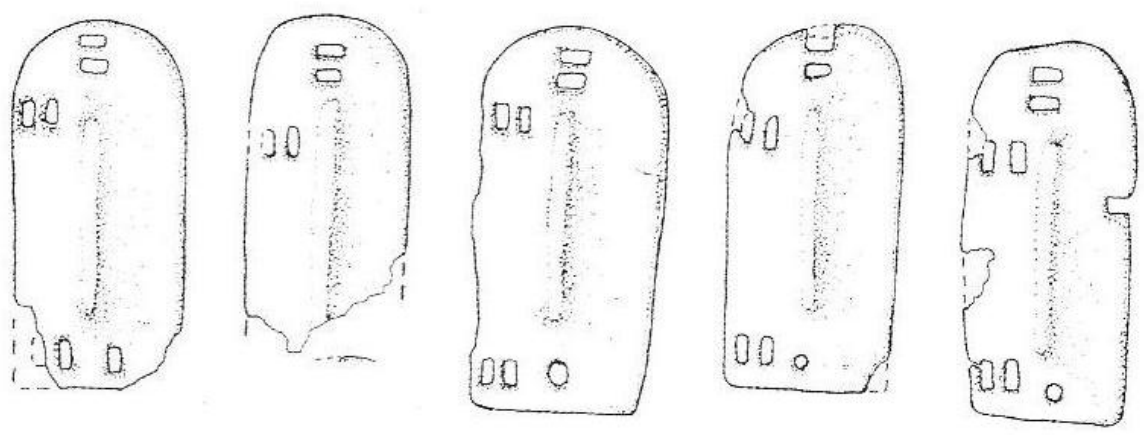
Resim 11-b

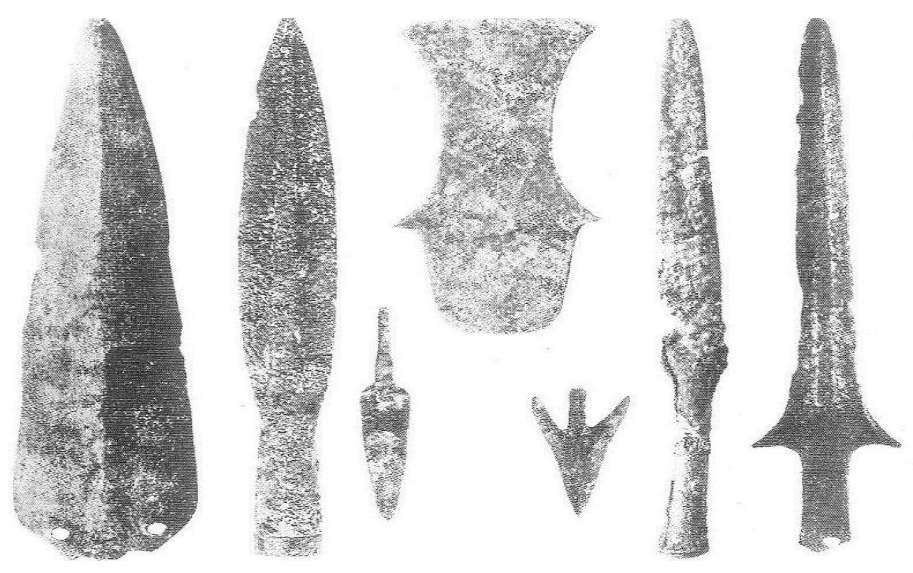
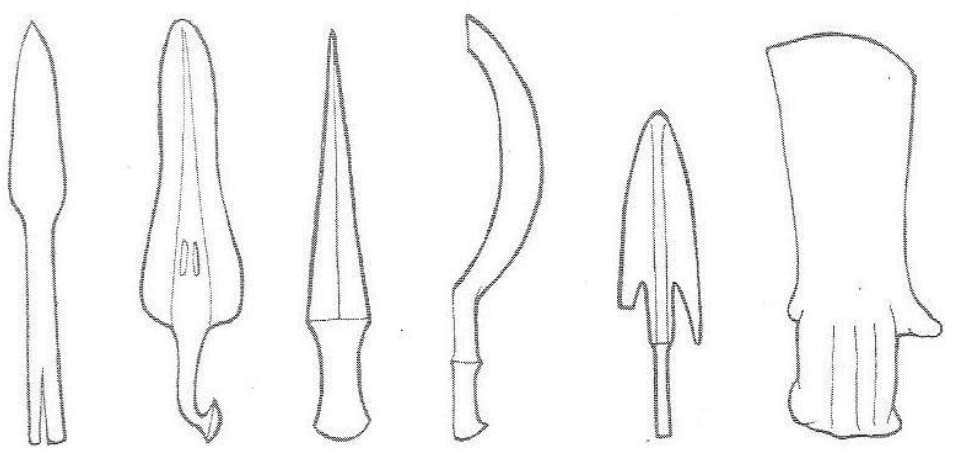
Resim 12-a

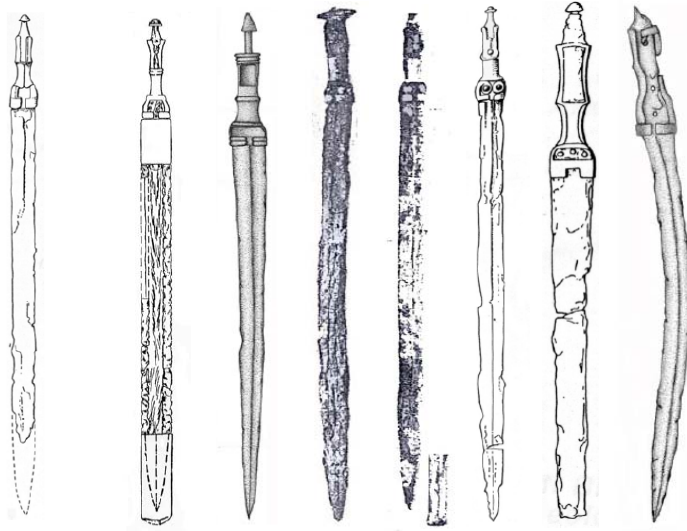
Resim 12-b

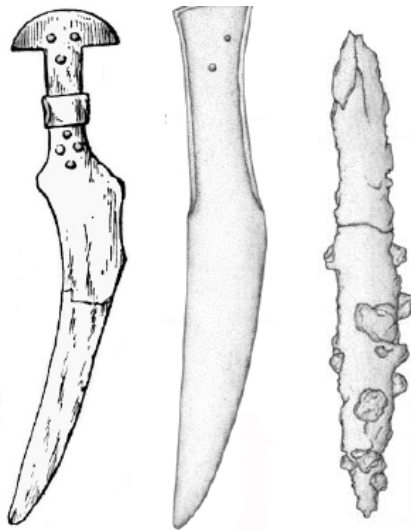
Resim 13-a

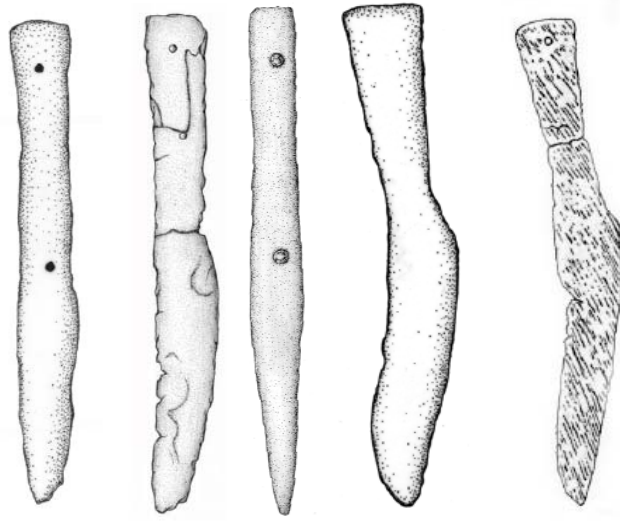
Resim 13-b

Resim 14-a

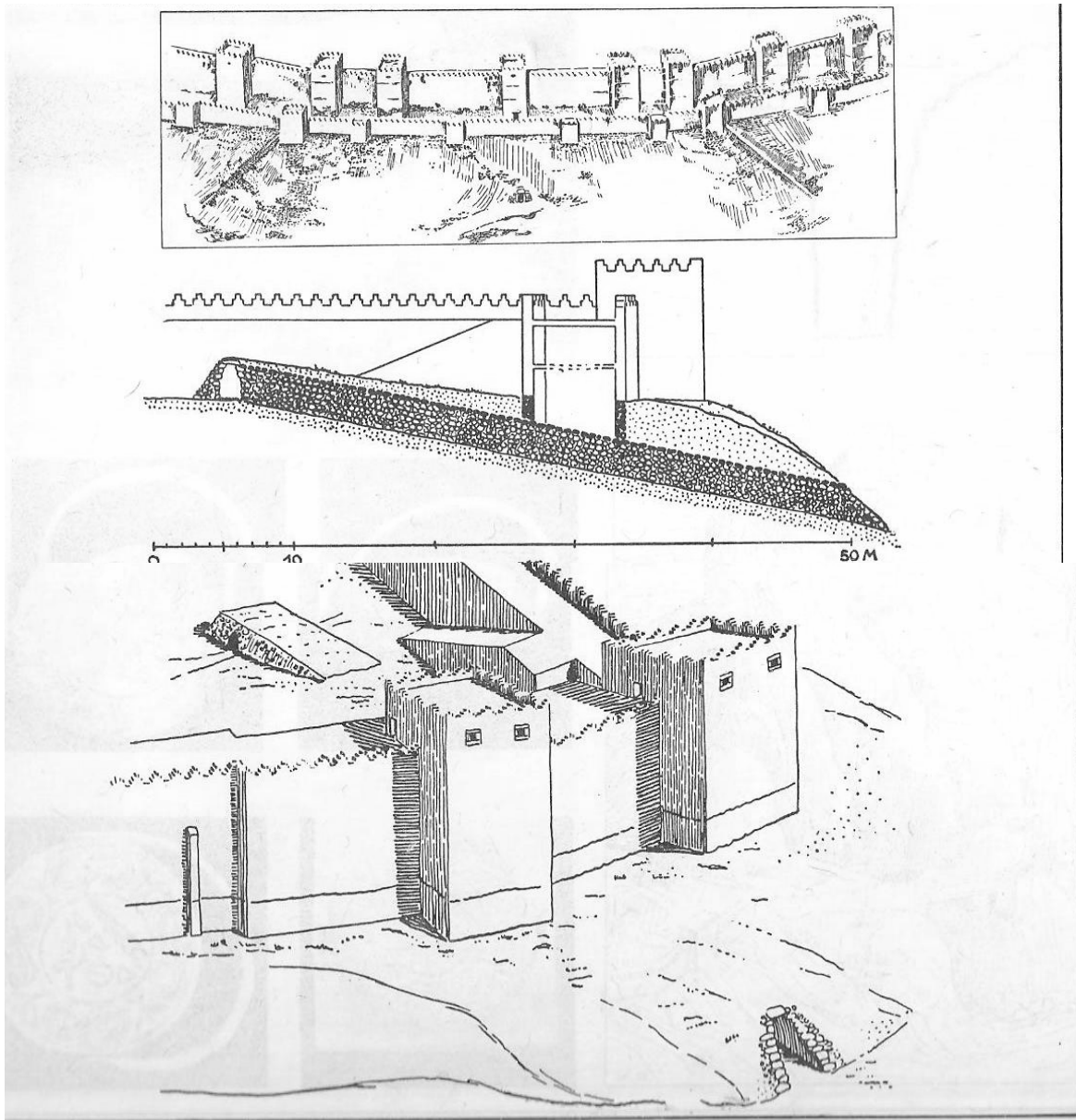
Resim 14-b

Resim 15-a

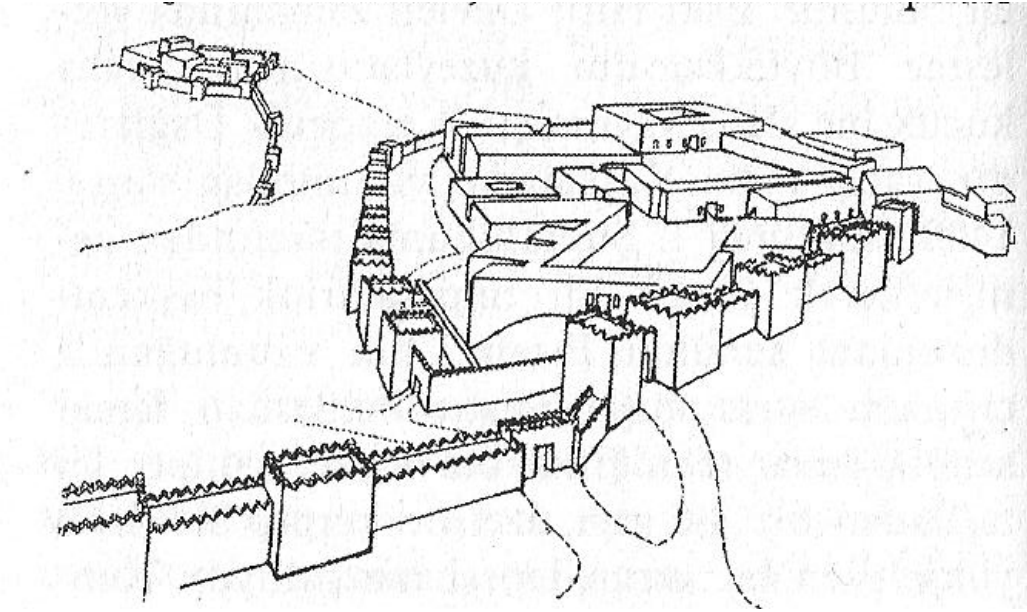

Resim 15-b

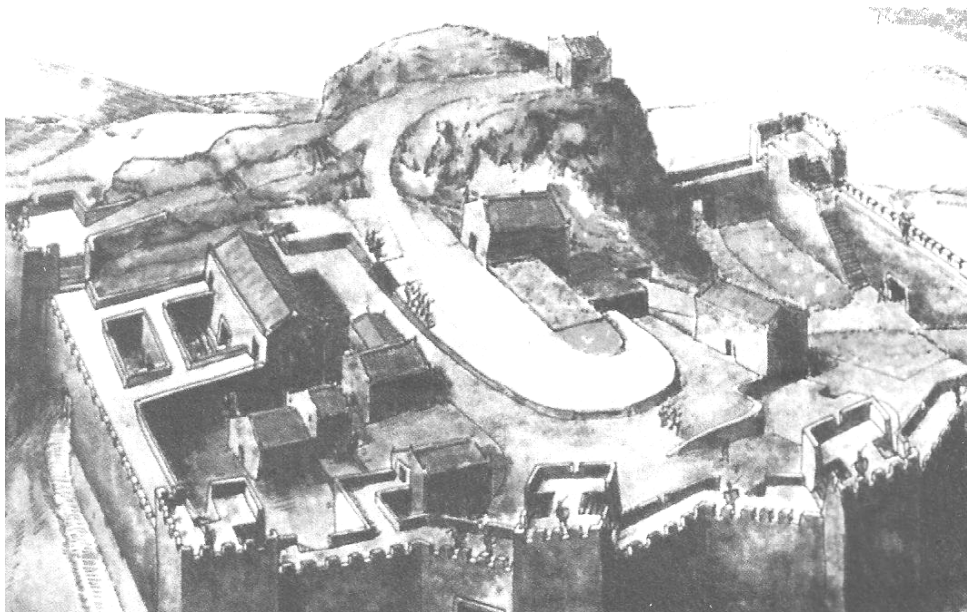

Resim 16

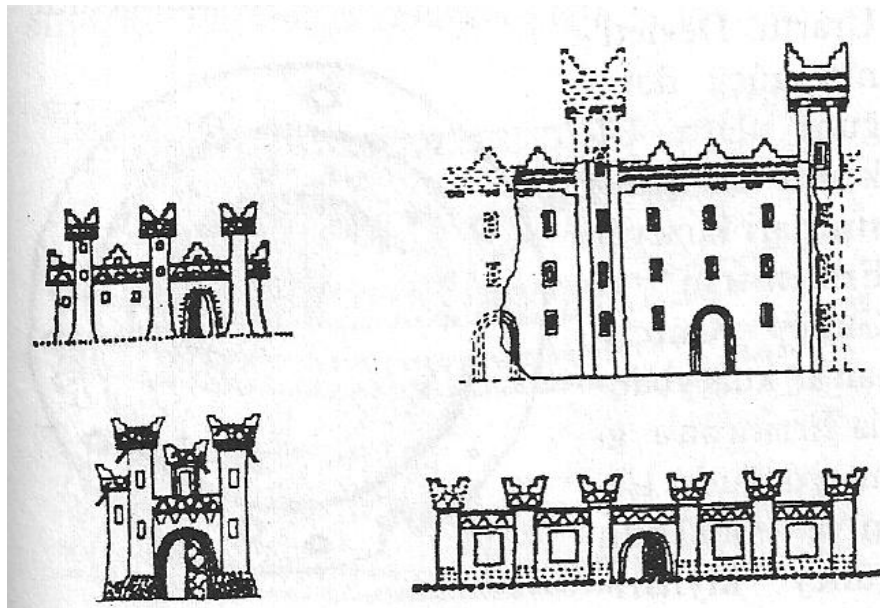

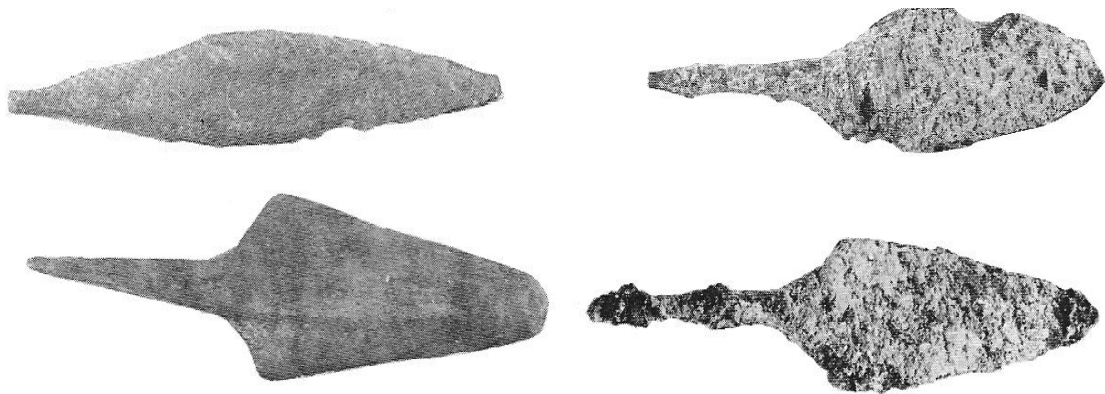
Resim 17-a

Resim 17-b

Resim 18-a

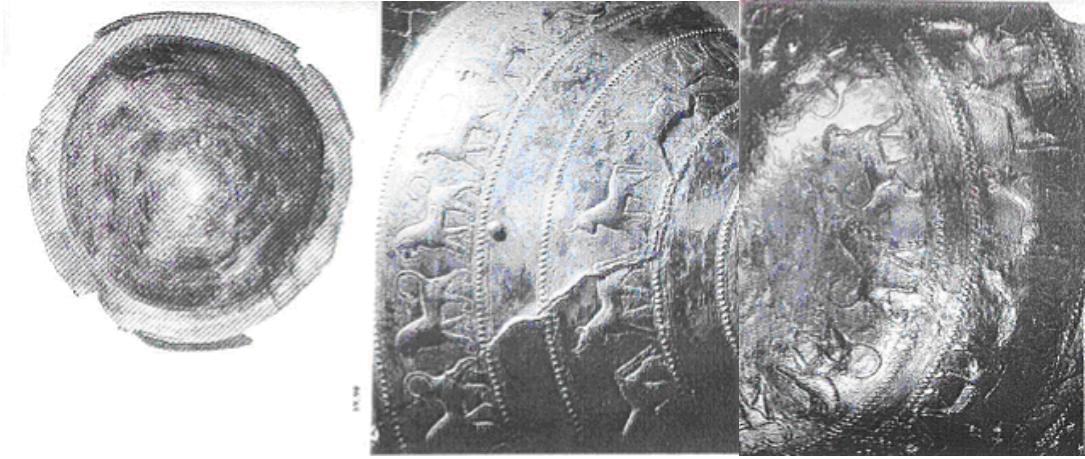
Resim 18-b

Resim 19-a

Resim 19-b

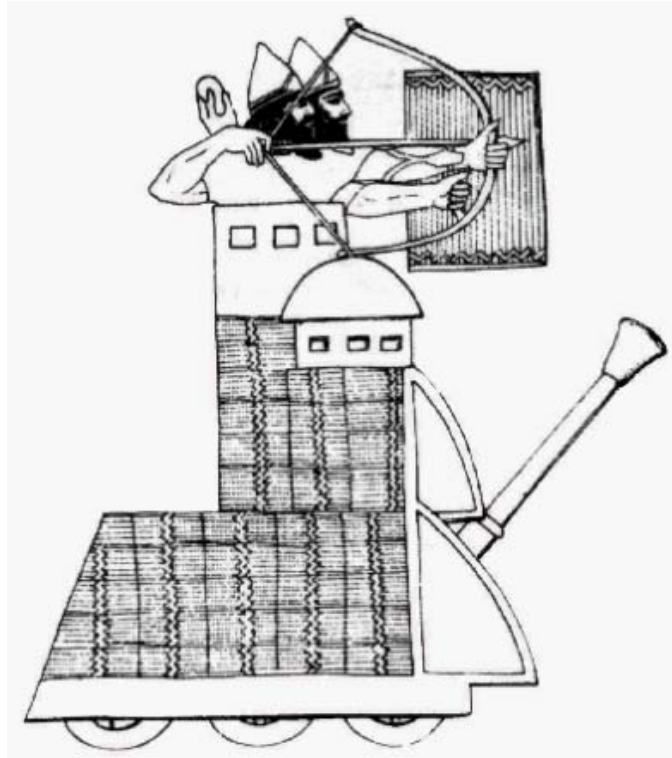
Resim 20-a

20-b

Resim 21

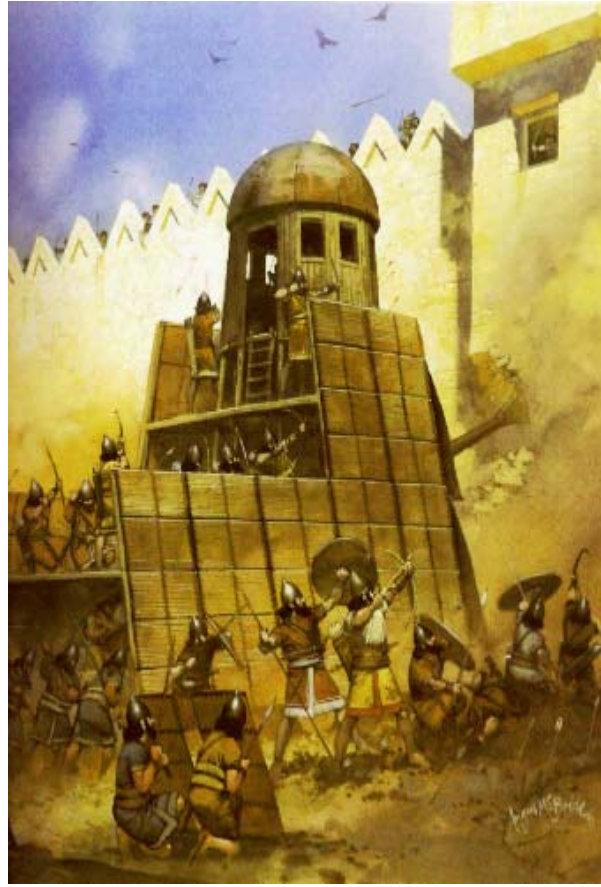
Resim 22-a

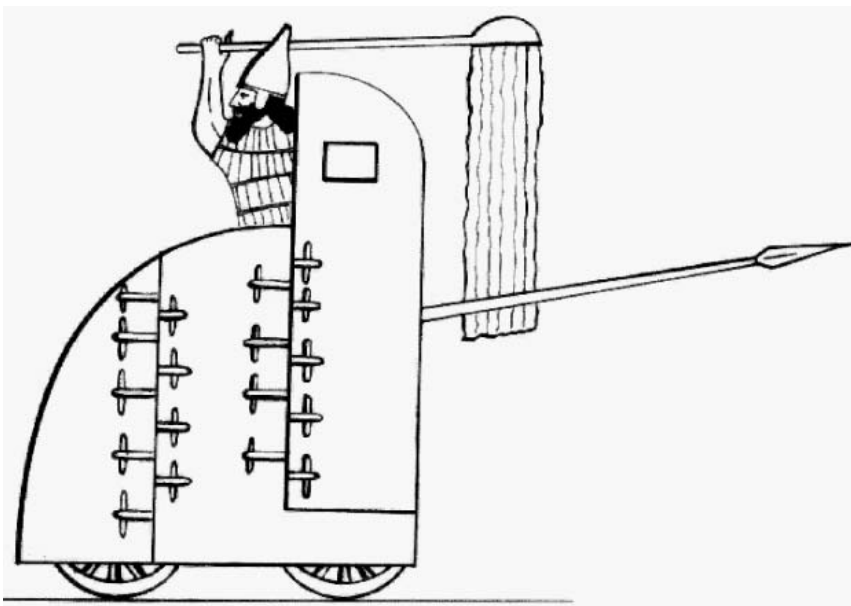
Resim 22-b

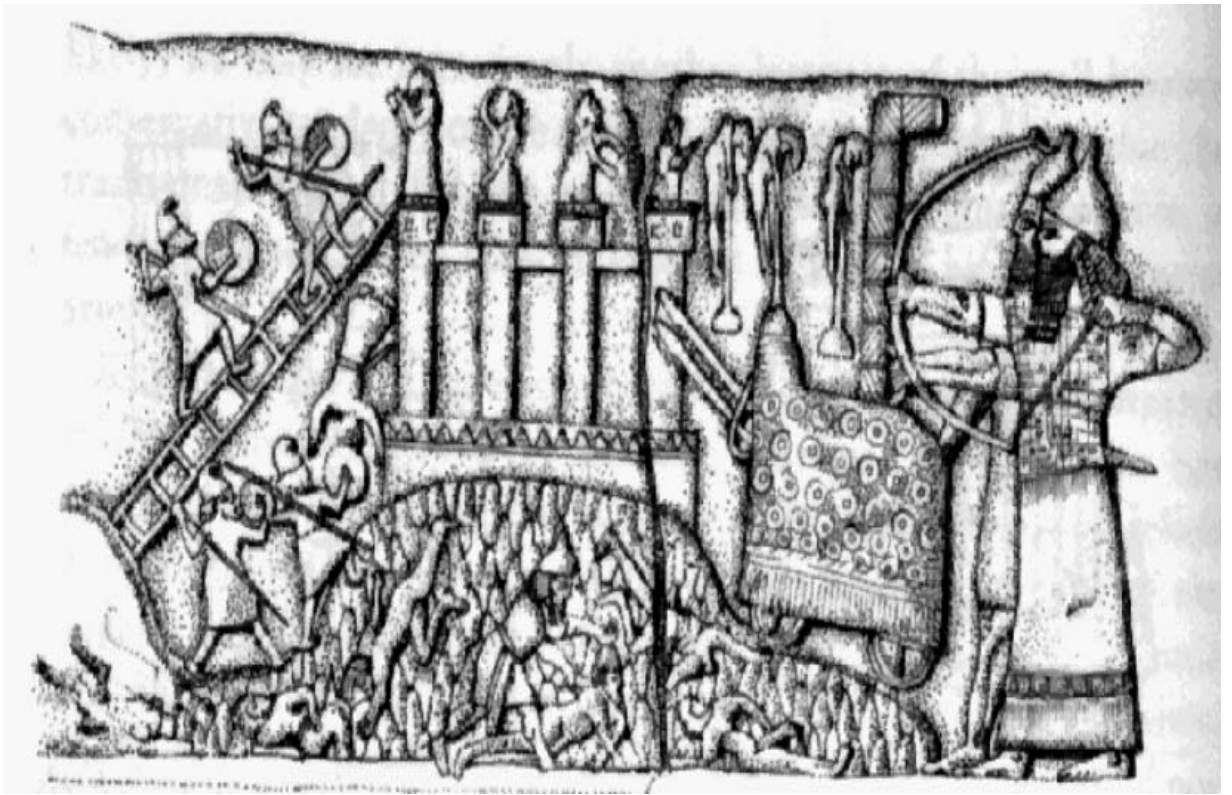
Resim 23-a

Resim 23-b

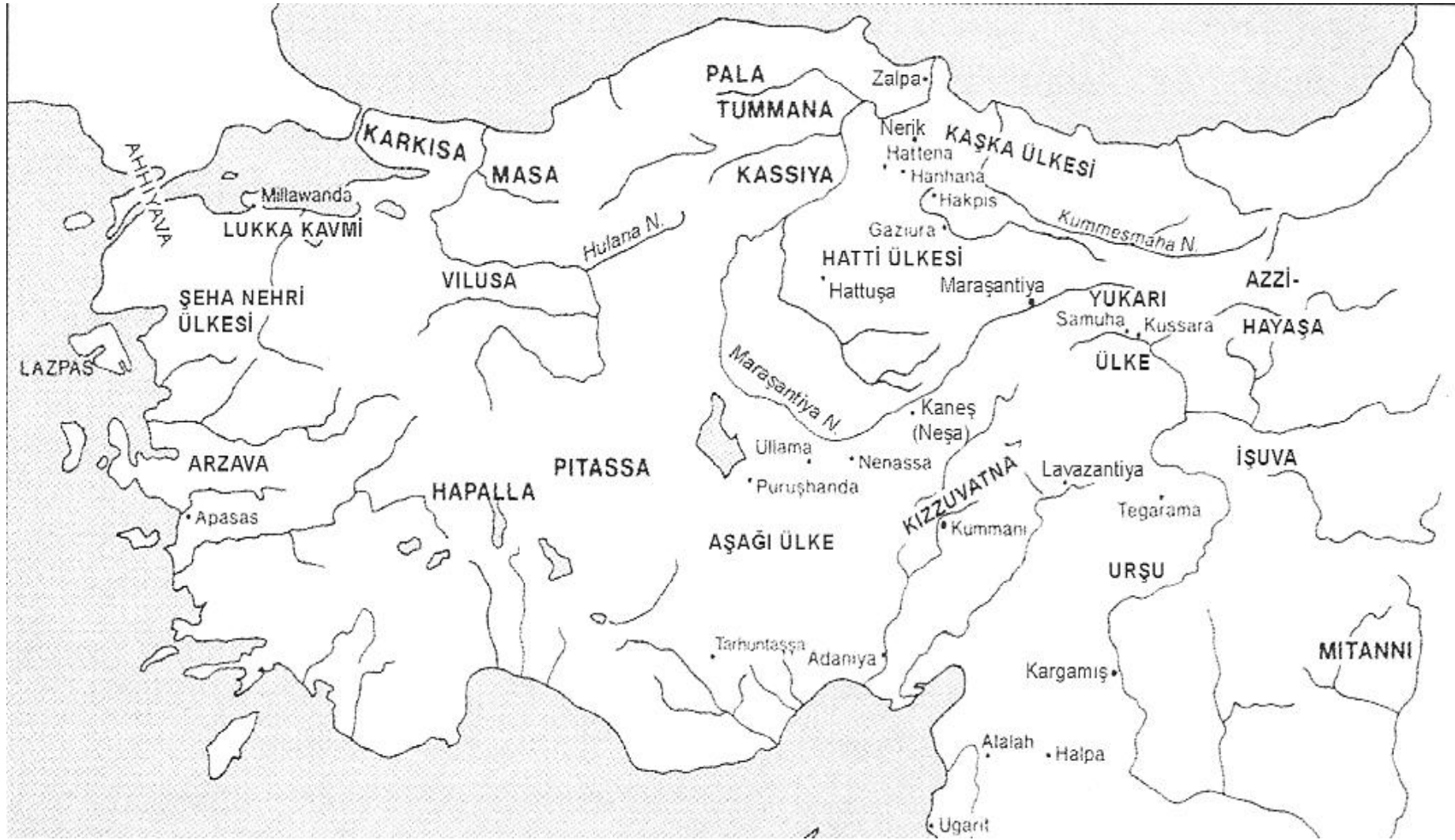

Resim 23-c

Resim 24

Harita 1

Harita 2

Harita 3

Harita 4

- EKİLİ TOPRAKLAR
■ ORMAN, KORU, FUNDALIK
□ BOZKIR (Dağlarda kayalık araziye dönüşür)

Harita 5